

ספרות
הגות
מוחקר

רבעון

חוברת קיץ, תשמ"ד

„שובו לבצרוק אסירי חתקוח“

**Take a great airline
to a great country.**

**Take Lufthansa
to Israel.**

Of course you can fly Lufthansa to Tel Aviv. Because Lufthansa is much more than the airline to Germany. We serve 117 cities in 73 countries.

Wherever you go, take advantage of Lufthansa's famous service and efficiency. And if you wish fine kosher food en route, simply tell us when you make your reservation.

Ask your travel agent about us.

Lufthansa

680 Fifth Avenue, One World Trade Center (Lobby),
New York, N.Y. Tel. (212) 357-8400

בצרון

רבעון לספרות. הגות ומחקר. יוצא לאור על ידי „קרן
לספרות עברית“ בשיתוף „המכון לתרבות עברית
וחינוך“ של ניו־יורק אוניברסיטה.

עורך: **חיים ליף**
ועד המערכת: **רבקה פרידמן**
גבריאל פרויל
יושבי־ראש ועד המערכת: נפתלי צ. ווינטר
מוזכרת המערכת: **נולי סגל**

כרך ו' (סידרה חדשה), 23 (354), אלול, תשמ"ד

התוכן

- 2 פרקים ראשונים..... ח.ל.
- 5 הדרך שלאחר השואה: בין תחייה—תהייה—וטמיעה..... נפתלי לבניא
- 8 עם האשה הסינית והנגודים (שיר)..... גבריאל פרויל
- 9 שני שירים: א. לי וגם לך ב. מכתב: דמדומים..... ט. כרמי
- 10 שלונסקי בעבותות ביאליק..... אברהם הגורני-גרון
לא יום קטנות: על הרומאן הגדול
- 21 „בשבעה דרכים“ מאת יצחק שנהר..... ראובן בנייוסף
- 31 אלה תולדות בית שנהר: מכי לוזורקה לירושלים..... רבקה רובל-שנברג
- 36 שירים מארץ מזרח שמש (שירים—51)..... יוסי גמזו
- 37 דיוקנה של מדינה: פולין בימינו..... אפרים שמואלי
„אלבאטראס“ בעריכת א.צ. גרינברג:
- 43 כתבי־עת אוונגרדי..... שלום לינדנבאום
- 54 מחדל המרד הגדול..... יוסף נדבה
- 65 זלדה—לרמותה ולשירתה: מוטיבים ומבנה..... שרה הלפרין
- 71 „בקשה“ לראש השנה..... יהודה רצהבי
ספרו של נח ה. רוזנבלום: פרשנות המקרא
- 74 בשירת ההשכלה..... פינחס דורון
- 79 עם הבחירה—והבחירות..... משה פלאי
- 82 בעיות עם וארץ ב, יהדות זמננו..... ח. בן־שלמה
- 84 ד"ר יצחק חומסקי ז"ל..... רחל וכסלר
- 85 ספרים חדשים.....
- 88 ידיעות.....
- 95 תקצירים באנגלית.....

פרופ' חיים טשרנוביץ (רב צעיר) מיסד תוך (תוצ"ט-חש"ט) פרופ' טשה טשרנוביץ מנהל המערכת (תוצ"ט-חש"ט) (1)
בצרון: ת.ד. 623 Cooper Station, ניו־יורק, נ.י. 10003. טלפון: 598-3987 (212)

רמי מינוי לשנה: \$12.00

פרקים ראשונים

ממשלה של אחדות לאומית — מאונס ומרצון

בשנת ה'ל"ו לייסודה ועל סף השנה החדשה, שנת תשמ"ה, הועמדה מדינת ישראל שוב לפני נסיונות קשים ומשברים חמורים מבית ומחוץ.

עד פולמוס לבנון, היוו הסכנות מבחוץ גורם מאחד, ואם לא קמה אז ממשלה של אחדות לאומית, היה העם כמעט כולו מלוכד מן הקצה אל הקצה מול נסיונות אויבי ישראל להשמדה.

הפלישה ללבנון, ובפרט הקרבות הממושכים מעבר לקווים הגיאוגרפיים של בטחון ישראל שדרשו קרבות נוספים, יצרו פילוגים קטביים במדינת ישראל שלא ידעה כמותם מאז שנות השלושים, כשפרצו הסיכסוכים המרים בין ה"ימין" וה"שמאל" בתקופת שלטון המנרט הבריטי.

האמת היא, שאשה המחלוקת שהתלקחה לרגל התסבוכת הלבנונית היא תוצאה, ולא סיבה ראשונה, של פילוגים אידיאולוגיים עמוקים בציבור הישראלי שנוצרו במדינה שנים רבות לפני כן. גם קודם, ומיד אחרי מלחמת ששת הימים ונצחון ישראל המופלא בתשכ"ז, התחילה התגוששות בין סיעות מתנצחות בארץ על פתרונות לבעיות השלום ויישוב הסיכסוכים בין היהודים והערבים, מלבד חילוקי-הדעות בנוגע לדמותה החברתית של המדינה. כמו שני המחנות, של ה"נצים" וה"יונים", שבזבו זמן ומרץ רב על מלחמת-דברים. ברמת-הגולן בלבד, שבגלל העדר כל סיכוי שתגיע סוריה פעם לידי הסכם של שלום עם מדינת ישראל, או לכל הפחות הודאה בזכות קיומה, פתחו בה כמעט כל הגושים המפלגתיים במפעלי התנחלויות והתאחזויות, בעוד ההתישבות בשומרון ויהודה נפלה בידי גוף אחד במדינה — „גוש אמונים", כשאוהדים ממפלגות אחרות, או ללא השתייכות למפלגה, מצטרפים למפעל כיחידים.

ההתישבות בשומרון ויהודה היא חלק מן הבעיה הפלשתינאית. מובן מאליו שפתרונה המלא אינו תלוי רק במדינת ישראל, אולם „חזית מאוחרת", או „הסכמה כללית", תאפשר לממשלה לנקוט בקו מדיני ברור וחותך. הצד השני, הערבים, חזב להכיר את המדיניות העקבית של ממשלת ישראל ואת עמדתה המוחלטת כלפי גורל „השטחים המוחזקים". מדיניות ועמדה מקובלות על רוב אזרחיה היהודים של מדינת ישראל אינה אפשרית ללא ממשלה של אחדות לאומית.

יתכן שפני הדברים בסיני היו אחרים אילו קמה אז, בימי המשא-ומתן — והלחצים והכפיות וודאי גם האיומים — בין בגין, סאדאת וקארטר,

ממשלה של אחדות לאומית. לא-כל-שכן שהקמתה עתה היא הכרחית כדי להוציא את הארץ מן המיצר המדיני והכלכלי וליצור תנאים נאותים ומועילים יותר לירידה פחותה ולעליה מוגדלת.

חבלי הלידה של ממשלת אחדות לאומית הם קשים וזרועי ממשלה, יש גם מנבאים שממשלה כזאת לא תאריך ימים. הספקנים ניפנו בכותרות: „ממשלת אחדות לאומית: לידה באונס, עתיד מעורפל.“ והרי מדינת ישראל היתה נתונה כמה פעמים במצב של אי-ברירה ופעלה לפי תכתיב גזירת המצב הזה. אף המצב היום הוא בבחינת מצב של „אי-ברירה“ והוא מכתוב ממשלה של אחדות לאומית, המאמין יאמין במימרא התלמודית פרי חכמת-חיים: תחילתו באונס וסופו ברצון...

בעיותיה של יהדות אמריקה — תגובת-חטף

בעיותיה של יהדות אמריקה הן לא מהיום ולא מאתמול. הן מותנות בתנאי חייה האזרחיים-החברתיים-התרבותיים. אין כופה על יהדות אמריקה התבוללות, אך גלי הטמיעה עוברים עליה, או פועלים בתוכה, באורח „טבעי“. ההתבוללות מדעת ושלא מדעת, איימה על הקיבוץ היהודי בארצות-הברית גם בימים שבחוגים לא מעטים בחברה הכללית, היתה קיימת אפלייה גזעית ודתית ללא איסורים מ„גבוה“. היום כשהחברה הכללית היא פתוחה יותר, בפרט בבתי-ספר העליונים, במכללות ובאוניברסיטות, ברשויות ממשלתיות ובתחומים מקצועיים חופשיים, ובחוגים ליברליים-רדיקליים — נישואי-תערובת רווחת בהם בצורה „אפירמית“. מלבד במשפחות אורטודוקסיות, (ואפילו אורח-חיים דתי וחינוך יהודי אינטנסיבי אינם תמיד תריס בפני נישואי-תערובת ו„נשירה“ מחיי מסורת), אין כמעט בית יהודי שלא נפרץ עלידי כן-זוג, או בת-זוג לא-יהודי.

ה„סם שכנגד“ הוא, מוכן מאליו, חינוך יהודי שלם. ואמנם הזרמים הדתיים הקיצוניים, שמקפידים על שמירת תרי"ג מצוות ועד כמה שאפשר בתנאי חיי כרך ועסקים, או עיסוקי פרנסה ומקצוע, הם מסתגרים בתוך עמם, או עדתם, לאחר גמר מלאכתם ובימי שבת ומועד, וכך הם מוגנים ומחוסנים נגד השפעתה של החברה הכללית. אף היהדות הנאורה יותר, אך הנאמנה למסורת, מצליחה במידה מסוימת לגדל דור שזיקתו ליהדות ולערכיה — על-פירוב הדתיים — היא אמיצה. עובדה היא, שישנם בימינו נוער יהודי לאלפיו ולרכביו שמזדהה עם מורשת אבות, והוא גם רואה בארץ-ישראל מקור השראה והיא תופסת על-פירוב מקום חשוב בחייו, אם כי רק חלק קטן ביותר ממנו ניוון במידה כלשהו מתרבות וספרות עברית חדשה. ספרות זאת, שהיא חילונית ברובה, אינה מְכַבֶּרֶת אל לבו, ובפרט זרה לו הספרות העברית של ימינו, שהאדם וההווי הישראליים שהם

מעלים, אין בהם מסימני יהדות ואורחותיה, ערכיה וגינוניה, שסופרי תקופת התחייה התבשמו מהם.

נוער זה הוא מיעוט, שאינו בטל אמנם ברוב בני הדור הצעיר, שהכרתם היהודית היא רופפת והם מנותקים כמעט לגמרי ממקורות ישראל. אין שום בטחון שאלה ימצאו באחר הימים את הדרך אל עצמם, שהרי הם נמצאים כל הימים תחת השפעה כללית ועולמם הוא עולם שהוא מחוץ לתחום היהדות. המשימה של התנועות היהודיות, המוסדות והארגונים הלאומיים הוא להגיע אליהם ולקרבם אל עמם ואוצרות רוחו. עד עתה נעשו נסיונות קלושים בכיוון זה. מדינת ישראל היתה חייבת לסייע בהשבת בנים לגבולם, אך עד עתה לא השיגה ידה לעשות דבר של ממש. אשר למגבלותיהם ואולת-ידם של שליחיה, שליחי המדינה למיניהם — זאת היא פרשה בפני עצמה, שדורשת דיון נרחב.

אף בעיות „חוץ“, פיחסים המשובשים בין הקיבוץ היהודי והציבור הכושי; ה„נעימות“ האנטישמיות שבדרשותיהם של דְּבָרֵי הַצִּיבּוּר הַזֶּה המבקשים להגביר את כוחם בהנהגה המדינית של ארה"ב; התפשטות התעמולה נגד הציונות ומדינת ישראל מצד חוגי ימין ושמאל — בעיות אלה הן על „סדר-היום“ והן תדרושנה לא דברים בלבד, אלא גם מעשים נמרצים מצד היהדות המאורגנת בארה"ב.

על הנעדרים

על סף השנה החדשה אנו נוהגים לערוך „מיפקד“ של מחננו העברי, עולם ספרותנו ושדה המחקר היהודי, בכל שנה מרעיש אותנו מלאך-המוות במעשי העקירה שלו, וכשאנו עושים את החשבון העגום של הנעדרים, ידאב הלב למצוא ביניהם אישים, שהיו לנו סמל לבני עליה ומהם שהתחממונו לאורם מקרוב...

עד שלא הספקנו להספיד כראוי את משה מייזלש-עמישו, שימים רבים לא נוכל להשלים עם עוברת היעדרו וחסרונו יהיה מורגש כידר, כהוגה-דעות, כאיש שיחה, בכתב ובעל-פה, שהיה בה תמיד משהו חדש, תגובה מפתיעה במקוריותה ובפיקחותה — והנה הגיעה הידיעה המדהימה על מותו של אחד ממשוררינו המובהקים — אמיר גלבוץ.

שניהם, משה מייזלש ואמיר גלבוץ, נבחרו כחנני פרס ישראל (אירווינג) וברתה ניומן מטעם המכון לתרבות עברית וחינוך של אוניברסיטת ניו-יורק. שניהם נקראו לפמליה של מעלה טרם עריכת טקס חלוקת הפרסים. האירוע החגיגי ייהפך לוועוד של זכרון ואבל. האחד ביצר את מקומו המכובד

הדרך שלאחר השואה

בין תחייה — תהייה — וטמיעה

נפתלי לביא

כבסיס לדיון. רק אז ניתן לעמוד על הלכּי-הרוח האמתיים הרווחים בקרב בני הדור הצעיר שלנו, בבתי ההורים, בקמפוסים האקדמיים ובכל מקום ואירוע המשמשים אכסניות לצעירים אלה.

הבורות המדינית בכל הנוגע לבעיות ישראל והעם היהודי השלטת בקרב הדור הצעיר הלא-יהודי ראויה להערכה מיוחדת. במסגרת מצומצמת זו נתייחס רק לבנינו ובנותינו — הדור הצעיר שלאחר המבול — אשר שמעו וקראו על השואה מפי הוריהם, מוריהם ומנהיגיהם, ובהם גם כאלה שהוריהם עצמם שרדו כאודים מוצלים מאש והפקידו בידי צאצאיהם את לפיד המורשה שנשאו עימם אל התופת וממנה. באלה האחרונים אנו נוטים לראות את השאור שבעיסה; הגרעין הקשה שאת מחויבותו הלאומית ודביקותו בערכים יהודיים קשה לפצח. הנטל הרגשי שהורישו להם הוריהם והרצון החזק להוכיח איתנות רוחנית ושלמות נפשית כיהודים בעלי הכרת ערך-עצמי צריכים היו לעשותם עמידים בפני סערות-הנעורים הדינאמיות שמסביבם ופיתויי חברת-השפע וההישגיות שבה הם גדלים. מתברר שגם מקרבם נפלו ונופלים קרבנות למוֹלֶךְ. ההתבוללות, שראשיתה, ולעיתים סופה, נשואי-

במסעותי מזה שלוש שנים בערים ובקהילות שבארצות הברית, כדי להשמיע את דבר המדינה ולשמוע את דברי המקשיבים ולהגיב עליהם אני תר בדרך כלל אחרי הפנים החדשות של בני הדור הצעיר. ואכן במיפגשים עם הצעירים הללו, מבני עמנו ומבין אלה שאינם מבני בריתנו, ישנה תמיד החווייה של הדו-שיח הער, החריף, אשר לעיתים גם גולש לעימות לא-נעים. בני תשחורת אלה, ברובם תאבי דעת ולפעמים גם שנוני לשון, מרשימים במבט ראשוני את בן שיחם הקשיש מהם, הממוסד בעיניהם, בכובד ראש שלהם, כטרודי שעה ומתקני עולם. במבטם הצעיר והחד הם מרחיקים ראות ליבשות רחוקות ולמדינות לא מוכרות ובוחנים בעינם הביקורתית כל פגע וכל תקלה, כאילו זה עתה באו לעולם ובכוחם, שלרוב אינו אלא הבל פיהם, ניתן להסיר מכשלות אלו מדרכם של בני האדם בכל אתר ואתר. המתמידים והקולניים בחבורת אידיאליסטים צעירים אלה הם בדרך כלל מבני עמנו ובהם כאלו שידיעה ממשית על עמם, ארצם ותרבותם — אין להם. כעבור שעה — שעתיים, ולעיתים אחרי שבועות מספר, נוצרת הבנה כלשהי. „הקרח מתחיל להישבר” והדו-שיח שהחל כאילו בין מחנות עוינים זה לזה לובש צורה של ויכוח ענייני תוך מציאת מכה משותף

בנישואיה לצעיר לא יהודי מבני מקום מגוריה בטקסאס, הרי שהסכנה היא ממש בפתח, וייתכן אף שהיא מעבר למפתן פנימה. האם מקרים אלה משקפים נאמנה את הלכי הרוח בצבור צעיר זה? חלילה. יש לקוות שמקרים אלה הם בודדים. אך הסלחנות בה הם נתקלים, היא המגבירה את הסכנה ומאיצה את התהליך. משלימים עם התופעה הזאת אלה שאין כוחם להתמודד עימה רעיונית ואינטלקטואלית ובאין ברירה סולחים לצעירים שנתפסים לה.

ההנהגה הרוחנית במידה והיא קיימת בתפוצה זו — בה הם רואים את בבל העשירה אוצרות רוח וחומר מול ירושלים ששליחיה מתדפקים על פתחיה — אינה נותנת את דעתה לרבבות הצעירים שהם מעבר לגיל חינוך תיכון ואינם בין כתלי המוסדות היהודיים לזרמיהם השונים. אלה המבלים תקופות לימוד והכשרה במוסדות אקדמיים בתפוצה עולים פעם בפעם לירושלים, ולעיתים לצמיתות, כדי למלא מצבריהם ולרענן ידיעותיהם. אך מה על הנושרים מכאן ומכאן, שמגיל 17 לא באו במגע עם ערכים יהודיים כלשהם. לגבי צעירים עלה מקומה המרכזי של ירושלים בחיי היהודים אינו מעלה ואינו מוריד. במידה וזיקתם היהודית חורגת מהצורך להשתייך חברתית לבית הכנסת או למועדון היהודי, הרי הם רואים בירושלים את המוקד הלאומי באופן הטבעי ביותר. אך מה מספרם של אלה הצעירים בתפוצה היהודית בארה"ב? רובם של המזדהים

התערובת וחינוך הילדים שלא כיהודים.

שלא כבני גילם, ילדי משפחות יהודיות שהיו בטוח בטוח מזירת האסון באירופה, חשו בני השרידים את פעמי התחייה. פעם בפעם הם שומעים את הוריהם מספרים בסיפור יציאת אירופה שרק במקרה נסתיימה בחופי המבטחים של אמריקה, במקום שיגיעו לארץ המובטחת עליה חלמו בשעותיהם הקשות ביותר שאחר ייאוש. הם, ההורים, חיים את התחייה הלאומית הזאת ומתקשים להשיב לשאלה המנקרת בהם: מה מעשיהם בניכר, לאחר שטעמו את טעמה של הגלות ושתו מכוס-התרעלה עד תומה? הפיצוי של חיי רוחה בתפוצה נוחה אינו מספק ואינו עונה לתהייתם על עצמם. אך כל עוד הם תוהים ואינם שאננים עם עצמם, מובטחת שרידותם היהודית גם בתנאי רוחה אלה. לא כן בניהם ובנותיהם, ומכל-שכן בני-גילם שאינם מתבוננים בצלקות הוריהם. הללו בוחנים את מקומם בחברה המקומית, שברובה המכריע אינה יהודית, תוהים על זהותם ואינם בטוחים בעתידם היהודי.

אם ישנם ספקות לגבי סכנת הטמיעה האורבת לבני הדור הזה די להיזכר בכנס ראשון מסוגו שקיימו בני הדור השני של שרידי השואה בחודש מאי האחרון בניו-יורק. כאשר נערה יהודיה, בת אם ואב יהודיים ששניהם ניצלו מהכבשן, קמה באחת הסדנאות של הכנס ומכריזה על הצורך להשתלב בחברה המקומית לפי הדוגמה שהיא עצמה הביאה,

בימי הבראשית של קיום המדינה קיוונו ואף בטחנו שהנה מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים. ההתחדשות היהודית במסגרתה הממלכתית הישנה-חדשה הדהימה את העולם; רחוקים כקרובים. הנכון הוא שעד היום, שלושים ושש שנים מאז היווסדה, מהווה מדינת ישראל מוקד מרכזי ותוסס של היצירה היהודית בכל ענפיה; הדתיים, התרבותיים, האמנותיים, המדעיים, החברתיים, המדיניים ומכורח המציאות — אף הצבאיים.

האין בכל אלה כדי להפרות מחשבה ודיון בכל חברה וקהילה יהודית באשר הן אי-שם בעולם? המוקד בירשלים קיים ואין לו תחליף. גם התפוצה היהודית קיימת היכן שהיא ישנה ואין לה תחליף מבחינת הביקוש המצוי לתורה מציון. אולם, כמו בתחומי המשק והכלכלה — בה מצטיינת ישראל בפיתוח ובייצור ומתקשה בארגון השיווק, כך גם בתחום הרוח, היא שקועה ביצירה, אולי לא מספקת, ונכשלת בהפצת מעיינותיה חוצה.

כיהודים משוחררי מחויבות לאומית, אינם מצפים להשראה נפשית מירושלים כשם שאינם נזקקים להדרכה רוחנית ממנהיגיהם ומוריהם בקהילותיהם. המחדל של אבדן דרך ללבות הדור הזה משותף לירושלים ולגולה כאחת, שבשתיהן לא קם העוז להתמודד עם האתגר זה.

רואי שחורות מציירים תמונה קודרת של הצטמקות הקהילה היהודית בתפוצה הגדולה. אולם, גם אלה השואבים עידוד מריבוי בתי אולפנא של חרדים ומהתענינות אינטלקטואלית גוברת ביהדות וערכיה אינם יכולים אלא להתנחם בהקפאה, אך לא בגידול. אמנם לא נס ליחה של היצירה היהודית בתפוצה, אך מסגרותיה וממדיה הולכים ומצטמקים והאיכות המועטת המתקיימת בה אינה יכולה לאזן את הדילדול של הכמות.

יש התולים תקוות בישראל שתתן אור ליהודים, שהרי הגויים אינם מעוניינים בו. והשאלה היא; האמנם רוצים היהודים באור מציון?

גבריאֵל פּרײל

עם האֵשה הַסינִית וְהַנְגוּדִים

פֶּעַם אָמַרְתִּי שְׁאֵנִי אָנוֹס לְכַתֵּב שִׁיר
פֶּעַם כְּתַבְתִּי שְׁלֵא מַחֲזִיב בְּכֻלָּל.
מִתִּי סַבְמַתִּי אֶת הַמוֹצֵדֶק יוֹתֵר
קֶשֶׁה לְקַבֵּעַ.

מִכָּל-מְקוֹם, הַשְּׁפוּטִים
נִגְעוּ הַיּוֹם בְּכַתֵּב עֵתוֹן
שְׁבִידֵי אִשָּׁה סִינִית בְּרַכְבָּת.

תוֹךְ קִרְיָאָה אֶלְכֶסוֹנִית
אוֹר עֵינֶיהָ כְּמוֹ הַעִיר
שְׁלֵא פָּשְׁטוּ בָּהּ הַנְגוּדִים.
רַק יַעַר הַתְּסַבְכָּת שְׁלִי צוֹעֵק בְּקוֹל.

אֲנִי רוֹצֶה לְרֹאוֹת אֶת פְּנֵי בִמְרָאָה
לֹא פְּחוֹת סִינִיִּים מִפְּנֵיהַ הַחֲרִישִׁים.

כֵּן, אֲנִי אָנוֹס לְכַתֵּב שִׁיר.

ט. כרמי

שני שירים

לו וגם לך

ושוב אני אומר לי וגם לך:
לאט.

רק לא הכליון, חרוץ,
של לילה מתלקח כמו נזר;
רק לא הזקק הנמקה, זהב
אישון בורק, פנים המאירים
כמו זקוק נוסק, שפריחתו
היא קמילתו, וזכרונו — אבק
פורק.

כחלום, המסתתר
בכל פנות היום, בנזיות
הפה והידיים, מרמדם,
נעור לומר לך פתאם:

חלמא
טבא חזית; אין צרף בפתרון.

מכתב: דמדומים

את כל כך קרובה לי
שעלי להרחיק את עדותי.

כל האמצעים בשרים:
ים, ירח, צללים נסים
מיטב השירים
וקרוז בתמוז.

צחוק עשה לי אלהים,
צלול נרך וגלוי-עינים.

אבל קרוב מאד —
אני נופל בלא לראות,
נרחוק מאד —
עיני ריקות כמו ידי.

לא קל לגלות
את המרחק המדור
שבין בשר אחד לנרות,
בין קול-ענות לאלם,
בין כל-יכול לרפיון.

הדיוק הזה,
גם בשעת דמדומים,
הוא נשמת-אפנו
אם נרצה להאריך ימים.

שלונסקי בעבותות ביאליק

פואמה דרמטית כתכנית-פעולה למהפך ספרותי

אברהם הגורנייגריין

.א.

תגובתו הביקורתית של שלונסקי על שירו של ביאליק, „ראיתיכם שוב בקוצר ידכם“, משנת תרצ"א עוררה, כידוע, פולמוס ציבורי מתמשך וסימנה את שיאו של המאבק הספרותי בין המודרניסטים לבין אסכולת ביאליק. באותה שעה עצמה עמד כבר שלונסקי, והוא בראשית שנות השלושים לחייו, בגיבוש הנוסח השירי שלו, הוא נוסח **אבני בוחו** (תרצ"ד), שפתח תקופה חדשה בשירתנו.

הגיעה השעה לחשוף ביקורת שלונסקאית מוקדמת יותר, צעירה בעשור שנים, שעוררה בשעתה תגובות מתונות יותר מצד המימסד הספרותי, על שיר אחר של ביאליק, הלא הוא „חלפה על פני“. שיר זה נכתב בשנת תרע"ו, על סף תקופה ממושכת של שתיקה מצד המשורר. באותה שעה היה שלונסקי תלמיד בגמנסיה היהודית בעיר יקטרינוסלאב, שניסה כוחו בכתיבת שירים ביאליקיים דווקא, ובהצלחה בלתי מבוטלת. אחד מהם „ברמי יאוש“, הידוע כשירו הראשון בדפוס, ראה אור **בהשילוח**, שבעריכת י. קלוזנר (תרע"ט). שיר אחר „על חוף הדנייפר“, שניכרים בו אותות „בשרה“ של ביאליק, התפרסם בתרע"ז בקובץ של תלמידי הגמנסיה הנזכרת.¹ כבר אז ראה עצמו הגימנזיסט כמועמד להיות יורשו של המשורר הלאומי. והוא, דווקא, שמח על שתיקתו של ביאליק, ששימשה עילה למאמרים ולהרצאות. ישתוק מעט ויתן לאחרים לנסות כוחם, כך אמר לנתן ביסטריצקי בתום הרצאתו של האחרון בעיר יקטרינוסלאב. בהזדמנות זו גם הפקיד בידו את צרור השירים, שמהם הודפס השיר הנזכר **בהשילוח**.

בשנים תרפ"ג-תרפ"ד סיכם שלונסקי את עשייתו השירית בספר-ביכוריו, דוי (תרפ"ד). היתה זו תקופה של מאמץ יצירתי רב-כיווני, שכלל ז'אנרים אחדים: כתיבה מסאית פולמוסית, שבה ניתן ביטוי לפואטיקה המוצהרת; שירה לירית חלוצית, פואמות דרמטיות וסטירות; תרגומים ואיגרות. ואף-על-פי שפה ושם הוסיף לפרסם שירים בנוסח הביאליקאי, הרי בבמה

(1) השיר הובא ב„עתון 77“, (שנה ז' גל' 42, סיון תשמ"ג) במאמרי: „גוף אדם

מימין לשמאל: שמואל יוסף עגנון ז"ל, לאה גולדברג ז"ל,
גרשום שלום, אברהם שלונסקי. (תשכ"ו - 1966)

העיקרית, שבה נעשה כמעט חבר-למערכת, בכתביהעת הדים, שבעריכת יעקב רבינוביץ ואשר ברש, השתדל להופיע כמודרניסט לכל דבר. והוא-הוא שקבע, בשנים ההן, את צביונם של ה„הדים“, שהם וספר-ביכוריו דוי, שראה אור בהוצאת „הדים“, נראו לד"ר יוסף קלוזנר כאחד מסימני ההתדרדרות של ספרותנו בשנות העשרים, אותן שנים בהן התבסס המרכז הספרותי בארץ ישראל. בשתי הפואמות הדרמטיות, שהוכללו בספר דוי – „צרעת“ ו„הברית האחרונה“ ישנה לא רק זיקה לבעיות יסוד בקיום האנושות: אכזבה ממבשרי הגאולה ומהשתלטות הטכנולוגיה על יוצרה, האדם, לא רק האלהת הסבל האנושי; הדרמה האמיתית המשוקעת בספר הזה, כפי שעומד אני להוכיח, היא המלחמה הספרותית בת-הזמן, שתכליתה היתה להביא לידי מהפך: להשליט פואטיקה אחרת מזו השולטת (הנוסח) ולהחליף את ההנהגה הספרותית הותיקה בצעירה, שהוא, א. ש., כיורשו של ביאליק, יעמוד במרכזה. למטרה זו ניסה שלונסקי הצעיר לגייס כל כח אפשרי מצוי: את יצחק למדן, שבאמצעותו רצה להוכיח לאביגורר המאירי (או פוירשטיין), כי לא אלמן ישראל. כמו-כן גייס את המאירי עצמו, כדי לעמוד בראש הקבוצה העתידה לקום, ואף משוררים למחצה ולרביע, שאת דבריהם היה מוכן „להכשיר“ לדפוס ברוח האסכולה העתידה לקום. הוא ראה את עצמו כקברניטה של ספינת שירה אחרת האמור לגייס מלחים לספינתו על-מנת להרחיק בהפלגה, ראשיתו אנונימית, בלתי-נראה, לא ידוע, אך מתוך בטחון רב, שלא ירחק היום והתכנית תתגשם.

שנת תרפ"ג עמדה בסימן יובלו של ביאליק. שלונסקי אזור את כל כוחו הפיוטי כדי להקלץ מעבודות שירת ביאליק ומן האוטוריטה הביאליקאית. אימת האפיוגוניות היתה כל כך גדולה עליו עד כי לא נמצא יסוד מיסודות שירתו של המשורר הגדול, שלא ניסה להתמודד עמו בדרך זו או אחרת. אם על דרך העלאת יסודות שוליים ביצירת ביאליק אל המרכז, כדי להמשיך בהם ולפתחם, אם על דרך השינוי המהפכני (כמו

במעבר אל המבטא הישראלי בשירה), ואם על דרך הפארודיה — אמצעי המלחמה של כל דור מורד במסורת קודמיו. ניתן לומר, כי כמידת הצלחתו של שלונסקי בנוסח הביאליקאי כן מידת מרדנותו בנוסח זה ער כדי התרחקות לקוטב הנגדי.

ההתמודדות עם הפואטיקה הביאליקאית ועם האינטרפרטציה המקובלת נעשתה במסות, שהתפרסמו באותה תקופה בעיקר בהדום. אחת הבולטת בהן היא הרשימה „ליובל ביאליק” (הדום, שבט תרפ”ג), שאביו של שלונסקי הגדירה, על שום שנינותה, „קאלאמכור”, — אך בה באותה שעה המריץ את בנו לראות עצמו כיוורשו של המשורר.

בספר דווי מוצגת תכנית הפעולה למהפך הספרותי תוך עשיית שימוש בטקסטים ביאליקאיים, ברמיזות, בביטויים, בתבניות מתוך שורה ארוכה של שירים, כגון: „חווה לך ברח”, „דבר”, „לבריי”, „מי אני ומה אני”, „והיה כי תמצאו” ואף ברמזות מ„מגילת האש”, אולם השיר „חלפה על פני” יכול לשמש נקודת-מוצא לבדיקת הגילויים השונים של ההתמודדות.

(ב)

אם ננקוט לשונו המסאית של שלונסקי נוכל לקבוע, כי שיר כגון „חלפה על פני” עשוי לייצג כמה מן הנורמות הביאליקאיות, שנגדן מתמרד שלונסקי.

המשורר מוצג בשיר זה כנביא הזוכה להארה אלוהית, הוא רואה את עצמו בלתי ראוי להתקדש לשליחותו בטרם ייטהר מטומאתו, טומאת העולם בו הוא שרוי. המשורר, משתמע, צריך להיות אדם שלם, נקי וטהור ולהתרחק, ככל האפשר, מחלאת העולם. „נסגר בחדרו ושופך לבו”.

אין צריך לומר, שלשונו צריכה להיות כשירה, נקייה, טהורה, נעימה, בהירה והולמת את הרגש והרעיון אותם היא באה להביע. שרף, „אשר — יגעיל פי ברצפת אשו” — הוא התנאי ההכרחי, בעיני המשורר, למתן ביטוי למתחולל בתוכו.

מלאות החוויה צריך שתמלא את כל הוויתו של המשורר. תלהיט אותו. תחריד את מיתרי לבבו. תביא להמיית רוחו בקרבו. ועדיין צריך הוא להתאפקות, לשתיקה:

וְאֲנִי זְחֵלְתִי נְאֻדָּם וְאֶכְלָא הַמֵּיִת רֹחִי;
בְּתוֹכִי הַתְּעַטְף לְבִי וְזָמְרְתִי לֹא־שִׁטְפָה פִּי;

האמת, הנפשיות, התוכן, הרעיון הם הם עיקר השיר. ולא „מלים תופפות”, „נוצצות”, מדברות גבוהה ומחפות על „לב נבוב”. השיר בו ל„ממזרי עט ורעיון” כשם שהוא בו לטובלי עטם בניב-חוצות.

עם כל הנהייה אל הקודש ואל האלוהות, מוצגה דמותו של האני השר במידות של הקטנה: „זחלתי ואדום“ אינני ראוי, „נסגר בחדרו ושופך את לבו“. בורח משאון אדם אל הילדים. המשורר מבכר שיחם ולהגם על פני „לשון רהב“, „עתק ושחץ“.

אין כמעט יסוד מן היסודות הללו, ששלונסקי איננו מציג את היפוכו כמיטבה של השירה. המשורר, טוען הוא, במסתו „רעננות“ (הדים, ו, תרפ"ג) — איוב הוא. המשורר הוא האדם הכואב, הנגוע, המצורע.

את הדרישה לטוהר הלשון הוא דוחה במסתו „המליצה“ (הדים, כרך א, תרפ"ג). „פרוצה האמנות ומתריזה: הנני מלה פלונית אלמונית אסופית, ממזרת, ערומה ויחפה — אך נאה“ וכו'.

את עליונות הדבר, הרגש והרעיון הוא דוחה במסתו „צלם“, שהפכה גם היא כשתי המסות הנזכרות לתעודות-יסוד בתולדות המודרניזם בשירה הארץ ישראלית. על-פני הרעיון הוא מבכר את הצלם בשירה.

הוא הדין באשר לנטיה לתת את האדם החד-פעמי, הקונקרטי, ברגע המסוים, החד-פעמי. שלונסקי דבק באדם המופשט, המוכלל. המורכב. תחת המיניאטורה הוא מעמיד פואטיקה של היפרבולה. הגזמה מכוונת בשם גדולת האדם. אין צריך לומר כי אין מקום להתאפקות ולדממה. „לא איש דממה אנוכי“ הוא מצהיר. רעי איוב צריכים לשתוק. לא איוב.

נקל להבין מדוע איפוא שיר ביאליקאי כ„חלפה על פני“ הפך מושא לפארודיה ושימש בסיס לשתי הפואמות הדרמטיות שבספר דוי.

שלונסקי הצעיר חיפש בשבע עיניים נקודות-תורפה אצל ביאליק כדי להעמיד כנגדו שירה אחרת. ובשיר „חלפה על פני“ הוא מצא, כאמור, מציאות רבות, אשר תשמנה בסיס לבנין ספרו. יקצר המצע מלעמוד על כל השימושים שהוא עושה בטקסט הביאליקאי. נדגים על כן את הכיוונים העיקריים.

(ג)

מתוך „חלפה על פני“

במה אבוא אֶל־הַקֶּדֶשׁ וְאֵיכָבֵד תְּטַהֵר תְּפִלְתִּי? —
וּשְׁפִתִי אֱלֹהִים, שִׁקְצָה כְּלָה וְתֵהִי כִשְׁפַת פְּגוּלִים,
וּמִלָּה אֵין בְּקִרְבָּה אֲשֶׁר לֹא־נִטְמָאָה עוֹד עַד־שִׁרְשָׁה,
וְנִיב אֵין אֲשֶׁר לֹא־הִתְעַלְלוּ בּוֹ שְׁפִתִים נְאֻלָּחוֹת
וְאֵין הִגִּיג אֲשֶׁר לֹא־נִסְחַב עוֹד אֶל בֵּית הַקְּלוֹן.

מתוך הפואמה הדרמטית „צרעת“

ומי יבוא בשערי אֱלֹהִים:
 בַּר־לֵבָב וּתְמִים־בְּשָׂר?
 וְאֵת צְרוּעַ נֹזֵב אֶל מַחוּץ לַמַּחֲנֶה יִשְׁלַחוּ
 וּמִה חֲפֵץ לְתַמִּימִים בְּאֵלֶּה,
 לְתַמִּימִים אֲשֶׁר לֹא נִגְעוּ?
 אֱלֹהֵי הַנְּגוּעִים — הוּא הָאֱלֹהִים!
 אָכֵן, רַק נִהְפֵּךְ הוּא:
 רַק אֲנִי הַמַּחֲנֶה, וְהִמָּה — מַחוּצָה לוֹ.

רוי, תרפ"ד, עמ' ו

ההכרזה: רק נהפוך הוא היא קריאת תיגר כוללת, המובעת כבר בפתח הפרק הראשון של הפואמה „צרעת“. היא באה לאחר סידרת שאלות רטוריות־אירוניות המנסחות בסגנון — תקבולת הכמו־מקראי הביאליקאי. תכליתה הביקורתית בולטת וגלויה לעין: להלעיג את השאלה הביאליקאית ע"י הצגת האבסורד, כביכול, שבה.

אמנם בגופה של הפואמה נשאלה שאלה זו ע"י קהל המצורעים, בפרק גנגס. היא קשורה בעלילה גלויה, שענינה החיפוש אחר גאולה, (שיביא, לבסוף, לאכזבה ממבשרי הגאולה למיניהם), אולם בידינו עדויות חיצוניות ופנימיות לקשר בין הדיאלוג הסמוי הספרותי לבין ההתכוונות של שלונסקי.

על גבי דפי לוח שנה, של שנת 1922, שעליו רשם שלונסקי טיוטות לדוי, נרשם: „השירה צריכה להיות או לגנגס הקדוש אשר לצרועי הודו או לחרש להתגרד בו ואף פעם לא היאני את נפשי הצלתי, ה'רוחץ בנקיון כפיו'“. לפי תפיסה זו צריכה השירה או לנחם ולטהר או לגעת בלב הכאב והסבל, אך לא לעמוד מנגד ולצפות מן הצד כפי שעלול להשתמע, למשל, מן הסיום של „חלפה על פני“ בו מבקש הדובר לרוחץ בנקיון את שפתו ברוח פיהם של הילדים הטהורים, הרחק ממקום הטומאה. מכל מקום, ההצהרה בדבר תפקיד השירה תוך שימוש בגנגס מצביע על התכוונות ספרותית ברורה. גם התיאור של המצורעים השרויים מחוץ למחנה דומה לתיאור מעמדן של המלים הבלתי כשרות במסתו המליצה, שנכתבה באותו פרק זמן וקשורה בפולמוס הספרותי בן־הזמן.

אם, בכל זאת, קיים עדיין ספק כלשהו, שהזיקה לטקסט הביאליקאי איננה נושאת אופי פארודי מובהק — הוא עתיד לחלוף כליל כאשר יגיע הקורא אל הפרק האחרון של הפואמה הדרמטית השניה, הברית האחרונה, הלא הוא „רוי“, כשם הספר כולו, וישמע את דברי משיח:

אלהים!

עד אַרְגִּיעָה תַחֲלֵף עַל פְּנֵי נְשִׁימְתְךָ הַחֲמָה
וְתַפּוּג עַד אַרְגִּיעָה

(דוי, קטורקטז)

טורים, שזיקתם לפתיחת חלפה על פני היא ברורה:

חֲלֵפָה עַל-פְּנֵי נְשִׁמַת אַפְךָ, אֱלֹהִים, וְתַלְהֲטֵנִי,
וְקִצָה אֶצְבְּעֶךָ הַחֲרִיד רִגַע מִיִּתְרִי לְכָבִי

המרת הרגע, שבמקור, לעד ארגיעה (על דרך: „שפת-אמת תיכון לעד, עד-ארגיעה לשון שקר“ (משלי יב, 19) בשימוש הכפול איננו רק בבחינת החלפת אלמנטים בזיקה שבין הטקסטים, אלא אף הגזמה, שימוש העולה על התקן, שינויים בקשרים בין אלמנטים שונים לאחר שחזור הטקסט. לאמור: כל התופעות המיוחדות פארודיה, שמונה זיוה בן-פורת במסתה „הפארודיה כביקורת בביקורת העברית“ (ב„פלט: מחקרים בביקורת הספרות העברית“, מכון כץ, אוניברסיטת תל אביב, תש”ס).

הטקסט השלונסקאי מתכוון להעמיד בספק את מהימנות החוויה הביאליקאית בהתמקדו במשמעות ה„רגע“ כ„חלק קטן של זמן“. מול „חלפה“ שבמקור — נוקטת הפארודיה לשון „תפוג“ ו„תחלוף“.

הטקסט השלונסקאי נוטל, איפוא, קטעים מן הטקסט המקורי ומפזרם ברחבי הספר מראשיתו ועד סופו. מגדיל הוא לעשות בפוטנציאל הטמון בטוריו הבאים של ביאליק:

יוני הזכות, שלחתינ לעת בוקר שמימה,
שבו אלי לעת ערב — והנן עורבים מלמדי אשפות,
צנקה נתעבה בגרזנם ובשר נבלה בפיהם

מה שהיה בחינת מטאפורה אצל ביאליק, לשון ציורית, הופך למציאות בטקסט השלונסקאי. לא רק היונה והעורב מסיפור המבול (בראשית ח), שבהם עשה ביאליק שימוש מהופך, עתידים להפוך לנפשות פועלות בעלילת הדוי, אלא המבול, נח ותיבת נח — ימלאו תפקידים מרכזיים.

נניח, בשלב זה ליונים ולעורבים, — „לְאֶשֶׁר לֹא תַצְלַח הַיּוֹנָה — / יִכָּשֶׁר הָעוֹרֵב“ (עמ' מו) ישיב שלונסקי — ונתבונן במי, שבזכותן, ניתנה לו דריסת רגל במציאות השירית. כוונתי לנח בן דור המבול, המשלח המקורי של העורב והיונה. ובעלילה הסמויה גם לנח, שהוא ח”נ (ביאליק) בהיפוך האותיות: בשם נח נהג כידוע, ביאליק לחתום על שיריו הסאטיריים, ונח הוא גם גיבורו של הסיפור מאחורי הגדר, שמייחסים לו זיקה-ימה למחברו. עתה קרובים אנו אל לבה של הדרמה העיקרית שבספר דוי, הלא

היא ההתנגשות בין שני הגיבורים הראשיים נח (ביאליק) ואיוב (שלונסקי).

(ד)

מאחורי דמות איוב בספר דוי עומד שלונסקי עצמו, שהצהיר: „זהו, והמשורר איוב הוא, ודי לחלוט על אמן העומד מן הצד, על טוריסטן המסתכל בלורניטה של אמנות ומסתקר עצמו אח"כ מאחורי בד היריעה ומצייר. כי לא את זולתו ישיר המשורר אלא את עצמו, נגעי עצמו. ומי שלא הוכה בשחין בשרו — אינו אמן, כאשר אינו האדם, כאשר אינו הכואב.“ („רענונות“, הדים א, תרפ"ג).

כיצד מזמן המשורר את נח ואת איוב בכפיפה אחת? בין השאר על יסוד האמור „והיו שלושת האנשים האלה בתוכה: נח, דניאל ואיוב. המה בצדקתם ינצלו נפשם.“ (יחזקאל, יד, 14). אמנם את הכשרון להציל את נפשו ייחס הטקסט השלונסקאי לנח ולא לאיוב. כפי שנראה להלן וכפי שניתן היה ללמוד מהקטע שרשם שלונסקי בין טיוטות „דוי“. עם זאת הנוכחות האיובית מלווה את נח, הוא הכהן, למן הפרק הראשון של הפואמה „צרעת“ ועד לפרק האחרון, שבו זוכה המשורר הטהור למגעה של היונה הצרועה, שבורת הכנף, גלגולה של השכינה מן השיר „לבדי“. בכך מכשיר הטקסט את הופעתו של המשורר האיובי בפואמה הדרמטית השניה „הברית האחרונה“. אולם הגיונה של העלילה, לפיה רק אחר שירד נח מן הבמה תחול התגלותו-שליחותו של איוב (עם כל המשתמע ממנה לגבי ביאליק ושלונסקי ואסכולותיהם), יתחוור במלואו מתוך הקריאה במגילה השחורה, מגילת הברית, לפי האינטרפרטציה המתחייבת מן הכיוון, שהוצע לעיל. שם נוכל למצוא היגדים כגון:

וְנַח עָשָׂה אֶת הַתְּבָה הַלְבָנָה כִּי כָכָה צָוָה אוֹתוֹ הָאֱלֹהִים לְמַעַן יְצִיל נַפְשׁוֹ [...] וַיִּמֶן אֱלֹהִים רוּחַ סָעָה וַיִּנְפֹץ אֶת הַתְּבָה הַלְבָנָה [...] וַיִּרַע אֶל נַח רָעָה גְדוֹלָה עַל אֲדוֹת הַתְּבָה וַיַּחַר לוֹ וַיִּשְׁאַל אֶת נַפְשׁוֹ לָמוֹת וַיִּמַּת [...] וַיַּעַשׂ סָפִינָה גְדוֹלָה וַיִּקְרָא שְׁמָהּ דָּוִי כִּי הִיא הַפְּדוֹת הַגְּדוֹלָה. וַיִּצֹו אֱלֹהִים אֶת אִיּוֹב עַל הַסָּפִינָה וַיֹּאמֶר הִנֵּה מְשַׁחֲתִיךָ לְרַב חֲבָלִים וְחֲבָלִים אֵין עִמָּךְ. כִּי הִנֵּה קָטַן הָאָדָם וְהוּא חָפֵץ אֶת הַיְשׁוּעָה הַקְּטָנָה וְאֶת הַפְּדוֹת הַגְּדוֹלָה לֹא יִבִּין [...] וְאִתָּה צָא [...] לַעֲשׂוֹת נַפְשׁוֹת לְסָפִינָתְךָ. (דוי, עמי צ"א).

לפנינו קטעים מתוך מעין כתב חידה, שמעניקה גושפנקה של מעלה לסילוק נח מן הבמה תוך שלילת הגישה של „אני את נפשי הצלתי“ ושל פואטיקת הקטנת השקף.

„וישאל את נפשו למוות וימות“, זה כל מה שיש לטקסט לומר על

העלמות האוטוריטה שההמון נהה עד כאן אחריה. עלייתו של איוב, המשורר האמיתי החדש, תלווה הקמת אסכולה. אך את המשוררים החדשים, קובעת ה„מגילה“, צריך יהיה ללקט לא בלי מאמץ. אז תשתלט גם פואטיקה של ההיפרבולה, של האדם המוכלל.

זוהי, כמובן, התמצית שבתמצית של הפואמה הדרמטית אך תכנית-הפעולה למהפך ספרותי הנרמזת ממנה התממשה במציאות והמהפך אכן העלה משורר אלמוני וקבוצת-שוליים למרכז הבמה, והשליט במשך תקופה מסוימת אסכולה שירית, הידועה כאסכולת אלתרמן-שלונסקי.

* * *

אי-אפשר היה לעשות את הדבר ללא מלחמה ספרותית. ובמלחמה – כמו במלחמה: נעשה שימוש בכל האמצעים. במקרה זה: באמצעים לשוניים שנינותיים, שליוו פעולה ציבורית מקבילה להקמת חבורה ספרותית ובמה לוחמת. היו רבים שלא סלחו במשך שנים לשלונסקי על הפגיעות שפגע בביאליק, האשימוהו במניעים אישיים. במעשה קונדס. בחילול הקודש. וגישה זו רווחת עד עצם היום הזה. משום כך מן הראוי לקבוע: שלונסקי האמין, כי התחדשות ספרותית איננה פחות חשובה מהתחדשות חברתית. וכי ללא השתחררות מדפוסים שנשתגרו לא תהיה תקומה לחיי התרבות בארץ ישראל. תרומתו העצומה בכמה וכמה מתחומי התרבות, ועבודתו הבלתי נלאית להשגת היעדים הספרותיים שהציב לעצמו – מעידים, שלא מתוך קלות-דעת עשה מה שעשה, אלא מתוך מחשבה מפוכחת. והמלחמה הספרותית, שגרמה אולי נזק בטווח קצר, (שיבוש יחסים בקרית-ספר בת-הזמן) העלתה את הספרות על סדר היום הציבורי כדי כך, שגם מפלגות פוליטיות לא יכלו להתעלם ממנה.

שלונסקי הצעיר חש, בעת שיצא למלחמה למען חידוש פניה של השירה, כי הוא מצוי בלבה של שעה היסטורית בלתי חוזרת. נוצר והולך מרכז חדש לספרות העברית הנמצאת במצב של שפל ורפיון ועתידו תלוי במאמץ רוחני-יצירתי כביר של קבוצת יוצרים קטנה. בלעדיה יפול המפעל ועמה יקום. ויש צורך לזעזע ולהרעיש. למען ישמע הקול. ואין מקום עתה לסיסמא, שהיתה חביבה מאד על יעקב רבינוביץ, עורך הדינים: לאט לאט.

לגופה של העלילה הסמויה „בצרעת“ נכנס קוצר-הרוח הזה באמצעות חצי אירוניה המכוונת לעברו של הכהן, הוא נח, הוא ביאליק הגדול שאחריו נהה שלונסקי בנעוריו. הכהן המתחבט בין „מכול! סופה!“ לבין „לֵאט! לֵאט! — כְּבָקֶר! כְּאֶמְהָ!“ (עמ' י) בוחר, כמובן, בדרך השניה, לפי מיטב מסורת השילוח. במישור העלילה הגלויה מתלבש ה„שילוח“ בדמות

הגנגס:

הַגִּנְגָס הַקְדוֹשׁ, הַהוֹלֵךְ לְאֵט — (עמ' טו)

הכהן מנחה את שוחרי הגאולה, המצורעים, לעבר הנהר הקדוש. למראה הגנגסה-שילוח שומעים אנו קולות. המקשיב אליהם רב-קשב ישמע הדים לציווי הביאליקאי „הסו, ילדים, סבא כותב“. לאמור: מנדלי כותב את ספר זכרונותיו. אל להם, לסופרים, להפריע.

— גִּנְגָס! גִּנְגָס! — הִנֵּה הוּא! הִנֵּה! / — לְאֵט-לְאֵט יִשָּׂא אֶת מִימיו
הַקְדוֹשִׁים, מִי רְפָאוֹת. // — בְּסֵבֶא חֲבִיב, / וְקוֹצוֹת שְׁלֵנָה זְרֵמוֹת לוֹ עַל
כַּתְפָּיו, / יתְפַרְקֵד, יִשְׁלָה: / אֶת רְגְלָיו הַיְחִפּוֹת יִרְשָׁח בְּאֵהָבָה תִּלְטֹף.
/ — כְּאֵהוֹת טוֹבוֹת, אֵהָבוֹת, / בְּכַת צְחוֹק רְגֵעָה, מְנַחֵמֶת / יִשָּׂאוּ גְלִיו
מְלֵא-חֲפִנִיָּהֶם אֶת הַבְּרָכָה: / לְאֵט, לְאֵט, יִלְדִים טוֹבִים!

(עמ' יז)

לאט, לאט, סבא, ילדים טובים. מסורת „השילוח“. אפיגוניות. מפני
ההמשך החקייני, שהוא עצמו התנסה בו בנערותו — מזהיר שלונסקי. ושוב:
באמצעות העלילה הסמויה.

— טְבִּלוּ עַד צְנָאָר. לְמַעַלָּה רֹאשׁ צָלְלוּ. —

וַיִּצְאוּ:

מִפְגוּדוֹת-וַיִּשְׁנוּ אֲזַז וְזָקוּ הַקּוֹפִים. (שם)

האימה מפני האפיגוניות באה לידי בטוי בטור:

קוֹפֵי בְּרֵאשִׁית צִפְרִיָּהֶם יִלְטְשׁוּן. (שם)

יש מעין תגובה על ההתרסה הביאליקאית מפני „ממזרי עט ורעיון“
אשר ב„חלפה על פני“. המשורר הצעיר איננו יכול לעצור בעצמו. לאחר
שהוא מצליף באפיגונים הוא ניגש לעשיית החשבון עם „אבות הספרות“, עם
ה„פרות הקדושות“ המכונות „הפרות הלבנות“:

לְאֵט-לְאֵט תִּישְׁרְנָה הַפְּרוֹת הַלְּבָנוֹת.

לְאֵט-לְאֵט תִּנְעָנָה עֲטִיגִיָּהֶן הַמְּלֵאִים.

הַפְּרוֹת הַלְּבָנוֹת גְּלִלִיָּהֶן תִּטְלָנָה.

(עמ' יח)

מול קדושה וטהרה — גללים. והחסידים השוטים צוהלים לקראת
„גללי קודש“ אלה ומתמרחים בהם. אין צריך לומר, כי בתוך הטקסט
משובצים, בסמיכות-מקום, רמיזות ל„חווה לך ברח“. אחד, „רקוב אף“ טוען,
כי הכהן „לברוח יתנבל“ ו„זונה“ מתקוממת: „לא יברח איש כמוהו“,
ו„כלם“: „והוא בנקיון-כפיו ירחץ“ (עמ' יביג). רמיזות אלה מטרימות את
סצנת הגנגסה „שילוח“ כשם שלאחר הסצינה הזאת מהדהדים באוזנינו פטוקי
שיר ביאליקאי אחר, השיר „דבר“:

נָפֵל דָּבָר בֵּינֵינוּ וְאֵין יוֹדֵעַ מָה נָפֵל

הגללים, הנזכרים לעיל, מסתבר, „קראו לפתע“ על כך הטקסט השלונסקאי:

הלא דָּבָר הוא!

אָמְנָם דָּבָר הוא.

וְאִם טָרָם גָּמַל כְּלִיל לְמַעַן יִפֹּל —

הֵן נֶחֱשׂ אֲנִיחֵנוּ בְּרוּר:

נִתְבָּרָה הַכֹּהֵן. (עמ' כא)

תהא דעתנו כאשר תהא על סממני פארודיה אלה, המשובצים בתוככי העלילה הגלויה, שענינה אכזבה ממבשרי הגאולה, העוברת, שלונסקי לא חזר בו במהדורות כתביו המקובצים, להוציא ריכוך מסוים ואילו תיקונים, מפואמות אלו — מדברת בעד עצמה. יתר על כן, אם במהדורה הראשונה חתם את הספר ב„תם“, הרי במהדורה האחרונה קבע: „תם ולא נשלם“ והוא רמז לאמונה, שללא מלחמה אין התחדשות בספרות. ונס המרד, שהונף, בשעתו, על-ידו, הריהו מונף עתה על-ידי דור חדש כלפי שלונסקי עצמו וחבריו. הוא עצמו התגבר, לצורך חידוש פניה של שירתנו, על הנטיה לבטא רגש אישי, לתאר נסיון חיים ממשי כדי לתת את מה שנראה גדול, תמציתי, משוחרר מפרטי המציאות-כפיישהיא. כיאה לגורל השעה ההיסטורית. כפי שהוא מבטא היפרבולית:

מִשְׁכַּמְנוּ נִמְעָלָה גְבָהֵנוּ הַיּוֹם מִכָּל —

אֲנַחְנוּ הַמְצַרְעִים!

— גְבָהֵנוּ!

וְרֵאשֵׁינוּ הַקְּרָחִים — כְּהָרֵי אֶרֶץ עַל כְּתָפֵים עֲמָסָנוּ —

כִּי נְחוּשׁ:

הִנֵּה תִתְחַכֵּךְ בְּנוֹ תַבַּת הַיָּמִים הַגּוֹשְׁשֵׁת. (עמ' מחמט)

מי שחש, כי תיבת הימים הגוששת מתחככת ממש בו — איננו יכול לדקדק בנימוסים ולנהוג כבוד בכנסת הכמוּסופרים המתוועדים בחורבת הספרות המטה לנפול. כך בלשון האיגרות והמסות בני הזמן. אך כך גם בעלילה הסמויה אשר בפואמה הדרמטית הברית האחרונה. אבות הספרות, בדמות משה, ישו ואליהו (במהדורות המאוחרות המירם שלונסקי ב„קולות“), יושבים בראש מחנה הסופרים אשר ב„חורבה נופלת“ בתוך „חצר עזובה. העלתה שמיר ושית“. (מצב הספרות בשנות העשרים). ישו מדבר בלשון השיר דבר. מדברים גם משה ואליהו. ועל סף תמימות דעים הנוצרת כדי להחזיר שלוה ורוגע מתפרץ המשורר האחר, הסיטרא אחרא של המשורר השלם, איוב, ומפריע את

השלווה. בעלי האוטוריטה שבקרב המתכנסים מנסים להחזיר את המתפרץ אל המחנה. הם מוכנים „להכשיר” אותו. בלשון העלילה הגלויה: לרפא אותו מצרעתו. איוב־שלונסקי מוכיח אותם על פניהם. בת־קול משמים מתערכת לטובת איוב.

אותו שלב במערכת היחסים בין שלונסקי לבין ביאליק, שבו ניסה האחרון לקרב את הראשון ולפרוס חסותו עליו (אף להוציא בהוצאת הספרים שייסד את הספר „לאבא אמא” של שלונסקי) מתואר בסצינה בה אליהו משדל את איוב לתקוע בשופרו הלבן, כמובן (כל המייצג את המימסד ב„דוי” הוא לבן. איוב וספינתו — שחורים). „לא אֶחְלַל בְּחַלְלִים — וְלֹא לִי, / וְמָה בְּשׁוֹפֵר לָבָן אֶתְקַע / — וְלֹא רָצִיתִי בּוֹ” (עמ' קיב) — תגובת איוב. בהמשך דבריו מכריז איוב, בלשון־חירות, כי הוא וספינתו מצפים למנוח הגדול, שבוא יבוא. לא הסתגלות לפואטיקה השלטת אלא מלחמה בה. ספינת השירה השחורה תצא לדרכה כאשר המערכת הספרותית הקיימת תוכרע. ואכן, בסיום הפואמה: „ארון גדול נישא על כתפים שחוחות” (עמ' קלג) אל הספינה.

(ה)

הגילויים הנכללים כאן לא באו להאפיל על משמעויות נוספות, שנדונו בהרחבה, בביקורת על הספר דוי מאז צאתו לאור. הם באו להצביע על מקומו של הספר הזה בתולדות המאבק על התחדשות השירה. על עבותות ביאליק. על הנסיון להשתחרר.

מדוע המחקר והביקורת לא האירו עד היום צד זה בספר? יעקב רבינוביץ, עורך הדים, קיווה בשעתו כי התעתועים והמשחק ויצר הגדלות של „בן טיפוחיו” המרדן יחלפו עם הזמן. השירה תצטלל. היסוד המקורי יגבר. אחרים מצאו לנכון לערער דווקא על עצם כריתת הברית עם הרוי, עם הסבל. הביקורת המאוחרת מצאה לה עילה חשובה יותר להתמודד עם שירת שלונסקי ומלחמתו. יש לזכור גם כי בעת צאת הדוי לא נחשב שלונסקי עדיין למי שראוי להקדיש לו תשומת־לב יתרה, להתעמק בטקסט. לקרוא בין השורות. ביטויים חצופים כגון: „וְדָבַר אֱלוֹהִים — / כְּעֵטִינִים צִמְקִים נִתְלָו. / אֵינִן חֶפֶץ — / עַל דָּל שִׁפְתָי” (עמ' ט) או: „הִנֵּה רִבֵּץ עָלֵינוּ — / כְּסוּסֵי־אֹר בְּמִי־רֹקֵה — / שֶׁחַק צָאָה, דָּהָה, / וְעִבּוּזוֹ הִמְרַטֵּשׁ לָנוּ פָּנָה / לְהִתְרִיז סִגְרִינֵי עָלֵינוּ” (עמ' מח) — די היה בהם כדי לעורר שאט־נפש מחילול טוהר הלשון השירית. מפגיעה בטעם הטוב. ואחרי דוי היו סיבות מידיות יותר לתקוף את שלונסקי — ביקורתו הגלויה על „ראיתכם שוב בקוצר ידכם”, ולפני כן, על שירי־העם הביאליקאיים.

לא יום קטנות: על הרומאן הגדול, בשבעה דרכים" מאת יצחק שנהר ראובן בן־יוסף

א.

יצחק שנהר

יצחק שנהר נודע כסופר שנכשל. את המשימה הנעלה ביותר שיכול מספר בימינו ליטול על עצמו לא הצליח שנהר לבצע, ואת הרומאן הגדול לא הגיש אף לאותם קוראים מושבעים, שקיבלו את קובצי סיפוריו ברגשי הנאה נדירה. אמור היה לכתוב רומאן בעל הקף כביר, שעלילתו משתרעת — לפי דברי הסופר בראיון שנערך עמו סמוך לפטירתו (ר' עיתון „למרחב" מיום 6/5/55) — „מן המהפכה הרוסית הגדולה, עד לתקופת המדינה, היינו, פרשת הדור שלנו, על כל שלוחותיו

ושלוחות שלוחותיו". אמנם, כפי שציין שנהר בראיון ההוא, „אני כשלעצמי יש לי חיבה יתרה דווקא לסיפור הקצר", וכיום ניתן להגדיר את סיפוריו, שכונסו לאחר פטירתו בשלושה כרכים עבים, כיצירה בעלת הקף הדומה לזה שנועד לרומאן, אלא שאת הרומאן גופו לא השלים, והיו ממוקיריו שראו בכך כשלון, ואף היה מי שהרחיק ואמר שהאכזבה הכרוכה באותו כשלון שימשה גורם מן הגורמים שקיצרו את ימיו של הסופר, אשר נפטר, כידוע, בלא עת.

ואולם הסיפור הארוך מאלה שכונסו בשלושת הכרכים הנ"ל, אותו „פראגמנט של הרומאן" כלשונו של פרופ' דן מירון (ר' מבחר ביקורת עמ' 91), ושמו אמנם „פרקי רומאן" — ודאי מורכב הוא ואף מקיף יותר מן הסיפור הקצר המצוי, ואם נתפוש את צורת הרומאן מן הבחינה האמריקנית־החדשה, להבדיל מן הרוסית־הקלאסית, אפשר יהיה לראות

מן הספרים המוזכרים במאמר זה:

„סיפורי יצחק שנהר" (הוצ' מוסד ביאליק, תש"ך) — בגוף המאמר: סיפורים ומספר הכרך.
„בשבעה דרכים / סיפורי מסעות (הוצאת שוקן, תשי"ד) — בגוף המאמר: בשבעה דרכים.
„יצחק שנהר / מבחר מאמרי ביקורת על יצירתו" (הוצ' עם עובד, תשל"ו) — בגוף המאמר:

מבחר ביקורת.

ב„פרקי רומאן“ לא פרקים בלבד כי אם רומאן ממש. הלא תירגם שנהר, בין היתר, את סטיינבק, בעל פרסינובל בשעתו, והלה חיבר רומאנים שאורכם אינו עולה על זה של „הפרקים“ הללו, שבאמצע נפסקו. נושא מענין לחוקרים הוא שאלת הסיום של „פרקי רומאן“, שנתקבל כמשהו בלתי גמור בעוד שבדיעבד הוא מתגלה כראי נאמן למה שהתרחש לאחר מכן, אצל עם ישראל בלב המאה העשרים האירופאית: שלושת הבאים על העיירה, כל אחד מצדו שלו, היהודי, הגוי, ובת־התערובת, ואין לדעת מה יקרה כשייפגשו. דומה שכאן הגיע שנהר אל מין סיום שאין בו יכולת הכרעה ועל כן נעמד והשאיר אותו כך, סיום הרה עולם כביכול, המוליד הדים והשלכות שיהדהרו וינצנצו במלוא עולמו של הקורא.

אותו סוג של סיום פתוח הוא מן המאפיינים את סיפורי שנהר, שזרועותיהם חובקות עולם: סיפורי המהפכה ברוסיה והפרעות שם, עלילות הקליטה בארץ, העדות בירושלים, אגדות מימי קדם. הקורא הקשוב מבחין בהם מעין סיום מיוחד, שהוא מאושיות סגנונו של סופר זה: סיום של מציאות מתפצלת, היאה לדורנו היהודי שסימנו התפוררות ומאמצי בניה חדשה בעת ובעונה אחת. מדובר בתמונה האחרונה אשר בסיומי הסיפורים: יש שהם מתפצלים לפי המראה, מעין התות קרני אור, ויש לפי הקול. בסוג הראשון אפשר למנות את סיומיהם של „דוריי“ (סיפורים א' עמ' 405), שהוא בוודאי המזעזע מכולם וענינו חורג מעבר לבעיותיו המיוחדות של דור המדבר שלנו ומגיע אל יסודות הקיום האנושי באשר הוא שם; וכן „מגילת תנחום“ (שם א' עמ' 179), „פרוזן“ (שם ב' עמ' 114) ו„כענבים במדבר“ (שם ג' עמ' 179), שבהם האור, גם בהיותו שברי זכוכית או לשונות אש או נדנודי פנס ירוק, מתפצל וכאילו ממצמץ ברוב ספקנות על תהפוכות החיים.

סוג שני להתפצלות נוגע לקול, העשוי כזימרה או כצעקה, כשהברל ביניהן אינו אלא בדרגת המתיחות בלבד. כאלה הם סיומיהם של „מסתורי ילדות“ (שם א' עמ' 14), „זמרת הארץ“ (שם ב' עמ' 524-5), „לילה בשומרון“ (שם ב' עמ' 553), „בין החוחים“ (שם ג' עמ' 371) ו„בטרם הקיץ“ (שם ג' עמ' 424). אבל כנספח לרשימות הללו ניתן להצביע על סיומו של יצירה אחרת מאת שנהר, שלכאורה לא תימנה עם הסיפורים, ולפי דעת מבקרים אין לה מקום כלל במה שמכונה ספרות יפה — הכוונה לכרך האחרון שהשלים שנהר בימי חייו: „בשבעה דרכים / סיפורי מסעות“ ולסיומו (עמ' 346), הנקרא „הביתה“. שם מעיר המספר: „תבל עשויה התחדשות לאין סוף. כוכבים טובבים במעגלותיהם בקצב, בנחת. יהודי טס בין הכוכבים, מוחא כף ומזמר ומירות. הביתה“.

דומה שזו הגירסה החיובית, בעלת התקווה ורצון הקיום, אשר במסכת הסיומים המתפצלים, שרוגמאות מעטות מתוכה הובאו לעיל. וסיום חיובי זה מתגשם ביצירה האחת, שהיא הקרובה ביותר מכל מה שכתב שנהר לרומאן. בספר הארוך הזה חוזר ומופיע נושא, ששימש ברבים מן הסיפורים הבודדים — והוא מאמצי האדם היהודי להכות שורש בעולם הזה, ובעיקר

בארץ ישראל — אלא שכאן מעוצב הנושא על פי השתקפותו הכלל-עולמית, ולא כבעיה יהודית בלבד.

מבחינה חיצונית נראה „בשבעה דרכים” כרומאן למהדרין: 346 עמודים של פרוזה עלילתית שניתוחה חושף את הגורמים הנחוצים בסוג ספרותי זה, הכתוב כאן בפרקים קצרים לרוב מתוך נאמנות למסורת הספרות העברית. שהרי כך בדיוק, בפרקים קצרים, כתב עגנון את „אורח נטה ללון” והזו את „דלתות נחשת” וברדיצ'בסקי את „מרים” — פרקים קצרים כדרך קובצי המדרשים שלנו, על שלשלת עלילותיהם, שנושא אחד קדוש מבריא אותם מבראשית עד אחרית הימים. למעשה, קרובה המסגרת העלילתית בספרו של שנהר לזו של „אורח נטה ללון”: ביקורו של המספר מעבר לים; אלא ששנהר טרח להצמיד אל כותרת ספרו את הסייג „סיפורי מסעות”, ורק היום, כמעט שלושים שנה לאחר צאת הספר, מתעורר בקורא הנאמן חשק לעשות צדקה למפעל ספרותי זה יותר משעשה לו בעליו, ולהכתיר אותו, את „בשבעה דרכים”, בתואר רומאן גדול.

כמו בכל רומאן הראוי לשמו יש בו „בשבעה דרכים” אי אלו מקומות האומרים דורשני, גם לאחר שטיילנו בהם עד סוף הפרוזדורים ולרוחב האולמות, עד הפינה הרחוקה שאין בה חלון, שהרי מהו רומאן אם לא בית, ארמון, ארץ שאוכלוסייתה מגוונת ואחידה כאחת? קרקע הממשות של „בשבעה דרכים” הוא דווקא הרצון למצוא את הקרקע הממשי בעולמנו ולהאָחז בו, אותו נושא שהכרנו כמשותף לרובם של סיפורי שנהר. אלא שבהם, בסיפורים הקצרים, מדובר בקרקע האדם היהודי ולרוב בארץ ישראל, בעוד שכאן, קרקעו של „בשבעה דרכים” הוא יסודה של תבל רבה. והנה בסביבה היהודית אשר בסיפורים הקצרים ראינו את נטייתו של שנהר לסיום הפתוח, ואילו כאן, בעולם הכלל, הסיום מושלם, חיובי, כעין התגברות על אותם ספקות ולבטים, כי זהו סיום המוביל „הביתה”. וכך מתגלה אחת הסתירות ביצירתו של שנהר: דווקא בחיבורו הארוך והמקיף ביותר, שהעולם המתואר בו רבגוני ומלא חליפות ותמורות יותר מכל מה שהועלה בסיפוריו הקצרים, דווקא בו מגיעים הדברים לידי סיום יציב וחיובי. ללמדך שההתכוננות המרוכזת בפרט יש שלא תחשוף אלא יום קטנות — וזנכור נא שהתחיל שנהר את כתיבתו „בדור של ידיים חרוצות / ולבבות זעומים ועצבים”, כדברי יעקב שטיינברג, המשורר שלזכרו הקדיש שנהר סיפור מסיפוריו המוקדמים (ר' סיפורים א' עמ' 81) — בעוד שבחינת החיוב תתגלה למי שסוקר את שטף הימים הרבים מסוף העולם ועד סופו.

על כן מצטייר הסיום החיובי של „בשבעה דרכים” כסתירה פוריה, מסימני הכשרון הספרותי המעמיד עולם רחב ועצום על כמה דפי נייר. סתירה פוריה — משום שהתהיה עליה מביאה למסקנות החורגות מעבר למעשה המתואר והחודרות אל כל פינה מפינות הוויִתנו. אבל ערכה האמנותי של סתירה מעין זו מותנה בתוקפו של חוסר הפתרון שלה: לעולם לא נוכל לסמן במדויק מה שמשממע מן הסתירה ביצירתו של סופר גדול,

ולכל היותר נתענג על שאלות ועל תהיות, כבמאמר קהלת: „ביום טובה הִיָּה טוב וביום רעה רָאָה, גם את זה לעומת זה עשה האלהים על-דברת שלא ימצא האדם אחריו מאומה“.

והנה למרבה הפלא אנו מגלים, כי בעצם סיומו החיובי של הספר מקדהד סיומו השלילי של הפרק שלפני האחרון, הנקרא „זרובבל“. אם סיומו של „הביתה“ ושל „בשבעה דרכים“ כולו חיובי הוא ומושלם, גמור ועל כן גם סגור, הרי סיומו של „זרובבל“ פתוח וזועק לא פחות מסיומי אותם סיפורים מזועזעים כמו „דורי“ ו„בטרם הקיץ“ ו„לילה בשומרון“. דומה שיש כאן, בהבדל שבין הסיומים האלה, מעין תשובה לשאלה גדולה המנסרת בסיפורי שנהר כולם; מעצם הניגוד שבין הסיומים האלה משתמע פתרון כל־שהוא, אם כי אין לקלוט את מלותיו המדוייקות. מה גם שהקורא את הפרק „זרובבל“ כסדרו בתוך הספר מבחין מיד שהוא חריג ביותר, כאילו אין מקומו מכירו שם סמוך לבית ולסיום המושלם. ואם לא נרצה לראות את „בשבעה דרכים“ כאוסף של רישומי מסע מקריים בלבד, נצטרך למצוא לו, לפרק זה שלפני האחרון, הסבר המניח את הדעת.

אפשר שקוראיו הנאמנים של שנהר הרגישו בסתירה זו, אבל לא מצאתי עליה דברים שבכתב. על כן נחוץ לבאר את התעלומה.

ב.

נושאו העיקרי של „בשבעה דרכים“ הוא כאמור מעין גירסה בינלאומית של צורך האדם להכות שורש בעולם הזה. מה שראינו במבט ממוקד על עם ישראל וארצו, בסיפורים כמו „כצל נטוי“ שבו מתלבט הגיבור מתוך הכרה „כי הארץ הקטנה הזאת נתברכה בשמיים יתר על המידה, ואין די מקום להכילם בעין ובלב. האדמה מתמתחת מאופק אל אופק וטוענת בדי עמל את כיפת התכלת הגדולה הלזו, ומתוך תוכה מנסרים צרצורים בכליון נפש...“ (סיפורים ג' עמ' 153) — מה שראינו שם במסגרת יהודית וארצישראלית מתרחב בספר „בשבעה דרכים“ לכדי המין האנושי ותבל כולה. ואכן נושא השמיים הגדולים והאדם המתלבט מתחת חוזר כאן בפרק „מדוע כחולים השמיים?“ (בשבעה דרכים עמ' 77-80).

אמרנו שיש לראות את „בשבעה דרכים“ כרומאן לכל דבר. בתור שכזה יש בו, כמובן, עלילה עיקרית ועלילות משנה, גיבור אחד המספר את הדברים בגוף ראשון והרבה נפשות, לאו דווקא קטנות מבחינת שיעור קומתן הנפשית, ואף הללו יש שהם מרצים את דבריהם בגוף ראשון. יוצא מזה שהספר מורכב למדי, והקורא מרגיש כאילו הפליג את מסע קריאתו בשבעה דרכים בעת ובעונה אחת.

מסגרת העלילה היא נסיעת המספר בעולם, בעיקר בארצות אמריקה הלאטינית ואירופה, כשהיבשת הראשונה נתפשת כעולם חדש ומתורבת למחצה בלבד, בעוד שהאחרונה מתוארת כעולם הישן, שתרבותה הגיעה אל

סף הניווט. אבל גם שם וגם שם פזורים אחינו בני ישראל, והם הם מטרת מסעיו של המספר ברוב המקומות (אבל לא בכלם, ודבר זה קשור כתעלומת הסתירה שאנו מנסים להאיר). יצא המספר כשליח המגבית אל הגלויות הנידחות, וזה לכאורה המניע לנדודיו בעולם החדש והישן, ואמנם כך פותח סיפור המעשה: „אמור אני לצאת ולערוך את המגבית השנתית בכמה מארצות אמריקה הלאטינית“ (בשבעה דרכים עמ' 7). למעשה, אין זה נימוק יחידי, ולאחר מכן מפריך המספר את פשטות הסברו הראשון, עד שאנו תוהים על מניעיו האמיתיים: „הגיעה שעת להציץ על עצמי מן הצד, ולשם כך עלי לחרוג קצת ממסגרת חיי“ (שם עמ' 41) — כך הוא משיב לשאלת יריד על טעם נסיעתו, ואחר־כך הוא מעלה אפשרות נוקבת יותר: „...אפשר גמלו בך יתר על המידה ספקותיך המרים באדם, — אם אמנם הוא גמריחלתו של עולם, — ואתה מבקש למתקם לך לעצמך מתוך שאתה תר דווקא בפינות נידחות בעולם למצוא שם ניצוצות של מאור שבלב כמין סומכות לאמונה המתנדפת, באחרית הימים?“ (שם עמ' 82).

על כן גיבור מפוכח הוא, מאוכזב משהו, אבל לא ממורמר, שהרי סופן של אותן תהיות על מניעי נסיעתו האפשריים מעיד על מידת הקונדסות שבו: „ודאי אין כאן אלא שרידי ילדות... המקופלים בלב ומחותלים בזכר־זכרם של מעשיות בר־בר־חנא...“ (שם שם). ואיש זה הוא שמספר בגוף ראשון על מראה עיניו באתרים הנידחים, אלא שתוך כדי כך הוא מביא גם מסיפורי אחרים, ואף הם ניתנים בגוף ראשון. ומאחר שנהנים רוב המספרים האחרים מיחס אוהד מאת המספר הראשי, מתיצב לפני הקורא מעין אני כללי, דמות משותפת המורכבת מן הנוסע עצמו ומן הנפשות שנקרו לו לאורך שבעת הדרכים האלה, בקיצור — עולם ומלואו.

מן המספרים המשניים נזכיר את האשה הצעירה, „בת הארץ, המתגוררת שנים אחדות בפאריס“ (שם עמ' 19), אשר סיפורה מסבך את הקורא בעוד תעלומה, שלא נוכל לטפל בה הפעם; וכן פליט השואה שניצל ממש מבטן שאול; היהודי החי בקרב האינדיאנים והאובר בנכר של מולדת לא לו; התייר מרודסיה המתפאר במעשי הגניבה שלו, ימי חיים שהוא גונב יום יום מאת הבורא. אחד מעוברי האורח הללו, הנודע כמהפכן, אף מגיש לנו סיפור מפרי עטו, „האיסור הגדול“ (שם עמ' 226-41), סיפור אמנותי למופת שהוא מן הדברים הרצופים והעמוקים בספר זה, פינה רחוקה ופנינה עמומה באמת.

ואולם דומה שנושאי הסיפורים הללו אינם אלא גירסות מקבילות של נושאים שכבר נרשמו בשלושת הכרכים של סיפורי שנהר. אותה צעירה המתגוררת בפאריס, למשל, והמספרת לנו את מעשה „הסודר האדום“ (שם עמ' 19-40), שעיקרו התמודדות בין בני אומות שונות, עולים מתוך דבריה הדים ממה שכבר קראנו בסיפור „מחוץ למחנה“ (סיפורים ג' עמ' 74-8), אם כי בהתאם למסגרת הכלל־עולמית של „בשבעה דרכים“ מעוצב הנושא כאן על רקע נרחב יותר. וכמו כן השואה והבריחה ממנה: נושא זה מופיע בכמה

וכמה מסיפורי שנהר, ואולם משפט אחר מפי הפליט של „בשבעה דרכים“ מרמז לענין נוסף, שאף הוא מוכר מן הסיפורים הקצרים, נושא שלכאורה אין לו כל שייכות לשואה. הכוונה למה שמספר הפליט על שעת אפיסת כוחותיו כשנדמה היה לו שכלו כל הקיצין: „אמרתי בלבי: איני יכול לחכות עוד כי עלי לישון, וכשתבוא הגאולה תמצאני ישן“ (בשבעה דרכים עמ' 91). דווקא אותה מלה — „לחכות“ — חביבה על שנהר, ביחוד באותם סיפורים בעלי סיום פתוח. הנה שושנה, בסיפור שהקשרים רבים לו עם המדרש, „בין החוחים“ (סיפורים ג' עמ' 370): כשכלו כל הקיצין ביומה הקטן, ואין לה אלא תחושת העולם הרחב והמורכב סביבה, מעין בבואה מעומעמת של מה שקורה בסוף הסיפור „דוריי“, היא אומרת בלבה: „אני צריכה לחכות. וזו תשובה שאין אחריה ולא כלום; כל אדם יודע מה טיבו של ענין זה ששמו חכיון, כל אדם יודע שעליו לסור מלפני המחכה לבל ייהפך חציצה לעיניו... ובהיותה יושבת קפואה ומגומדת נדמה לה כי אוזנה קולטת לראשונה את המית הים מרחוק...“ וגם אסתר מעדני, לשם גאולה פרטית בהחלט, שהרי שושנה נראית לנו כמין משל לכנסת ישראל בעת החדשה, גם אסתר זו מחכה בסוף הסיפור הנושא את שמה (שם ג' עמ' 460): „וזה הכל. הוא מחכה, ועזרא יושב בכלא ומחכה. ובידי אני אין לעשות כלום אלא לחכות. טוב, אני מחכה.“ אלא שאסתר מעדני נערה פשוטה היא לכאורה, וסיפורה אינו מן המרכזיים של שנהר. לא כן חוה מוהר ב„פרוזן“, הסיפור שמשך את תשומת לבם של מבקרים יותר מכל סיפורי שנהר האחרים, ומה אנחנו מוצאים בסופו? „חוה ישבה בלי נוע, פרושה ובדלה לעצמה. שעות וכוכבים רעכו מעל לראשה. אין דבר, חכה תחכה. עוד מעט ויעלה השחר“ (שם ב' עמ' 114).

אפשר להוסיף ולהשוות נושאים בין אלה שברומאן „בשבעה דרכים“ ובין אלה שבסיפורים הקצרים שרובם קדמו לו מבחינת זמן כתיבתם, אלא שאין בכך כדי לבאר אותה תעלומה שסיום הרומאן מציב לפנינו. וביאור זה חיוני לא להבנת עולמו של יצחק שנהר בלבד. אמרנו שנושא חשוב בסיפורי שנהר הוא מאמצי האדם, ובעיקר היהודי, להכות שורש בעולם הזה המתגלם בעיקר בארץ ישראל. אבל בכל רחבי שלושת הכרכים של סיפוריו כמעט שאין השתקפות חיובית של נושא זה. כלומר האדם — היהודי — אינו זוכה. השורשים אינם מעמיקים בקרקע. לכל היותר מגיעים אל שלב ההמתנה, כשמצהיר הגיבור באומץ, כי חכה יחכה. ואילו בספר המאוחר, „בשבעה דרכים“, זוכה הגיבור לשוב הביתה. כאן האני המספר שורשים ממשיים לו, וגם בטיסתו בשמי תבל ברור לו, כי יש לו בית בישראל.

והנה הפרק שלפני האחרון אף הוא מסופר בגוף ראשון. אמנם שמו „זרובבל“, אבל אין זה אלא שמו של אחד האנשים המופיעים בו, ואילו קולו של המספר נשמע תחילה כקולו של אותו נוסע שיצא למסעיו לפני שלוש מאות עמודים, וכעת הוא מבקש לספר לנו עוד סיפור אחד: „בשבתי בארץ לא ראיתי את זרובבל מעורדי אלא ב'חרמון'...“ (בשבעה דרכים עמ' 322) —

עוד הרפתקה בחו"ל לפני שובו הביתה בפרק הבא. אבל הדברים מתפתחים באופן מפתיע: „לימים נסתלקתי אף אני“, אומר המספר, „שיצאתי להשלים לימודי בפאריס ועד כה לא חזרתי ארצה“ (שם עמ' 323). וכבר מובטח לנו שאין זה אותו אדם; אני אחר הוא, שנשתרבו לכאן חרש, במין גניבת דעת, שהרי סבורים היינו שנשמע המשך לאותו קול והנה קול אחר!

ובכל זאת יש המשך. הפרק הזה, התמים והערמומי כאחד, „זרובבל“, אינו אלא המשך ישיר מן הפרק שקדם לו, „ישראלים שלי“, שקול מספרו הוא באמת קולו של אותו נוסע מוכר. בפרק „ישראלים שלי“ מתאר הנוסע את טיפוסי הישראלים היושבים בבירת צרפת, מה שסופר פחות מעודן היה מכנה „יורדים“, ובסוף הוא מגיע למסקנה „כי גולה חדשה הולכת ומתגבשת כאן“ (שם עמ' 321), בפאריס המעטירה. „כמה כוחות מתבזבזים כאן“ — מתאונן המספר — „רק כדי להחזיק מעמד סתם ולהתמיד בדחקות זו ובחיים אלה של אקראי!“ והוא חוזר ומוזכיר את סימניה של גלות חדשה זו, שצביונה שורשי עוד פחות ממה שהיה בגלות הישנה, שירדה לטמיון, ובסוף מוסיף המספר ושואל: „גולה זו מה היא חזון הגאולה שלה?“ הפרק הבא, „זרובבל“, מהווה תשובה לשאלה זו.

ג.

מדובר בחזון הגאולה של אלה, שסופר פחות מעודן היה מכנה אותם, כאמור, יורדים. חזון גאולתם של הללו שלא הפו שורש בארצם, אלא חזרו לנדוד בנכר. המעשה המסופר עליהם מוזר למדי, ואינו נטול אכזריות. מדובר בארבע נפשות, שלשם הבנתן יש לתהות בראש וראשונה על שמותיהן.

שנהר הוא מן המספרים המעניקים משמעות מיוחדת לשמות גיבוריו, וכוננתו בזה בוודאי להקל עלינו את קליטת הרבדים העמוקים בסיפוריו. לעתים מרמו השם לתכונתו העיקרית של הגיבור, זו שהסופר מבקש להטעים לנו — כגון עמיחי, שהוא מעין מלך בשר ודם לעומת הספרן איש הרוח, בסיפור „אחד מאלף“ (סיפורים ג' עמ' 264-333), או הודויה, המודה לאלהים כביכול, אף כי תהפוכות העולם הזה הפכו אותו לאילם, ב„לילה בשומרון“ (שם ב' עמ' 53-536). לפעמים השמות אינם אלא הסוואה על פני אנשים ומקומות המוכרים במציאות, כמו בסיפור „בטרם הקיץ“ (שם ג' עמ' 380-424), שבו ישתעשע הקורא בשבירת צפנים: השכונה הירושלמית „שעריים“ היא תלפיות; הפנסיון „סוכת דוד“, כנראה המלון גני יהודה; הקבוצה תל-יעקב — קיבוץ רמת-רחל; והסופר ר' משה אהרן יאיר הלא הוא מן הסתם ש"י עגנון!

יש שמות אצל שנהר הקשורים בנושאים מן המקרא ומן המדרש. כבר הזכרנו אותה שושנה „בין החוחים“, אבל יש לתהות גם על שמו האפשרי של גיבור הסיפור „כצל נטווי“ (שם ג' עמ' 68-151), המספר את הדברים בגוף ראשון. במהלך הסיפור אינו פורש בשמו, אבל קצת מן הידוע לנו על

אודותיו יסגיר אותו בלי ספק. הרי היתה לו נערה ששמה רחל. והוא עצמו לקה ברגלו מטעם שאינו מוסבר. ועל כן יכולנו לומר ששמו יעקב, לולא הצורך, מחמת הרקע הסמלי של הסיפור, לקרוא לו דווקא ישראל — וישראל הצולע והשומר „על מחסן גדול של חומרי בניה“, הוא גיבור שנהרי למשעי.

אבל כיצד ניעזר במדרשי שמות בפרק „זרובבל“? האני המספר נותר בעילום שמו עד סוף המעשה. היהודים האחרים המופיעים בסיפור הם שלושה: חוה, זרובבל ורינה.

חוה, דומה שאין בשמה אלא מה שתשמע כל אוזן: אשה סתם. ואם תרצה, אם־כל־חי. אלא שרווקא מבחינה זו משתמע משהו נלעג בשמה, שהרי חוה זו הרתה מחוץ לנישואין, עברה הפלה וסופה שטרפה נפשה מרוב ערירות. בגוף העלילה מדומה חוה לחתולה: „אה, אדוני“, מקוננת בעלת הבית שלה באוזני המספר (בשבעה דרכים עמ' 336), „אי אתה משער כלל כמה נוגע הדבר בלב! החתלתול החדש שלנו גווע לפני שעה קלה... אה, שוב לא אנסה עוד לחיותם. לשם מה? מוטב כי נטיל את הגורים למימי הסינה סמוך להולדם...“ ואילו לאחר מותה מתאר זרובבל את חוה בצורה דומה: „היא היתה באה אלי... בחשאי באה, בלילות בחורף. כאותה חתולה היתה באה, ואני לא ביקשתי. אך מי זה יטרד חתולה מחדרו בליל חורף?“ (שם עמ' 344).

זרובבל, שהפרק נקרא על שמו, צייר הוא. אמן צעיר שהמספר הכיר אותו, כאמור, בקפה „חרמון“, ואחר־כך חזר והתירד עמו בפאריס. מתבקש כאן זיהויו של זרובבל הצייר עם זרובבל המקראי, הוא שנועד להיות מנהיג ישראל בימי שיבת ציון, כדברי הנביא חגי: „אמור אל זרובבל פחת יהודה לאמור, אני מרעיש את השמיים ואת הארץ. והפכתי כיסא ממלכות והשמדתי חוזק ממלכות הגויים... ביום ההוא נאום ה' צבאות אקח זרובבל בן־שאלתיאל עבדי נאום ה' ושמתיך כחותם, כי כך בחרתי...“ (חגי ב:כא־כג). הפירוש המדרשי לפסוק זה מחזק את זיהויו של זרובבל הצייר המרדני עם הדמות המקראית: „יש שקרא עצמו עבד והקב"ה קראו עבדי ויש שקרא עצמו עבד והקב"ה לא קראו עבד, ויש שלא קרא עצמו עבד והקב"ה קראו עבד... זרובבל לא קרא עצמו עבד והקב"ה קראו עבד זרובבל בן־שאלתיאל עבדי“ (ילקוט שמעוני (נביאים) רמז ד'). בתור עבד ה' מן הסוג הזה מופיע זרובבל המקראי ברשימה אחת עם יהושע, קָלָב ונביאים ראשונים — כלומר, כובשי הארץ ומקימי מוסדותיה.

ובאיוז מידה משותף זרובבל הצייר למעשי כיבוש והאחזות כאלה? הנה הוא מעיד בעצמו על טיב פועלו כצייר: „וכי לשם מה אני מצייר, לדעתך? כדי למלא חסרון נפשם של נמושות אדם המתרצים לתלות תמונה בחדר־האוכל שלהם ויפנו לה עורף בשעת לעיסה? אני מצייר מטעמים אחרים לגמרי, ואם יש בית אשר יזכה בפרי עמלי הרי זה רק בית נכות. כי מה לי

ולכס? (בשבעה דרכים עמ' 324). כל זה אומר זרובבל למספר, ואנו נזכרים בדברי הנביא זכריה, לעת הקמת הבית השני: „כי מי בז ליום קטנות ושמחו וראו את האבן הבדיל ביד זרובבל...“ (זכריה ד:י). אבל ניכר שזרובבל הצייר, בן-תקופתנו, בז מאד ליום קטנות, מה שמשפיע על דרכו כיוצר: „כל אימת שאני מסיים מלאכת תמונה, — ודע שאני מסיים שלוש תמונות ליום, — ואין היא נראית בעיני הריני מקרצף את צבעיה ומתחיל מבראשית. מסגרת אכזרית ללא פשרה, — זה עיקר העיקרים; לא עלתה בידך — שבור והחרב, אתה מבין? בכל בר משלי קבורות עשרות תמונות שנמחקו“ (בשבעה דרכים עמ' 324-5).

וכבר ברור לנו שנלעגים הם ההקשרים הללו בין דמויות מקראיות ובין אלה שבפרקנו. שם, חוה אמ-כליחי וכאן, חוה שמפילה את ולדה ומתאבדת. שם זרובבל בונה הבית השני וכאן זרובבל הצייר המחריב וקובר יצירותיו בנכר, בזמן שמנסים להקים את הבית השלישי בישראל. אבל לפנינו עוד דמות אחת, והיא החמקנית מכולן — רינה. בדמותה מסתתרת משמעות עמוקה, שרק מקצתה ניתן לדלות.

רינה היא אשתו של המספר. היא גם הניגוד הקוטבי לזרובבל. הרי עלילתנו נפתחת בתיאור ישיבתו של המספר בקפה „חרמון“, כשהיה משאיר לידו כיסא ריק: „אפשר וחיכיתי בלא יודעים לנס שיתרחש בערב מן הערבים, ואני אהפוך את ראשי אל הכיסא הפנוי והנה יושבת עליו בריה זקופה ומאירה וקרובה ומובנת מאליה“ (שם עמ' 322). נזכור נא, היות שאותו מקצב שמת-תואר אינו חוזר בפרק זה, אלא פעם אחת בלבד: „אהפוך את ראשי“ כדי לראות בריה „זקופה ומאירה וקרובה ומובנת מאליה“. ואולם על אותו כיסא ישב לו, בלי הזמנה ובלי התנצלות כל-שהיא, זרובבל הצייר המחריב. ובסוף הפרק, כשהמספר שקוע במשחק נואל עם אותו זרובבל, למורת רוחה של רינה אשתו, הוא אומר: „ובלא להפוך ראשי ידעתי כי בפתח ניצבת רינה ומתכוננת בנו בעיניים עצומות למחצה, והיא קטנה ואילמת וזרה ורחוקה עד לאין שיעור“ (שם עמ' 344). כלומר לא נאלץ להפוך את ראשו כדי להוכיח, שהציפיה לא התגשמה — זו ציפיתו לבריה „זקופה“ והנה קיבל „קטנה“, ל„מאירה“ והנה „אילמת“ וכו'.

בפענוח השם „רינה“ לא נוכל להסתייע בשמות גיבורים מקראיים. אבל יש פסוקים מן המקרא הנוגעים לענייננו, ובראש וראשונה מתוך אותו פרק תהלים שבו מופיעה התיבה „רינה“ יותר מבכל פרק אחר בתנ"ך כולו. הכוונה לשיר המעלות הפותח: „בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים. אז יימלא שחוק פינו ולשונונו רינה...“ ואחר-כך: „הזורעים בדמעה ברינה יקצורו וגו'“ (תהלים קכ"ו). רינה, אם כן, אינה סתם שמחה כי אם שמחתם של השבים ציונה.

דומה שכאן התשובה לשאלה שהועלתה בסיפור הראשון אשר בשלושת כרכי סיפוריו של שנהר: „בבוקר קמתי נבוך ונרפה. כל היום סובבתי בחצר

באין מנוח, מתלבט ומיטלטל לכאן ולכאן. 'אשירה לה' בחיי... יהיו נא כל חייך כשיר'... רבוננו של עולם! וכי היכן היא הרינה שבחיי...?" (סיפורים א' עמ' 9). המבקרת שושנה שרירא רואה את הקטע הזה, והמשאלה כי "כל חייך יהיו נא כשיר", כנסינו של שנהר, "לנסח את צוואתו הרוחנית כסופר וכאמן" (ר' מבחר ביקורת עמ' 93), אבל עלינו לזכור שהאשה רינה אשר בפרק "זרובבל" אינה שייכת לשנהר בתור סופר ואמן, כי אם לאחד מגיבוריו, אותו מספר משני שעזב את הארץ והתישב בפאריס. ודווקא משום כך חוזרת כאן מידת הלעג אשר במתן השמות בפרק זה, שהרי רינה, שהיא "צוואה רוחנית" לפי שושנה שרירא ושמתח השבים ציונה לפי משורר תהלים, על פני השטח אינה אלא אשתו המתנכרת של ישראלי שירד אל הגלות. אכן ניכר שרינה זו סולדת מבעלה, ביחוד בשעה שהוא מבלה עם זרובבל. כאן מאלפת הערתו של פרופ' צבי לוז, המכוונת אל כלל סיפורי שנהר: "הזיקה אל הארץ היא כוח-החיבור או הפירוד בין בני האדם, היא ערך אירוטי עליון בעולמו של שנהר" (שם עמ' 190). והלא אותו ערך אירוטי הוא שנכשל כאן בזיווגם של היורד ורינה, העומדת בצד בשעה שמשחק בעלה עם זרובבל, "ומתכוונת בנו בעיניים עצומות למחצה, והיא קטנה ואילמת וזרה ורחוקה עד לאין שיעור".

ובכן אלה הנפשות המאכלסות את הפרק "זרובבל", שהצבענו עליו כחזון הגאולה של הגולים החדשים בתקופת הצינונות. אבל חזון זה גופו מהו? כמובן, הוא משתרע על פני העלילה כולה, אבל דומה שאין צורך לחזור על כל פיתוליה ואפשר להסתפק הפעם בתמצית, המתגלמת אף היא בסוף הפרק, לאחר התאבדותה של חוה. המספר ואשתו רינה ובתם התינוקת יוצאים לנופש בדרום צרפת. שם, בעיר הקיט, הם נתקלים שוב בזרובבל, שעזב את פאריס בעקבות הריונה של חוה. המספר שמח על מציאת ידידו, ואילו רינה, כהרגלה בנסיבות כאלה, נרתעת. היא ממתינה בצד בשעה שהמספר וזרובבל פותחים במשחק פינג-פונג. והנה המספר מכה בכדור והכדור נעלם. הדבר מתמיה אותו, אבל זרובבל דומה שאין בנפשו יכולת לתמוה. "אדם משלח כדור בעולם ואינו יודע להיכן, אמר זרובבל וגיחך, ותוך כדי כך הסתכל בי כמצווה, ואני לא העזתי להמרות את פיו וצחקתי גם אני, כדור מסתורין שכזה, אמרתי. כן, ואתה נסה-נא לחזור על תנועת ידך בשעת קליעה ונראה, אמר זרובבל. עשיתי כמצוותו וזרובבל היה עוקב אחרי ומסבב ראשו מעלה ומטה. לפתע פתאום נשר הכדור בכוח עצמו מעל הכרכוב וטפח על קרקרו. עמדנו שנינו גועים בצחוק..." (בשבועה דרכים עמ' 344).

על מה צחקו? על כדור המשחק אשר, "טפח על קרקרו" של זרובבל. תמונה מלבבת בוודאי, ומדוע מביטה רינה מן הצד בזעף? נוכל לעמוד על פשר הדבר אם נשאל למקורה של מלה זו, "טפח". במסכת קידושין לא:א נאמר: "פעם אחת היה לבוש סירקון של זהב והיה יושב בין גדולי רומי ובאתה אמו... וטפחה לו על ראשו וירקה לו בפניו..." ובסנהדרין צב:ב

אלה תולדות בית שנהר (פרקי זכרונות)

רבקה רוכל־שנברג

מביילוזורקה לירושלים

פרידה מביילוזורקה, עירת-הולדתי

קיץ 1925. חודש יוני. ההכנות לעלייתי ארצה נשלמו ואני עוזבת את ביילוזורקה בדרכי לארץ־ישראל. בשבתי בעגלה המובילה לתחנת-הרכבת, אני מפנה את מבטי ומזינה את עיניי בפעם האחרונה במראות העיירה.

בהרף-עין חולפים בתודעתי מאורעות חיים המתקשרים ברמויות היקרות כל־כך, שבמחיצתן בליניו הרבה שנים והעניקו לצינייה ולי מסירות ואהבה ללא גבול. אני מחייכת לעצמי לזכר הבטחה שהבטחתי לסבתא לממש את חלומה — להצטרף אלינו בארץ (מעשה שהגשמתי כעבור 5 שנים). בעצב אני נזכרת בדוד פינייה, שאפילו מקום קבורתו לא ידוע לי, ומהדקת באצבעותי את הגלויה ששלח מהצבא

נאמר: „בשעה שהפיל נבוכדנאצר חנניה מישאל ועזריה לכבשן האש אמר ליה הקב"ה ליחזקאל לך והחיה מתים בבקעת דורא ובעת שהחיה אותם באו עצמות וטפחו לאותו רשע על פניו, אמר מה טיבן של אלו, אמרו לו חברים של אלו מחיה מתים בבקעת דורא..." ובסוטה יג:א מסופר על מרים אחות משה רבנו כשהיא אומרת „עתידה אמי שתלד בן שמושיע את ישראל, וכיוון שנולד משה נתמלא כל הבית אורה, עמד אביה ונשקה על ראשה, אמר לה בתי נתקיימה נבואתך, וכיוון שהטילוהו ליאור עמד אביה וטפחה על ראשה, אמר לה בתי היכן נבואתך..." ובויקרא רבה י:ה נאמר: „וויצא קין... כיון שיצא פגע בו אדם הראשון אמר לו: מה נעשה בדינך? אמר לו: עשיתי תשובה ונתפשרתי. כיוון ששמע אדם הראשון כך התחיל טופח על פניו אמר לו: כל כך היא כוחה של תשובה ולא הייתי יודע?"

אכן בדיוק כך היה מגיב אותו ישראלי לשעבר, המספר על מעשיו עם זרובבל, אילו היה נתקל ברוצח כמו קין בשבתו בנכר. אבל רק כדור פינג־פונג הוא שטפח להם על הקדקוד. וכבר ראינו מה טיבה של טפיחה כזו; במדרשים הנ"ל פעמיים היא כהתרעה נגד עבודה זרה, פעם נוספת — נגד נבואת שקר, ופעם אחרונה כסימנו של מי שלא חזר בתשובה. וחזון הגאולה של היורדים מציון גורס — שאין בכך כלום. אדרבה, מצחיק הוא לראות כדור מסתורין שכזה טופח לך על קדקדך. רק רינה עומדת מן הצד, „והיא קטנה ואילמת וזרה ורחוקה..."

מה טוב שהמספר הראשי חוזר אלינו בפרק הבא, שהוא האחרון ברומאן הגדול הזה, אותו נוסע שהוא אולי ב־דמותו של יצחק שנהר האמיתי, חוזר וטס אלינו — הביתה.

יצחק שנהר ביזונו 1931 בחזרו מבולגיה עם אחותו וגיטו משה רוכל

על שמי בהיותי בת 7 שנים, והשמורה עמי עד היום. לפתע מתבררת לעצמי תחושה: כבוא הזמן אקים לי בית כדוגמת ביתה של סבתא הינדה.

כעבור הרבה שנים, בהתקרבי לסוף כתיבת זכרונותי, אני פורעת במילים אלה חוב אישי לביילוזורקה. הריני מציבה לה כך מצבה צנועה, לאחר שלא נותר ממנה ומתושביה זכר עלי-אדמות.

ביילוזורקה, יחד עם עיירות דומות, היוותה מאגר גדול של חכמת-ישראל עם ערכים כלל-אנושיים. היתה בה כמיהה לציון מדוריי-דורות החל מ"לשנה הבאה בירושלים..." ובלה בציונות המגשימה, השפה העברית היתה מושרשת בה. הספרות האידישאית העשירה ושיריה העממיים מלאי-החן קיפלו בתוכם את כל מיגוון ההווי של היהדות באזור נרחב זה. דורות על דורות פיתחו פולקלור ותרבות יהודית.

הנוער בעיירה היה תוסס, שוחר קידמה ודעת. רבים למדו בגימנסיות במרכזים הגדולים. ביילוזורקה הוציאה מתוכה קבוצות של חלוצים וחלוצות, שתרמו הרבה לכיבוש השממה בארץ והקימו פינות-חמד על חולות שוממים, מהם ממיסדי כפר-ויתקין, כפר-חרות, צופית, חררה, נתניה ועוד ישובים בעמקי-ירעאל, פועלי בנין בעיר — תמימילב ושוחרי-ספר. זכר השם ביילוזורקה היה חרות בלב כל אלה שהלכו לעולמם ובתוכם גם אחי. הוא ינק את כוח יצירתו גם ממאגר גדול זה. (ב"קטעי רומאן" הוא מעצב דמויות רבות הזכורות לנו מביילוזורקה).

לגבי ציניה, תחא זו טעות לחשוב שהיתה בו נוסטלגיה לעיירה. הוא סלד מכל גילוי של פרובינציאליות. עיירה — ניחא; אבל לא גיטו, לא צרות-מוחין ושממון רוחני, כי אם העיירה ותבל ומלואה. העולם הגדול קסם לו והוא חרש אותו בסקרנות ובלהטות שהיו אופייניים לו כל-כך. מנסיעותיו הרבות היה משגר גלויות לאקונית: "בעוד שבועיים אני מקווה להתראות אתכם בירושלים". ולמטה — מילה אחת עם סימן קריאה: הביתה! ובחזרו הביא סיפורים אין-ספור על מנהגים ותרבויות, על נוף אנושי וטבעי ("בשבעה דרכים").

הפלגתי ארצה ופגישתי עם אחי בנמל יפו

אט-אט התנהלה האניה "רומניה" למחוז-הפצה. הפליגו בה חלוצים מאוקראינה, פולניה, הבלטיקום וגרמניה לארץ-ישראל. רובם נסעו כמוני על הסיפון. המשפחות שביניהם נסעו במחלקות שניה ושלישית. על הסיפון לא היו מים לשתייה ורחיצה.

הספינה היתה ישָׁנָה והתנהלה בעצלתיים. יצאנו ממל קונסטנצה בים שוקט בחורש יולי.

"יודעי דבר" יעצו לנו להצטייד בשום כסגולה נגד מחלתיים. קנינו שום, 2 בקבוקי יין, כמה כיכרות לחם לבן ופירות. כיוון שהסיפון לא היה מוגן משמש, התחמם היין ונפסל לשתייה. הלחם התייבש ולשום לא נזקקו — לא חלינו במחלת-ים. המטען הדל שלנו היה למראשותינו וכך שטנו שרועים על הסיפון.

התנאים ההגייניים הגרועים וחוסר הנוחיות המינימאלי לא הפריעו במיוחד. הגיל עשה את שלו. הכרנו חלוצים מארצות שונות. הזמר והריקוד ליכדו את כולם. איש מאתנו לא ידע את המצפה לו בארץ, לא ידענו עברית, היינו חסרי-מקצוע. כל אחד רקם את חלומותיו הוא וראה את עתידו בתקווה.

הקברניט התייחס אלינו באהדה והרשה לנו לעלות אפילו על גשר-הפיקוד. ביום הרביעי להפלגה הבחין אחד הנוסעים בפיסת-אדמה מרחוק והכריז על כך בקול. התרגשות אחזה בכולם. הצוות החל להתכונן לעגון. אנו ארזנו את מטלטלינו הדלים. התקרבנו לחוף. הנמל הראשון היה חיפה. כאן נפרדו ממני החברים ואני המשכתי באניה לנמל יפו. הבחנתי בסירות ששטו במהירות לעבר האניה. היו אלה שייטים ערביים שהורידו אותנו לחוף. צעקותיהם היו מחרישות אזנים. לראשונה שמעתי את צלצול השפה הערבית. הם ניגשו לדופן האניה ועלו בזריזות בסולם החבלים. לפתע הרגשתי את עצמי מונפת בידי אחד מהם ונזרקה באוויר לערבי שעמד בסירה. כשהסירה היתה עמוסה התקרבנו לרציף והוכנסנו ישר להסגר (כיום בית-חולים "דונולו"). אחיות ערביות קיבלו את פנינו, רשמו פרטים, הכריחונו להתקלח, לחפוף ראש, למסור בגדינו לחיטוי וללבוש חלוקים כחולים.

השמש, החול הלוחט, הרעש — הכל המם אותנו. התהלכתי יחפה בחצר, לבושה בחלוק הכחול, לא מסורקת ובוהה סביבי. הבחנתי בשולחנות עץ וספסלים. הגישו לנו תה, ריבה, חלבה ולחם לבן. היה זה דבר בעיתו. סיימנו מהר את ה"כיבוד" והתפנינו מהמקום לטובת נוסעים נוספים.

כל הזמן חשבתי לעצמי: "האם יבוא וצינייה לפגשני כפי שהבטיח?" עברתי ליד גדר הרשת, שם התקהלו האנשים שבאו לפגוש קרובים, ולא זיהיתי ביניהם פנים מוכרות. רצייתי כבר לחזור על עקבותי, כשלפתע שמעתי צעקה: "רביצי!" רצתי לגדר, והנה הוא אחי, עומד שם בלוויית חברי-נעוריו, זימרן, עיניו נוצצות, אפו אדום ומתקלף, בלוריתו מתבדרת ברוח וכולו שרירי וגברי. נזכרתי: נסע מאתנו עלם ארוך-רגליים, צנום וחיזור והנה — הבדל כזה. שניהם פרצו בצחוק בראותם אותי בלבושי המגוחך. בחלוק הארוך, שערי פרוע וקרובה לבכי. צינייה אמר מיד: "אל תדאגי, יהיה טוב!".

כעבור זמן החזירו לנו את מלבושינו והתעודות. רוב חפצי היו בארגועץ לא צבוע מתוצרת כפרית פולנית. בשער חיכתה לנו כרכרה. התיישבנו בה ונסענו בסימטאותיה הצרות של יפו דאז. אחי וחברו דברו ביניהם וצחקו, ואותי תקפה פתאום בדידות ואי-השתייכות לאנשים שכבר חיו פה.

בדרך הודיע לי אחי בגאווה, שהוא וחבר אחר מפרוסקורוב, חיים חלמר, שכרו חדר ממש.

סוף־סוף הגענו לבית: בית טיפוסי בנוה־צדק; בחדר אחד גרה משפחה מאורסה, דרכו נכנסו לחדר השני — שלנו. נכנסתי לחדר וראיתי חלון פונה לחצר, וחלון אחר לסימטה מול המכולת. מסביב יובש מדכא, ללא עץ וללא ירק.

שתי מיטות ברזל צרות עמדו בחדר ומורני קש ללא כיסוי. מתחת למיטה של ציניה הבחנתי בחבילה שהגיעה מהמכבסה. על הקירות תקועים מסמרים שעליהם תלויים בגדי־עבודה. אין ארון ולא כיסא. הקירות מלוכלכים בצבע לא מוגדר. עמדתי באמצע החדר ולא ידעתי מה לעשות.

השכנה נכנסה וכולם דברו אידיש, אך השיחה התנהלה בעצלתיים. משוס־מה הרגשתי שכולם שמחים בכך שעוד אחד מ"שלנו" הגיע, ולראשונה התחילו להדהד בחדר מילים, שאחרי־כך למדתי להכירן: "משביר", "סידור עבודה", "פתקאות משביר" וכו'.

כנראה שפניי הביעו את המתרחש בלבי: אכזבה עמוקה, מבוכה, תחושת מועקה — הלזאת ציפיתי? האם זוהי ארץ־ישראל עליה רקמתי חלומות רומנטיים? ציניה טפח מפעם לפעם על כתפי ואמר כהרגלו: "אל תדאגי, תראי, יהיה טוב!".

ציניה עצמו היה שרוי כל הזמן במצב־רוח מרומם כי השתוקק לאווירה של בית, וקיווה שעם בואי הדבר יתאפשר. למעשה, היתה מאחוריו תקופה רבת־תלאות, רצופה עבודה פיזית קשה בעמקי־רעאל. הוא חלה בקדחת, סבל מפצעים על רקע תת־תזונה ואושפו בבית־החולים בעין־חרוד. (ראה הסיפור "פרוץ"). הוא היה גם קורבן לנסייון־התקפה של שורדים ערביים מווינים ששרצו אותה תקופה בעמק (הסיפור "יריה שלא נורתה").

בהיותו תשוש מאד הגיע לתל־אביב לקרובי משפחה. לאט־לאט החלים אך לא היה מסוגל לעבודת־בנין קשה. בעצת הקרובים קיבל עבודה בתחנת־הרכבת ביבנה. שם הכיר לראשונה מקרוב את הערבים ואורחותיהם. ציניה החזיק במישרה כמה חדשים והדים לכך נמצא בסיפור "כענבים במדבר". מבין שירי־העבודה שחיבר, הולחנו רבים מהם בשנות העשרים המאוחרות, ובמרוצת השנים הפכו לשירי־עם.

וכך גרנו שלשתנו בחדר. בנווה־צדק במשך שנה תמימה, בה עבד ציניה בבנין כמערכת ביטון. כשהצעתי לו להשתלב באחד הקורסים המקצועיים שאורגנו לפועלי הבנין השיב: "את חושבת שאשאר כל ימי חיי פועל בנין?".

לצד הקשיים היומיומים, שלא חסרו קוריוזים, נהנינו מאווירת־ההתלהבות שאיפיינה את הימים ההם בתל־אביב, הלכנו להצגות התא"י בהנהלת גנסין (שאגב, פתח סטודיו בה לימד ציניה את השחקנים תנ"ך); שמענו קונצרטים; ביקרנו באופרה בהנהלת גולינקין; בלילות יום שישי התקהלו המונים על שפת־הים לבושים בלבן, שרים יחד במשך שעות לאור הירח; ריקודי הורה תחת חלוננו של ביאליק; שיט בסירות על הירקון ונשפי פורים של אגרת.

החיים היו דינמיים מאד. ריכוז גדול של צעירים שם גושפנקא על העיר בהתהוותה. ההתלהבות, התקוות והרצון העז להיאחו בארץ למרות הכל גברו על רוב הקשיים והמחלות. הסתפקו במועט. ההלצות וההומור שלטו בכל. ידענו לצחוק גם על עצמנו. ההומור המיוחד והאפייני של ציניה סיפק מקור לתעלולים שונים ומוזרים הזכורים לרבים עד היום. ציניה השתלב באוירה הכללית ששררה אז בתל-אביב ובמידה רבה סימל, יחד עם חבריו, את רוח התקופה.

כדאי לציין, שבשנה זו החל אחי בגישושים ראשונים בשדה התרגומים.

איחוד המשפחה

עם סיום שנתי הראשונה לשהותי בארץ, בא סוף לכתיבת זכרונותי על בית יצחק שנהר.

ציניה שלח "דרישה" לעלייתה של אמא, והיא הגיעה עם אחינו חיים כעבור שנה לבואי. לאבא כבר לא יכול היה לשלוח "דרישה" כזאת. על-פי הדרכתו של הרב קוק ז"ל פנתה אמא לעו"ד אליעז והוא הסדיר את בואו של אבא כעבור שנתיים, על-סמך הנהוג המקובל אז של איחוד משפחות, בעיקר בעל ואישה.

בשנת 1932, בהיותי כבר אחות מוסמכת ב"הרסה", יכולתי לשלוח "דרישה" לסבתא הינדה. היא הגיעה עם קבוצת-חלוצים ובידה מתנת נישואים עבורי: טבעת הנישואים שלה. עם טבעת זו נישאתי לאחר כמה שבועות לבעלי משה רוכל ז"ל, מהעיר קרמניץ בוהלין ומחלוצי העליה השלישית, בנוכחות כל בני-המשפחה מלבד ציניה, ששהה כבר בבגליה למטרות לימודים. הוא די התמרמר שלא המתנו לבואו והוכיחני ב"חגיגות" כי לו היה כאן, היה מארגן לנו חתונה אחרת לגמרי.

המשפחה שוב אוחדה ובמשך שנים גרנו בירושלים. סבתא הינדה נפטרה בשנת 1939 ונקברה בהר-הזיתים. אחי חיים ומשפחתו נהרגו בפיצוץ ברח' בן-יהודה בירושלים על-ידי האנגלים בטרם מלחמת-העצמאות ונקברו בסנהדריה. חמש שנים אחרי מותו של חיים נפטרה אמא בכיתה בשכונת רחביה מהתקף-לב והיא בת 69. ציניה אחי נפטר בשנת 1956 ונקבר בגבעת-שאול בירושלים ואבא נפטר ב-1967 ונקבר בתל-אביב, חולון.

. . .

בסוף דבריי רוצה אני להביע תודתי העמוקה לכל אלה שנענו לפניוטי, ובמיוחד לאנשי ביילוזורקה ופרוסקורוב, שתרמו מזכרונם, ולעתים גם מאוצר צילומיהם, והשלימו פרט זה או אחר בכתיבת זכרונותי.

יוסי גמזו

שירים מארץ מזרח שמש

1.

המלמול הצונן של המים
בטוקיו,
ביולי,

בגן

בין חפות הירק האפל הזה. מהי
גירואנה? דמדום מנגן

ענבלים דקים של רך, של געגוע, אד של עצב
(איפה את, צפור כחלה שלי? תני אות, השמיעי קול).
אנחנו בנראה לא נתבגר מזה לנצח
ואין לנו שום נצח,
רק עוד קצת
וזה הכל.

2.

עד קרסל, באמת המים
התכלים, שכראי קפאו.
והארז מוקיף קומה עם
האדם, השתול אף הוא.

וטסות רכבות מנגד

קיץ, חרף — אך הם לבדם
כפסלים, בלי תמורה, בלי הגה:
ארז,
אדמה,
אדם.

3.

הגשם אוהב את ניקו
העיר הקדושה, באפר.
גם זרועות הערפל את חבוקן לה העניקו,
גם השלג,
גם הכפור.

אבל ניקו, לכה, נושמת

דיוקנה של מדינה: פולין בימינו

(בעקבות ביקור)

אפרים שמואלו

בין המשטר הישן והחדש

חמש תמורות גדולות שינו את פני פולין מן הזמן שעוכתיה, באמת — מן הימים שלאחר מלחמת העולם השנייה. ואעמוד עליהן כאן בקצרה.

התמורה הראשונה היא המעבר מארץ חקלאית, נחשלת ברוכה, לארץ תעשייתית ברוכה, ואם תרצה לדיוק ולומר — למדינה מתועשת נחשלת. אף הכפר שינה פניו. ליד הבתים, המרווחים והמרוהטים יפה, עומדים היום מחסנים ומוסכים

בששר, בנהב פגודות לטושות —
 בוגדת בהם, בלי בושה, עם השמש
 בפרח
 רבדון
 ראשון.

.4

קוץ סתוי מאד על המפרץ היפה של טובא,
 גשם דק כתפלה על צמרמרת הארץ, על רקוע־הבדיל של הים.
 ערים זרות הן נשים זרות. אתה לעולם נוסע.
 האם רק בעברית המלה "עולם"
 היא גם זמן ולא רק מקום?

והמים נושקים את החול הלח במסירות שכזאת, באמן
 כמו ידי האשה בחנות הפנינים, בסדירת־הפרחים, בלאט.
 "סאיונארה" — כל כך הרבה רך ומתיקות
 בארבע הברות. הרוח
 מערסלת ברחוב־דוכני־הצדפות.
 את פרות פנסי־הגיר.

.5

למראה הנופים האלה
 אתה שב ונוכח מהר:
 הם אמנם צירים מכשרים מאד, אלא
 אלהים
 מכשר הרבה יותר.

עם מכונות זרע וקציר, מכונות חקלאיות למיניהן, ואפילו מכונות פרטיות. זכרתי את גגות הקש של בתי האכרים לפני. אין להשוות.

הערים גדלו, בתי הרושת רבים נבנו בפרבריהן, כאמור. מפעלי התעשייה, המסחר והבנקאות הולאמו. רק חנויות קטנות וקיוסקים הם בבעלות פרטית. על פי החוק חייבים הכל בעבודה. לפני מראה רגיל היו בערים – הקבצנים, יהודים ונכרים. היום אין קבצנים ברחובות, אבל ראיתי בערב ברחוב הראשי של לודו, בפיוטרקובסקה, שיכורים לא מעטים, וקראתי בעתונים אזהרות מפני השכרות המתפשטת, כתוצאה מן התיסכול מעבודה משעממת. אין מובטלים, אבל כרבע מכוח-העבודה אינו מופיע בבוקר מחמת "מחלות עבודה". כל מפעלי התעשייה, בתי המלאכה, בתי המסחר, הבנקים, הם להלכה בבעלות הפועלים במדינתם השיתופית. אבל באמת מושלים בהם ראשי השלטון ופקידיהם. רק כמה חנויות קטנות וקיוסקים נשארו ברשות היוזמה הפרטית. ואמנם ראיתי קיוסקים ודוכנים למיניהם, אולי לא מעטים מלפנים. גם סיפרו לי הרבה על השוק השחור, שבו אפשר להשיג הכל בדולרים או בשווה דולרים. הזבנים בבתי המסחר הממשלתיים ורזיזים הרבה פחות מן החנונים הזעירים. והתורים בחנויות הגרולות ארוכים. באמת, בפני כל חנות ממשלתית פתוחה נודנב תור. לפני חנות אחת בלודו, ברחוב הראשי, עמד תור ארוך של אנשים צעירים. סיפרו לי, שמוכרים כאן טבעות קידושין ותכשיטים. טבעת זהב עולה 600 זלוטי במחיר הרשמי (כ־7 דולר). החקלאות הפולנית שוב אינה מספקת את צרכי האוכלוסים (חסר בערך שליש מן הרגן והמספוא כדי לפרנס את המדינה) ועל כן נזקקת המדינה ליבוא.

המוטיבציה לעבודה ולשירותים במשק הממשלתי היא חלשה. על כן גוברת ההזנחה של קנין הציבור. את המכונות לתיעוש ארצם קנו הפולנים במדינות המערב, ובעיקר קיבלו אותן באשראי מארצות הברית (28 מיליארד דולר חייבת פולין לארה"ב. חומרי גלם מקבלים על פי רוב מרוסיה). שנות הששים והשבעים היו שנות גיאות לייצור. אבל שיטת השכר והגמולים, ומיעוט האחריות לנכסי הייצור גרמו לירידה בייצור ובאספקה. סיפרו לי, שלפני שנתיים היו מראים בטלביזיה ערב ערב, כיצד ההשקעות הגדולות של פולין וכל שלוותה וקיבלה ממדינות אחרות יורד לטמיון על שום הזנחה ושרירות ביורוקראטית מחבלת, מדעת ושלא מדעת. חסרים חלקי חילוף למכונות והן מעלות חלודה, האוטובוסים החרשים נרקבים, ואיש אינו רוצה ליטול אחריות על העזובה. קראתי דברי סוציולוג פולני, שהגיר את המשטר הקומוניסטי בארצו כמשטר של חברה, שאין בה אחריות: השלטון ברוב כוחו פוטר עצמו מן האחריות לרמת החיים ולאיותם. כל עוצמת השלטון מרוכזת בידי ראשי המפלגה, אבל היא תולה את הקולר בפקידים, שבאמת אין בידם כוח לפעול על דעת עצמם, על פי הבנתם ועל אחריותם. על רקע זה צמחה תנועת "הסולידאריות", שעליה ארחיב את הדיבור להלן.

התיעוש האיץ את בנין השכונות החדשות. ישבתי בחררו של ליאון. הוא נרשם לשיכון, כרבים אחרים, אבל יש לחכות לדירה לפעמים עשר שנים ויותר. יש מצפים כבר עשרים שנה. פועלים בבתי חרושת קודמים, כשבונים שכונות חדשות ליד מקום עבודתם. סח לי פולני קשיש: לפני, קודם למלחמה היה הכל יותר טוב. פניו

נתחייבו ועיניו אורו כאשר הזכיר ופירט מאכלים. היתה שמחת-חיים באותם הימים. רק דבר אחד היה גרוע: שבע נפשות הצטופפו בחדר אחד. מבחינה זו עכשיו המצב נשתפר. הקימו בתי חרשות רבים ובנו שיכונים על ידם. אבל, כנראה, לא הספיקו, ועדיין רבים מצטופפים בדירות קטנות. משפחת הפועלים, שגרה בדירתנו לשעבר, אף היא מחכה זה כמה שנים, אבל הובטח להם, שבעוד זמן קצר יקבלו דירה בשיכון בקצה העיר. דומני, משפחת פועלים צעירים טיפוסית, כבני שלושים ומעלה שניהם, עובדים באותו בית חרושתו מרויחים יחד כ־18 אלף זלוטי. אולי התפארו בפני והגזימו. מצאתי שמהנדס ראשי מרויח כ־14 אלף, פועל רק 8 אלפים. גימלאי מקבל כ־4 עד 5 אלפים.

התחבורה זולה, דומני, ואין צורך לומר בשביל בעל מטבע חוץ. בעד כרטיס רכבת מחלקה ראשונה מוורצל (ברסלוי) לווארשה, מסע של 340 ק"מ, שילמתי 264 זלוטי, כשלושה דולר רשמיים בקירוב. ראיתי הרבה כבישי אספלט רחבים, ותנועת האוטובוסים והמוניות רבה ומהירה. כששאלתי פולני קשיש ברחוב: מנין לרכים כל כך מכוניות פרטיות, ענה בלי שהייה: מן הגניבות. עובדה היא, שהערים עושות רושם מערבי, ווארשה כוונה. עד כאן על התיעוש, ועוד אשוב אל תמורה זו בדיון על תנועת "התחיה", הקרויה "סולידאריות".

התמורה השניה היתה אתנית-לאומית. היא נתבלטה לעיני מיד בכל אשר פניתי. חוץ מכמה תיירים בבתי המלון, לא מעטים מן הארצות הקומוניסטיות, אין אתה מוצא במדינה בני עמים אחרים. שוב אין בלודז' רחובות, שבהם גרים גרמנים, ואין שכונות היהודים. **האין כאן מוזקר לעיניים כממשות כבירה.** הוא המציאות שחוללה השואה. אין קפוטה ואין כובע יהודי, ובשום מקום שביקרתי בפולין לא ראיתי זכר לשטריימל. אין גם אוקראינים וביילורוסים. כל המיעוטים נעלמו. יצאתי את פולין כשישבנו בה 20 מיליון פולנים ו־10 מיליון בני מיעוטים. עכשיו הכל "משלנו" — 40 מיליון פולנים "כשרים", האומה הגדולה ביותר בגוש המזרחי לאחר הרוסים. חלומם של הפטריוטים האנטישמיים, רודפי היהודים ושאר כל בני המיעוטים, כאילו נתגשם: פולין עצמאית וחופשית — "רק לפולנים". בערים, שהיו מעורבות לפנים, האוכלוסיה עכשיו כולה פולנית, או שערם אלה שייכות למדינה אחרת.

בתמורה האתנית כרוכה היתה תמורה גיאוגרפית (השלישית למיני כאן): גירוש הגרמנים משלויה, וממחוזות אחרים וגירוש הפולנים ממחוזות המזרח, שעברו לשלטון הרפובליקה האוקראינית או הרפובליקה הביילורוסית. האוניברסיטה הפולנית של לבוב, למשל, עברה לוורוצלב. ללודז' באו אוכלוסים פולנים רבים מוילנא וסביבותיה, כנרמו לעיל. החילופים היו מהירים ואכזריים. פולין זכתה וגם הפסידה, ואיני בקי במאזנה. היא קיבלה את שטחי גרמניה "רויטש ריין", נקיים ומנוקים מגרמנים, פרט לאלה שהתכוללו בין הפולנים, או נשארו חיים במקומותיהם כ"אנוסים". השטחים, שכבשו הרוסים לאחר חוזה מולוטוב-ריבנטרופ, שוב לא הוציאו מידיהם, אבל הפולנים, כנראה, קיבלו תמורה יפה.

בין פולין לרוסיה

בשיחותי עם מארחי לא שמעתי תרעומת על השטחים שנלקחו מפולין, אבל

קלטתי לא מעט דבר רגוע על הרוסים. ענין הרצח בקאטין לא נשכח — מיטב הקצונה הפולנית ניספה באכזריות בידי המשטר הרוסי. בכך מאמין כל פולני. אין שוכחים מה שעוללו הרוסים לפולין ולאורחיה לפני הכיבוש, בימי ולאחריו. בשנת 1977 נתפרסמה השערוריה של קותלי החזיר: פועלי הרכבת בלובלין גילו קרונות מלאים קותלי חזיר, שנשלחו לרוסיה. הקרונות הוסוו בצבע אדום, ועל פי ההודעה הרשמית נועדה תכולתם לצרכי האולימפיאדה במוסקבה. הפועלים פרצו את הקרונות וחילקו את הבשר לאוכלוסים. בעקבות מאורע זה פרצו שבתות והוסיפו צרות — לצמצם את תפוקת התעשייה.

הפולנים היו כל הימים, לפחות מימי חלוקת פולין, נוטרים רגשי טינה ותרעומות לרוסים. הם התיראו מפני אידיאולוגיה פאנסלאבית, שהיתה בעיניהם כסות־עינים לשלטון רוסיה. עכשיו רבים מהם הם נגד האידיאולוגיה הסובייטית-הקומוניסטית. הם סבורים, שרוסיה מנצלת את אוצרות מדינתם את כוח עבודתם וכישוריהם ואינה מפצה אותם אלא במידה זעומה: בנפט ובחומרי גלם. פולין לדידם עדיין אינה עצמאית ואינה חופשית. אין צורך לומר, שהרגשה זו נתגברה בחדשים, שבהם לחמה הממשלה באכזריות ובערמומיות במחנה "סולידאריות". דבאון שלט בפולין בימים שביקרתי בה. הכל אמרו, שהמצב קשה, ורבים לא הסתירו את דעותיהם אפילו לעובר אורח זה: פולין במשבר קשה. בדלתיים סגורות היה הדיבור וזעם יותר.

בשיחה עם מרצים באוניברסיטה של וורוצלב, שאליה הוזמנתי בתיווכו של פרופסור מאילינוי שבארה"ב, יועץ מטעם ממשלתו שהכרתי במלון, הושמעו דברי מחאה גלויים. היה זה חוג נבחר, כעשרים פרופסורים וסגניהם. דובר בענין התמיכה של ארה"ב במדינת פולין, בהטבות לייצוא הפולני, ורוב בני חבורה זו טענו, שהנשיא רייגן צודק, כשהוא מחליט ליטול מפולין מעמד מסחרי מבוכר. שם הושמעו קובלנות רבות על המשטר הקומוניסטי, ועל הרוסים, שכופים על הגנרל יארוזלסקי לגזור בלייה על תנועת "סולידאריות". הישיבה היתה סגורה. הדברים בה העירו על מידה מרובה של חופש הדיבור, ששלט שם לפני שהוטל מצב החירום.

הפולנים נוהגים לטפח הרבה את ימי החגיגה והזכרון הלאומיים שלהם. הפסלים לזכר גדולי האומה, שהגרמנים הרסו אותם, הוקמו מחדש. עברתי על פני "ככר החירות" בלודו. עמד שם לפני פסל קושצ'ושקו. הגרמנים הרסו אותו. עכשיו מתנוסס שם פסל אותו גיבור לאומי, אבל גדול ויפה הרבה יותר.

שני סטודנטים באוניברסיטה של לודו, במחלקה להיסטוריה, סיפרו לי שהם לומדים בסמינאר להעריך מחדש את המעשים והמאורעות בתולדות פולין, שלא כנוסח הדעה הרשמית. יש "רביזיה" במפורש ומכללא. גם בודקים מחדש כיצד ומדוע נחלקה פולין בשעתה שלוש חלוקות. גם בענין זה יש הערכה חדשה, לאו רוקא מרקסיסטית. הסטודנטים הביעו בפני את דעותיהם בלי חשש. כנראה בטחו זה בזה. התרומה הרוסית לשגשוגה של פולין הקומוניסטית יצאה, על פי הערכתם, פגומה למדי: הרוסים מנצלים והורסים, משעבדים, כאז כן עתה.

חשבוננו עם הכנסייה הקתולית

על שלוש התמורות, שסקרתי כאן בקצרה, נוספה הקתוליוציה של הארץ. לא שפולין לא היתה קתולית לפני כן, אבל עכשיו תשעים וחמישה למאה מאוכלוסי פולין הם קתוליים. לפני המלחמה השניה ישבו במדינה מאמינים פראבוסלביים, יוגים-קתוליים, "אוניטים", לותרנים, קלוויניסטים, וכמובן – יהודים. בפולין מכהנים עכשיו למעלה משבעה עשר אלף כמרים קתוליים, לעומת קומץ קטן של כוהני הדתות האחרות. הכנסייה עלתה למעלות כבוד וחשיבות, שלא זכתה לה בשום ארץ קומוניסטית. תהלוכות החג הגדולות, העליות לרגל לצ'נסטוחובה ולבתי יראה מפורסמים אחרים, הן הפגנות המונים.

בסיורי ברחובות לודז' ביקרתי בכנסייה שב"ככר החירות" וביום חול פשוט מצאתי שם כמה עשרות מתפללים, ל"מיסה" באו כמה מאות. אמנם כנסייה זו שוכנת בלב העיר, וביום הראשון בברסלוי, ביום הכרות קולבה לקרוש קאתולי חדש, היו הכנסיות מלאות מפה לפה, והמון גדול שמע את הדרשה בחוץ. ביקורו של יאן פאול השני, האפיפיור הפולני, עורר כאן שמחה והתלהבות. לא רק האדוקים בדתם יצאו מכליהם. ברור, שהלאומנות האנטי-פראבוסלבית והאנטי-פרוטסטנטית, כלומר – המכוונת נגד עמי רוסיה ונגד גרמניה, עושה את הפולנים אדוקים בכנסייה הקאתולית יותר משאר כל המאמינים באירופה. צא וראה: עם כל אהבתם לאפיפיור והתפעלותם מדבריו וממעשיו, אין הפולנים מקבלים את דעותיו בענין הגירושים ובענין הפלות. ניכר, שהכנסייה הקאתולית משמשת למאמינים כאן מחבא-עוז להתחדות האומה הפולנית בפני עצמה וגם קרני-איל לנגח בהן את חומת הקומוניזם. הכנסייה מבטאה באמת את אורח החיים הפולני על פי המסורת הלאומית. אחרת קשה להסביר את כל הכבוד והיקר, שהפולנים קושרים לה.

יחסה של הכנסייה הקאתולית ליהודים היא פרשה כאובה לעצמה. מאמינים מעטים הצילו יהודים ועמדו לימינם – חסידי אומות העולם, שטייעו להימלט מן הגזירה. ביניהם היו גם כמה כוהנים קאתוליים. אבל הדעות הקדומות נגד היהודים, שהכנסייה הטיפה להן במשך הדורות, גרמו לא מעט לעוינות של הפולנים בימי ההשמדה הגדולה וגם אחריה. לא היה זה מקרה, שהשואה נתחוללה על אדמת פולין, ושאחרי המלחמה נעקרו היהודים מכאן יותר מבולגריה ומרומניה, ואפילו יותר מבגרמניה. חשבוננו עם הכנסייה הקאתולית בפולין הוא מר וקשה.

ולסוף, התמורה החמישית. הגעתי לפולין בשבוע, שבו נפתחה שנת הלימודים החדשה במוסדות ההשכלה הגבוהים. 400 אלף סטודנטים נהרו אל האוניברסיטאות, אל בתי הספר הטכניים ובתי הספר לחינוך, לאמנויות, לניהול ולשאר המוסדות למיניהם. רבים באו מן הכפרים ומן העיירות. אוניברסיטאות חדשות נבנו אחרי המלחמה, כגון זו בלודז' – בימיי רק נפתחה אוניברסיטה עממית בלי זכויות. כמעט רוב הפולנים הם עכשיו בוגרי בית ספר תיכון, וחלק גדול מהם ממשיך בלימודים אקדמיים. בימיי היתה למעלה ממחצית האוכלוסייה אנאלפביתים גמורים. בבית הספר התיכון לומדים, מלבד פולנית ורוסית, עוד שפה זרה: צרפתית או אנגלית – לבחירה. בזכות חינוך חובה וחינוך חניגם נתרבו המשכילים והמדענים בפולין,

ותרבותה של המדינה, מוסדות ההשכלה והמדעים, מכוני המחקר, עיתוניה, תיאטראותיה — כולם עושים רושם של פירות ההשכלה המערבית. ובאמת, הפולנים, שדיברתי עמם, לא נוח להם כשמכנים את ארצם מדינה קומוניסטית. אמנם אין לשכוח, שיד הצנזורה קשה במדינה, וביותר בזמן שבו עשיתי שם, כשנדון גורל תנועת "סולידאריות" בסיים ובעתונות לא מצאתי, לא בעתונים היומיים ולא בשבועונים הספרותיים, קולות ברורים בעד "סולידאריות". רוב חברי ועד הפא"ן של פולין ישבו במעצר, ורבים מראשי האינטליגנציה נאסרו או פחדו שייאסרו בקרוב.

חמש התמורות: (1) התעשייתית, (2) האתנית, (3) הגיאוגרפית, (4) הדתית (5) וההשכלתית שינו את פני פולין, תיקנו והשביחו ופתרו בעיות; אבל הן גם עוררו והבליטו בעיות חדשות, הן בעיות חברה וכלכלה והן בעיות תרבות, וביותר — את הבעיה של זכויות אדם ועם, במשטר שנתרחק מרחק תנאים ומהות מזה שבדור הקודם.

שנאת ישראל

אי אפשר להשלים את תיאור דיוקנה של מדינה זו מבלי לציין עוד עובדה מדהימה, לא תמורה, אבל מום שעדיין לא עבר, והוא מעין מום קבוע בפולין.

הסימן הששי המובהק במדינה זו הוא: שנאת ישראל, וראה זה פלא: שנאת יהודים באין יהודים! בימי הכיבוש הנאצי המשיכו רוב הפולנים להתנכל ליהודים, והצרה המשותפת איחדה את כל בני המדינה — כך מספרים — רק בימי האימה הראשונים. אבל מיד אחריהם שב ונתגבר הלך הרוח "האנדקית" של המפלגה הנוצרית הדמוקרטית, ששלטה בפולין קודם המלחמה, ועל פיה היו היהודים אשמים ברוב התקלות שבמדינה.

לאחר שפולין נתרוקנה מיהודים בגמר המלחמה, ניכרה תנועת התנגדות לאנטישמיות, תוך כדי התנערות מן השלטון הנאצי ומן האידיאולוגיה הגזענית שלו. אולם לאחר תקופה קצרה בערך, ובעיקר אחרי מלחמת ששת הימים, נעשתה המדיניות האנטישמית קוד־מנחה רשמי בכל מעשי הממשלה. הרוח "האנדקית" הישנה נתחזקה עכשיו מכוח האנטישמיות הקומוניסטית. גם אלפי היהודים המעטים, שנותרו בפולין אחרי הפרעות בעיר קאלץ, אנוסים היו לעזוב את מדינת־הרמים. קודם לכן היתה האידיאולוגיה הנאצית מטייבת את קרקע האנטישמית של פולין, היום מפרנסת אותה התעמולה הקומוניסטית.

אנטישמיות ללא יהודים, או כמעט בלא יהודים! כי במה נחשבו הקהילות הקטנות והדלות, שארית הפליטה של שלושה מיליון ומחצה של "פולין המעטירה" לפניכם! הספרות של "זקני ציון" וה"שטירמר" ודומיה אינה מניחה לפולנים לשכוח את דימוי היהודים המפלצתיים, שגידלו הכנסיה, הנאצים והקומוניזם. כולם חִברו יחד לתעמולה אנטישמית, הנקראת עכשיו בעיקר — מלחמה בציונות ובמדינת ישראל.

זהו הקו הרשמי, ורובו יבוא מרוסיה הסובייטית. אבל בני העם, ששוחחתי

„אלבאטראס“ בעריכת א.צ. גרינברג
כתביעת אונגרדי — על מקומו במפעלו
האידיאי-ספרותי של אצ"ג

שלום לינדנבאום

„יסעור“ — בליביטוי בתקופה ניהיליסטית

ספק אם יש משורר עברי שני העשוי להשתוות לאורי צבי גרינברג בכתיבת „תיאוריה ספרותית“, בהעמדת מעין פואטיקה, מנומקת, אותה גם מימש בשירתו שלו, הלכה למעשה.

תופעה זו בכלל אינה שכיחה בספרותנו החדשה, שמעטים בלבד, יחסית, התמודדו בה עם עקרי העשייה הספרותית. וגם אז על-פירוב במאמר בודד או שנים, שנגע בבעיה זו או אחרת, כמו „המליצה“ וכו' של שלונסקי, „האמנים במולדת“ של י. קרני, או „על הבלתי מובן בשירה“ של אלתרמן.

גרינברג, לעומת זאת, מרגע עליתו, הרבה להציג עיקרי פואטיקה, במישור הלשוני והצורני, המתחייבת, לדעתו, ממושאי היצירה, ואלה מן המצב ההסטורי-חברתי-מדיני.

עמהם, הביעו מורת-רוח מן האנטיישראליות הפולנית ולא נחה דעתם מן התורה האנטישמית. לא מעט גם בגלל שספקה הגדול היא ברית-המועצות, שאין הפולני נותן בדבריה שום אמון. אולם עובדה היא, בכל שעת תקלה במדינה משתמשים בטענה אנטישמית, אנטי-ציונית, אנטי-ישראלית, להשמיץ את אויבי המשטר וללמד זכות על מעשי השלטונות. מחזה נורא של מדינה בלי יהודים, שבה עדיין משתוללת שנאה ליהודים שאינם, דימוניות תעמולתית מפוברקת, השייכת לאביזרי השלטון הקומוניסטי השמרני.

חזיון מבהיל זה של אינרציה נפשית רוחנית, שהפוליטיקה משתמשת בה ככלי נשק, מזכירה לי דימוי, שהשתמש בו יוליאן טובים, המשורר היהודי-הפולני הגדול, שבשעתו, לכשהגיעו אליו לגניוורק בשנת 1944 הידיעות על היקף השואה, חיבר מינשר „אנחנו, יהודי פולין...“, וכך סיים את מינשרו-קינתו:

„מעל אירופה עומד שלד רפאים עצום, והוא הולך וגדל. בחורי עיניו הריקים דולקת אש של חימה מסוכנת, והאצבעות נקמצות לאגרוף גרום. והוא, המנהיג והרוזן שלנו, יכתיב לנו את זכויותינו ודרישותינו.“

אני מתקשה להבין את הסיפא. אבל ברור לי, שהשלד הנורא הוא דמות היהודי, כפי שהפולנים עדיין רואים אותו ברוחם הרעה, בלבם הנוקף, בחלום-זוועה: יהודי דולק באש של חימה מסוכנת, שאינה כבה (המינשר יצא לאור בתרגום עברי, אידו ואנגלי, במהדורת הנא שמרוק, הוצאת מאגנס, תשמ"ד).

מימין לשמאל: נתן אלתרמן והמשוררים חיים גורי, אמיר גלבוץ, א.צ. גרינברג

הוא החל בכך כבר באחד ממאמריו הראשונים בארץ, במאמר „ואלו יסודות למשורר כאן“ (הפועל הצעיר — ז' באדר ב' תרפ"ד 13.3.24), המשיך בכך בחוברות „הסדן“ שהוציא, בגליונות „דבר“ — החל מן הגליון הראשון „מעין תזכיר לדבר“ (דבר ט' סיון תרפ"ד 1.6.25), ולבסוף בספרון המוקדש כולו לנושא זה: „כלפי תשעים ותשעה“ (תרפ"ח).

אלו מן העיקרים הללו הוא גם משלב בשירתו, כגון: „אח, לא פיוט ולא נאה. כלל לא פיוט. כמה נורא“ (מעשה נורא); „מהם חוקי האמנות, בתי שיר כבתי-כלא לכל העצור בדמי עברו והם ככרזל המהתך, / והם כלבה בכוא דרור לה!“ (כזה הדם) או: „משורר יהודי הִירֹן בימבוס רומאי? וטפת הדמע שלנו ככבר הגלובוס! / חרונים רחבים! חתחתיים בחרוזים! — משל לררכי ישראל בעולם. (...) הי! יהיה הרוגו הגדול לריטמוס בהתאם לכל דורותינו המרודים. — דברינו בעברית מארץ ישראל — כדורי דום-דום לכל אומות העולם!“ („משא אל אירופה/משורר ישראל בין הבתרים“). ואפשר להרבות בדוגמאות כאלה, כי כאמור, גרינברג הרבה לעסוק בפואטיקה והנמקתה בעקבות הצגת תפיסתו את הספרות: „הספרות — לתכלית האדם-האומה. הספרות — לטובת האומה-המדינה“ (כלפי תשעים ותשעה עמ' י"ב).

אולם עיון כזה בפואטיקה הקשורה באתיקה, במובן הרחב של המושג, אינו מתחיל עם עליתו ארצה. תחילתו ב„אלבאטראס“ — כתב עת להבעה שירית ואמנותית חדשה בידיש¹ שהופיע בוורשה ובברלין בשנים 1922-1923, ולכתב-עת זה שמור מקום מרכזי בהתפתחותו האיראית והאסתטית של גרינברג, בתחום המדיני-חברתי בכתחום השירי, כפי שמתברר.

מקובל היה, ועדיין שגורה הדעה, כי ה„אלבאטראס“ היה אחד מבטאני ה„כאליאסטרע“, „חבורת משוררים בפולין שלאחר מלחמת-העולם הראשונה, מסעירי שירת יידיש (פרץ מארקיש, א.צ. גרינברג, מלך ראויש וכו'): קרבנות החורבן ושפיכות-הדמים של מלחמת העולם“, כדברי ע. אוכמני², חבורה בעלת מגמה ניהיליסטית, כביכול.

1. ושורנאל פאר דעם נייעם דיכטער און קינסטלער אויסדרוק.

2. עזריאל אוכמני: הכנים וצורות — לקסיקון מונחים ספרותיים תשל"ו/1976 כרך א' עמ' 212.

דעה זו הנה בבחינת חוליה ברעה מקיפה יותר, לפיה „חוליותיה של שירת א.צ. גרינברג מחוללות ריב זו בזו וחיבותיה השונות חוטבות מבקעות זו את זו” (ש”י פנאלי, „זיקת תוך וצורה בספרות” — מאסף א’ תש”ך).

אולם הממצא בטקסטים, כפי שכבר הוכח³ מפריך שתי הרעות הללו גם יחד. מתברר, שתדמית קיום חבורת ה„כאליאסטרע” (כנופיה) נוצרה בשל חברות אישית, וכי חוליות שירת גרינברג כלל אינן „מחוללות ריב זו בזו” וכו’, אלא להפך, מתקיימות זו בצד זו (שירה מדינית-הסטורית-חברתית בצד שירה קיומית) מתפתחות זו מזו, בהתאם למצב, בזמן ובמקום ההסטוריים. ותוכן „האלבאטראס” יוכיח.

ה„אלבאטראס” (יסעור), כאמור, הופיע בשנים 1922-1923. שני הגליונות הראשונים הופיעו בחודשים ספטמבר ונובמבר 1922, בוורשה, וגליון נוסף (3-4) ביולי 1923 בברלין, לשם נמלט גרינברג בשל הסכנה שיועמד למשפט על פגיעה בנצרות, כביכול, בגליון השני, שהוחרם על ידי הצנזורה.

נקודת-המוצא של כתב העת, מן הגליון הראשון, היא תחושת התמוטטות חברתית ומטפיסית. „דור שלם שותת-דם מגרונו. שותת-מרתו מהלך-רוחו. דור שלם עומד פצוע, רץ או שוכב בעויות...”; „העולם והמאה האדומה עומדים ופניהם למורד ההר (...). שקיעה, והעולם גורר את המרכבה האדומה והחורקת של המאה שותת-דם אל השקיעה. במורד ההר” וכו’ (הצהרה — פראקלאמירונג, עמ’ 3).

בתוך תוהו ובוהו זה „כאן מכריו על עצמו האינדיבידואליזם בעל מיליוני-ראש — ולבבי: איש-הפצעים ההירואי, העומד רמ”ח אבריו, גדול כְּתָבָל, קְרוֹעַ עֵינַיִם ואֲזָנַיִם ושסוע שפתים, בהפעיתו לתוך החיים הזורמים עם רם שלוש-מאות-ששים וחמשה עורקיו העמק, העמקיי” (שם).

ענינו, איפוא, אוניברסלי. הפרט הנכאב בתקופה ניהיליסטית.

אבל מתוך הפיכה זו, כמודע או שלא במודע, מבקש גרינברג, כבר בהצהרה זו: „רצפה, ארבע כתלים ותקרה עבור המשוררים-יחידים, מחוסרי בית, **בנדודי הנכר שלהם במרכזי האכסטריוטוריאליות של הלאומיות-יהודית השונים**⁴ כפזורה הספרותית”. משוררים אלה מבטאים, אומנם, הדור ככלל, „בגרו ברוחם בסער ופרץ וגדלו אידאית לאוניברסלי”, אבל מושגי הכותב: „**בנדודי נכר**”, „במרכזי האכסטריוטוריאליות של העממיות יהודית” (או „העם-היהודי” כתרגום ל„ידיש-פאלקישער עקסטערטאריאלישקייט”) הם מושגים ציוניים, גם אם אינם מוצגים כאן בתור כאלה.

ונקודה זו, הלאומיות-יהודית, חוזרת ונשנית ב„מניפסט למתנגדי השירה החדשה”⁵. בחייבו את השירה החדשה, כתואמת המציאות האיומה, בהשוותו את

3. ש. לינדנבאום: בין קוטב הקיום לקוטב העצבון — הארץ ו’ אייר תשמ”ב - 1982. 4. 30. ח. שמרוק: עם פרסומו של ה„אלבאטראס” — רף מתלוח להוצאה מחודשת של ה„אלבאטראס”, הוצאת בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים תשל”ח.
4. כל ההרגשות והתרגומים — אלא אם ייאמר אחרת — שלי — ש.ל.
5. „מאניפסט צו די קעגנער פון דער נײער דיכטונג”.

הנעשה בשירה היידית החדשה עם הנעשה בספרויות אחרות, מוצא הוא צירוק נוסף לשירה היידית החדשה, בהיותה „ספרות העומדת על כרעית-רנגולת של עם שאינו שייך-למזרח ואינו-שייך לאירופה, המדמם מצד אחד, הוזה מצד שני, וסוחר-מוכר מצד שלישי” (עמ' 4).

שוב הדגשת האנומליה היהודית במושגי הציונות: „עם שאינו-שייך (...) (....) מדמם (...) הוזה (...) (....) סוחר-מוכר”.

ובהמשך, בפנתו למתנגדי השירה היידית החדשה, לביטוייה הלא אסתטיים, שואל הוא רטורית: „וכי איך נתגננה בנדורות-גלות-בבל השחורות-עתיקות על גדות-דוי שותתים-יהודי מן הדניפר ועד לארץ הודסון מעשנת-הארובות?” (עמ' 5). שאלה, המבליטה במושגיה ביתר שאת את ההיבט הלאומי בראיתו של גרינברג, „בנדורות-גלות-בבל” בהווה, ותוקפן, גם עתה, ככל אתרי הדווי היהודי, „מן הדניפר ועד לארץ הודסון”, מציבות את ההווה בִּרְצֶף ההסטורי-היהודי, מעניקות למצב ממד עומק, מקשרות אותו עם גלות ככל מבחינת הזמן ועם כל מרחבי הגלות — גם „ארץ הודסון” — בבחינת „וכל הארץ לי גרדום” של ביאליק, בהווה.

האין זאת הראָה הסינאופטית והמטא-היסטורית, כלשון קורצווייל, האופינית כל כך לשירה הגרינברגית, „הקלסית”? רצף הסבל בגלות, כשרק שמות השונאים-מענים משתנים, בשל עצם קיום הגלות?

גלגולו של מוטיב — „ישו בן יוסף הגלילי”

הממד הלאומי-יהודי עולה שוב עם העלאת דמותו של ישו. דמותו של ישו קסמה למשוררים ולאומנים המודרניים; רובם העלוהו לא כדמות תיאולוגית הכנסיה הנוצרית, אלא כהתגלמות האדם הסובל עלי אדמות, כקומיוניסט — אם להשתמש במושג האקספרסיוניזם הגרמני, מן המושג הנוצרי „קומוניה” — סעודה — כסועד את הדרך והנצרך. במקרה כזה הוא הועלה ללא שום רקע לאומי או אפילו רקע גיאוגרפי של מוצאו, הולדתו. גם אומנים יהודים לא מעטים עשו כך, כולל גרינברג.

גרינברג החל עמו שגיזושיח עוד בקובץ שיריו הראשון „ערגיץ אויף פעלדער” — „אי שם בשדות” (לבוך 1915). שם תובע „האני השר” מישו את עלבון שפיכת הדמים, קורבנות המלחמה, ודורש ממנו חסד ואהבה לנוכח ארישות השליטים המתיימרים להיות נאמניו: „היכן חסד העולם? היכן האהבה?” (עמ' 20). נָכוֹן אֵין זֶה ישו היהודי, כפי שנתפס ע"י הוגי דעות יהודים מתקופת ההשכלה, כגון: של. שטיינהיים, יוסף סאלוואדור, הרב שמואל הירש וכו',⁶ או כתפיסת יוסף קלוזנר מאוחר יותר ורודר פלוסר בימינו, עם כל השוני שבתפיסות כל אחד מאלו. אולם הוא אינו מנותק מרקעו הגיאוגרפי: „האני השר” בא לישו „בדרך-חזון, המושַׁכַת לארץ המזרח / ורואך עודו על גזע הדקל”, לא על הצלב הכנסיתי.

כאן, ב„אלבאטראס” זה, דמותו של ישו הופכת למעין גלום היהודי הסובל

6. ראה יעקב פליישמן: בעית הנצרות במחשבה היהודית ממנדלסון עד רזנוצוויי, הוצ. ספרים ע"ש י.ל. מאגנס / האוניברסיטה העברית, ירושלים תשכ"ד.

בהסטוריה, היהודי מול שונאו, שלבש עתה דמות נוצרית רשמית, ובפואמה „וועלט בארג אראָפּ“ („עולם במדרון“) — שחלקה נרפס כאן וחלקים אחרים בכתיבי-עת „כאליאסטרע“, שבעריכת פ. מארקיש וב„פרייטיק“ וורשה 1922 — למשיח יהודי בזמנו, לאחד ממשיחי ההיסטוריה היהודית.

בחלק הראשון של הפואמה, (שהופיע ב„פרייטיק“ נומ. 1, מיי 1922.12), תלויים גופים על עצים — הרבה יוֹסִים/אלו הם המתבודדים, שנתפסו בַּרְךְ, / ההולכים עור פֶּר אַסְפֶּרָה אד אסטרה ביום ובליל / ומְחַפְּשִׁים שֶׁם תִּקּוֹן עבור העולם הַנְּוֹת־יְחוּטֵא... / ועודם נושאים תרמילי הַרְגֵשׁ המטפטים. המתהלכים מתהלכים בעולם מרוקן מאמונה ומאהבה כלשהי, עולם בהפקר, ניהיליסטי, והם כנופית-מחללי הקודש, „איננו משתחוים לבית-לחם, למכה / לא זוכרים משה, מוחמד וישו / בלילה נעות שפתותינו לַדְרִי / נשים שכורות — שלא במתכוון...“ (כאליאסטרע א' עמ' 17). מתהלכים הם „סביב כדור העולם הגוסס“, „הולכים הם, הולכים מצלב לצלב — (אלפיים שנה תלוי אדם על צלב...) / וכולם באחד: רַד מן הצלב, / אתה אדם, בתבנית הדמות שלנו! / רד! אורלוגין העולם צלצל: שלוש עשרה!“ (שם). הם מזמינים אותו להצטרף ל„סעודת החלול“ (לעסטערונגיסעוודה), העומדת בנגוד לסעודה האחרונה, הקרושה — תאולוגית, שבאונגליונים (מתי כ"ו, מרקוס י"ד וכו'). אך הוא אינו נשמע להם, בשל אלפיים שנות הקנוניזציה התיאולוגית של הכנסייה, אשר מחקה את צלם האדם שבו. מכאן קריאתם: „אתה אדם, בתבנית הדמות בשלנו“, העומדת לא רק בניגוד לתפיסת הכנסייה, אלא גם כנגד התפיסה הרתית בכלל, הגורסת „בדמות אלהים עשה אותו“ (בר' הו), או בלשון חז"ל, המהדהדים בדברי המנאצים: „ואשר יצר את האדם בצלמו בצלם דמות תבניתו“ (כתובות ח.).

והנה בתוך ניהוליו מוחלט זה, משמיע ישו כאדם, דברים בעלי מגמה דתית-לאומית-יהודית מובהקת:

ועונה האדם על הצלב: אין אני יכול
לצעד צעד עלי אדמות... איני יודע. יש שקיעה.
איני יודע הדרך, המובילה לבית-לחם...
אלפיים שנה כבר לא הייתי בגליל...
וזמן בה רב לא התפללתי במקדש... (שם)

וכנופית המנאצים עוזבים אותו בצחוק ולעג, מחללים כל קודש, כי הכל עומד לשקוע, שוקע: „אצלם חגאישחור אצלנו שבת-שחורה“, „כדור-העולם גוסס“ וכו'.

בהמשך הפואמה, שהופיע ב„אלבאטראס“ עולים בדובר גם חוויות המלחמה:

תליה. אדם מכחיל. השמש — כתם דם.
קר-חפירות. שדה קרב. עם גדר-תיל. ירח.
וראשי חיילים. ראש אחד כשלי. פרוע ומרפש.
מקולין נוטף דם. שתי עיני שור קמות: רחמים!

ואח"כ גם מחשבות על מצב היהודים:

יהודים מבוהלים עם פאות ושולי-בגדים מבודדים...
ויושבת בפְּנֵה, חצי-חשוכה חצי-מוארת, אמי

על הטייטש-חומש. מתקתק למראשות השעון וכו'. (עמ' 12).

והוא מתחיל להשוות בין המצב אצלם, הנוצרים, והמצב „אצלנו“, היהודים: „בערי הקודש שלכם של ארצות זרועות קלויסטרים אוגוסט עתה. חג לכבוד שלה־יקיץ“. עם כל השקיעה, הם ממשיכים לחיות במעגל מחזור הטבע, ובצל „קלויסטרים עם פעמונים מנדנדים — באדיר“

„ואילו אצלנו מחשיך כחזה משקיעות אדומות

עגל: מזל הווה מִלֵּל אשר לנו.

כְּעֵין הַפֶּחַד, שְׁחֹרִים השמים.

עליו בינתיים תבלול, אבל התבלול יִתְפַּקֵּץ

וְתִבְקֶה על בְּלֵנוּ במהלך — העולם במורד

עֵין, שְׁתַּקְפִּיא הַרֵם בעורקים

וְתַחְשִׁיךְ הָאָדָם. (עמ' 12).

נחזית, איפא, חזות קוררת מאד, מיוחדת „לנו“ — ליהודים, בתוך המהלך הכללי של העולם — במורד, חזות סתומה, מעין אפוקליפטיה, המובנת רק היום. אבל גם הגלויה יותר לא היתה מלבבת, וקדרותה נתעצמה מכח עמותה עם העבר, הרווי אמונה:

יום טוב לא עוד יהיה ברחובותינו.

על דרכים ארציות מחללות אלה,

בהן הִלְכְנוּ כל הולכי־עולם־במדרון,

לא עוד יֵעֲבְרוּ זְקֵנִים כחול־יעין, זכים

בְּתֵלֵסִים־קְטִיפָה וְעֵטוֹנֵי טְלִיתוֹת־מִתְנַפְּנִים

בעטרות־כסף בִּוְהָקִים על ערְפִיָּה־ם. (עמ' 13).

כל זה מוצג על רקע מחלתי־התנוונות אירופה השוקעת, כשלפתע פונה „האני השר“ לכמרים, השומרים על ישו שלהם: „הו, כְּמִרְיָה־מְשִׁיחַ הַקְּרָחִים, גברים בלא־נָשִׁים“, שְׁבִכְיָם־יִלְלָתָם מגיע אליו בלילות ללא־שינה:

איש לא נָעֵץ צפרנים בגרונותיכם

איש לא הביא אחד משלכם אל הגולגולתא

ולא תלוהו ערום על עץ פורח--

ובהמשך, לאחר הודהונו עם התלויים בכנסיות, ושחרור „אחינו־הָאֵל“ מן הקדושה:

לא שלכם הקינה! הרווי הוא שלנו, דווי המשיח־היהודי!

לא ענוייכם! זהו הַפֶּצֵעַ שלנו, וְשִׁלְכֶם — בהיפנוזה.

ועתה — הֵיוּ עָרִים וְהִתְבֹּנְנוּ: מִתְחַלֵּל מְשִׁלִּי:

קְדוּשַׁת הַמְּשִׁיחִיּוֹת — היהודית,⁷ ואתם — רק עברים הייתם! (עמ' 14).

עצוב זה של ישו, למרות הרקע הניהיליסטי, הוא כבר ראשית שימוש במוטיב

ישו בשירת גרינברג העברית־ציונית־רדיקלית, בשיר „לפניו“ (אימה גדולה וירח עמ')

37, בשיר „התנצלות“ (שם עמ' 51). בו ישו עומד בשורה אחת עם ברי־כוכבא, או

7 במקור נאמר „יודאיקריסטוס וויי“, ו„דאס יודא. קריסטוס־הייליקוסט“. המלה *Christos* ביוונית פרושה „משהו“ ומכאן „המשיח“ עם כל המטען הנוצרי. אבל ראשוני הנוצרים, ממוצא יהודי, לא ראו בישו משיח במונח זה, אלא כמחזיר העצמות לעם ישראל, כפי שמראה ד. פלוטר במחקריו. גרינברג השוי על זאת כוויכוח אינטיאוטיבית כבר כאן.

בשיר „קפיצת הדרך“ (שם עמ' 63) בו ישו הוא אחד מכמה המשיחים שנכשלו- הוכשלו: „היו כמה משיחים, אבוי לי בידיעה! היו כמה משיחים. עם מסרם למלכות מאדם שקרא לאל מן האילן / ועד שבתי צבי אשר זרק בהם מרה... ויט להיות עבד לקיסר משלמי“.

ולא מקרה הוא השוני של ישו בגירסות השונות של השיר „לפניו: בגירסה הראשונה (רמון — ברלין חוברת ו' תרפ"ד, פברואר 1924 עמ' כ"א) ישו ישוב בטלית / שהיתה על כתפיו, / למוער / גאולת העולם / בסוף כל הדורות, / ונזר שהוסר / על ראשו הקדוש“, אבל בגירסה השניה לישו השב כבר אופי לאומי מובהק: „והוא ישוב לארץ ישראל בטלית / שהייתה על כתפיו בעמדו לצליבה“ וכשיעלה „בסוף כל הדורות“, נזר בן-דוד, / על ראשו הקדוש...“

דמותו עברה לגול מסוים, מן יהודי סתם למשיח, וממשיח אוניברסלי — למשיח יהודי, מבית דוד.

גם הוויכוח עם הנצרות הכנסיתית על שייכות ישו, האופיני כ"כ לכלל כתיבת אצ"ג, תחילתו כאן: ב„לא שלכם הקינה! הרווי הוא שלנו, דווי המשיח היהודי“. מכאן רק צעד אחד לדברי גרינברג בנדון ב„סדן“ (ירושלים כסלו תרפ"ה):

„הי, יאמר פעם: כאב הנצרות הזכה — הוא כאב היהדות המדוקרת. הפצע בבשרנו תחת העור, לא שלהם. הפרובלימה: ישו מנצרת, שעמד לצליבה בהיותו בר-תלתין ותלת שנין — פרובלימה שלנו היא. מתוכנו באה. פילטוס הרשע היה בבואתו של טיטוס. הוה אומר: הקלויסטרים, שהקימו שבעים מלכויות, לכבודו של אחינו ישו בן יוסף הגלילי הם, שלא ידע לועזית. גולה כמונו הוא בדומים הנפלאים אשר לקתולים באירופה“ (עמ' ב').

אי אפשר, איפא, שלא לראות, באיזו מידה מדובר כבר כאן, בגליון הראשון של ה„אלבאטראס“. בהליכה מן הניהיליום — המצב הנתון — אל עבר התפיסה הציונית-רדיקלית של גרינברג, גם כשהמושג הזה כלל אינו עולה; באיזו מידה הועלו כאן בעיות ונרמזו, או לפחות נתחייבו פתרונות — מעצם הצגת הבעיות ומאופי הצגתן.

כי המדבר על „גודי נכר (...) במרכזי האכסטריטוריאליות של העממיות היהודית (או אפילו של „העם היהודי“); המדבר על „עם שאינו שייך למזרח ואינו שייך לאירופה, המדמדם מצד אחד והוזה מצד שני“ וכו'; המדבר על „בגדורות-גלות-בבל“ ככלי הולך בהכרח לבטא המציאות היהודית בהווה, מציאות של „דווייהודי“ „מן הרניפר ועד לארץ הודסון“, באחת: המציג האנומליה היהודית בכל רחבי העולם כאנומלית-גלות, ממילא מעורר השאיפה לנמליה: לטריטוריה (כנגוד לאכסטריטוריאליות נכאבת). לראיה היסטורית מקיפה ומעמיקה (רצף מגלות בבל ועד להווה), ליציאה ממצב של זרות בכל מקום ושל הזיה; והוא מעורר, גם שלא במתכוון, להרהר לפחות, למצוא פתרון לכל תסביכת איזומה זו.

ברור, איפוא, שכבר בגליון הראשון של ה„אלבאטראס“ מצוי מעין מצב עוברי של שירת גרינברג בכלל, מבחינה אידאית כמבחינה צורנית.

ומצב זה מתפתח — אידאית, כי מבחינת הצורה אפשר אולי למצוא רק שכלול אך לא התפתחות — בשני הגליונות הבאים של כתב העת, בעיקר באמצעות דמותו של ישו, והדבר אינו מקרי.

גרינברג אבחן מוקדם מאד היסוד הנוצרי שבשנאת היהודים האירופאית, גם לאחר האמנציפציה, גם כשעמי אירופה עברו תהליך של חילון.

במאמר „במורד“ שהופיע בניירורק בתחילת שנת 1924 הצביע על העובדה, שבאירופה „היינו לקללה לכל. ואת הכשרונות שבנו אין היא דורשת, אין לה כל צורך בהם. אנחנו הריסונאנס האפלולי שבה. כי כל עמיה הם עבשו במלואם ויש שכר ליסוריהם. ואנו להם לגועל ולסימן אבלות בעולם“. והוא הזכיר: „וגם כל האפשרויות וכל מיני „מובן מאליו“ יש לבעבור יקומו נוצרי אירופה וערכו מטבחיג לצלב ולשמים שלהם, וחמש־עשרה מיליונים מדוקרים לרגליהם“ (....) כי זה „אפשר באירופה! ואם אין זה נעשה תחת השמש — נס מן השמים הוא ממש. נס, אבל הלא יארך לעולם. כן“. אי תגובת עמי אירופה לפוגרומים באוקראינה ובפולין, לאחר שזכו בעצמאות, מראה, כי „זאת היא אירופה! זהו הצלב הגדול. ובצל זה אנו חיים פסבדו־חיים. היש מגור איום מזה?!“ הגויים כבר התרגלו לראות שחיטת יהודים כשחיטת עופות, דבר טבעי, ויום־יומי. „והרגשה זו מובלעת בדמיהם של מאות מאות מיליונים נוצרים בעולם. ואולם, בלי אותו רגש של האדם, המרכך את ידו הנוקשה לרגע ומצווה לה, שתגפף את ערפו של הכלב או של החתול. מתוך חיוך של חיבה והתחממות של הרחמים לחיה (....) אלא ארבא: בתוספת משלימה נמשכת ותוססת עד לאותו הגועל הנבאש, הפורח באוירה של אירופה, ועד כדי צמאון זה לנוול היוצא מגוף יהודי מדוקר...“ (הדואר שנה שלישית גליון ז' (201) ניירורק י"ב שבט תרפ"ד — 18.1.24 עמ' 6-5)⁸

מאמר זה הוא המשך, למעשה, לשתי פואמות המעלות בעיה זו, ולכן רק טבעי, ששתייהן קשורות בדמותו של ישו.

ישו, אחד ממשיחי ההסטוריה היהודית, כתפיסת גרינברג, נהפך לכאורה למשיח תיאולוגי של הנוצרים, אבל למעשה, בדמותו מתגלמת כל הטרגדיה היהודית: צלבוהו כיהודי וממשיכים לצלוב „אותו“ את אחיו, מאותה סיבה: שנאת היהודי, שריסן את האדם בעשרת הדברות.⁹ תפיסה זו תפוחת בשירי „רחובות הנהר“, אבל כבר עתה בגליון השני של ה„אלבאטראס“, מתחיל גרינברג להעלות נושא זה, באמצעות דמותו של ישו, בפואמה „אורי צבי / פארן צלם / INRI“, המעוצב טיפוגרפית כצלב.

8. השווה השיר „אין עוד משלים“ — רחובות הנהר, תשי"א, עמ' רמ"ב: „לא נדמינו לכלבים כגויים...“.
9. Ernest Van Deem Haag: The Jewish Mystique, Deal Publishing Company, 1971, N.Y. p. 136:

היהודים (...) נושאים בעול כאבות הציכיליזציה שלנו, שהטילו ערכי המוסר שלהם על יצרינו הממרים.
— וכן:

Rosmary Radford Reuther: Fait and Faticide — The Theological Roots of Anti-Semitism, Seabury Press, N.Y. 1974.

אורי צבי, כדמות מפורשת בשיר, פונה לישו בלאח, לא רק בשל העבר ההסטורי, אלא גם בשל ההווה: צליבת יהודים. בשל נסיבות הסטוריות נתפס ישו היהודי כגואל תיאולוגי של אירופה הנוצרית, למעשה היא רק מחזיקה אותו על הצלב והוא זועק משם „זעקת אסון יהודי“.

לנוכח הפרעות שבעבר והנחוות בעתיד, מקנא אורי צבי שבשיר בישו אשר זכה כבר בשלווה: „למאי אני חר משיירת הנכאבים שאינו תלוי בשכנותך על כלונס כפרי בדרך־הצלב...?״ ותוך כדי כך עובר הוא להזכיר לישו את עברו הארצי, הארצי־שראלי: „התזכור אחי, הכפר בית־לחם / הקרוש? התזכור פגישתך עם מרים במסילת־שדה גלילית: כד שמן־משיחה. תלת־ליה / רגליך. תלית לבנה על גופך ואבנט תכלת חגור למותניך. / אר־אך. אפשר אינך זוכר עוד. כה הרבה אלפי צלצולי פעמוני־פעמונים. כה הרבה קולות־תפילה משגעים — INRI לטיני טבול רם למוחך... / אבל מדוע עוד מופנה מבטך למרומים / ולהאנח אתה רוצה: אלי אלי / למה עזבתני? וכו“.

הוא מקנא בישו, אחיו, שזכה כבר בשלווה כדומם. המתרחש בעולם הַרְן חרל להתקיים עבורו. מסביבו עטורי סמלים יהודיים: „מגן־דוד, נשיאת כפיים“, המקום: „בוסתני דקלים־זיתים־ואתרוגים“, אך אין הוא רואה הנעשה למרגלותיו: „ערמת ראשי־יהודים ערופים, תליתות קרועות גווילים מדוקרים“.

התמונה נמסרת במבנה היוצר הקטיות: „שלב, כפור, קפיאה, צער־עברו קפוא. דווי־יהודי קמאי, גלגלתא, אחי, אינך רואה. גלגלתא היא כאן: סכיב סביב. פילטוס חי. וברומי תופלים בקלויסטרים“.

והוא, אורי צבי, מהרהר ב„אחים שחוטים לי. אחים לי בצבא־הבריונים האדום. ויש לי אחים יותר צעירים, השותלים אקליפטוס בביצות חדרה. הקדחת אוכל בָּהֶם. ליל־תנים. אבל ים להם. הרים להם והכנרת — הלא היא כנרת. לא ווייסל...“.

מניהלזם אל ציונות של מלכות ישראל

המפנה הציוני מתבהר: הכנרת עדיף על הווייסל, ובעקיפין גם משתמע שהחלוצים עדיפים על צבא־הבריונים האדום. הראיה היא מטא־היסטורית וסינאופטית: הגלגלתא, ישו ופילטוס ישנם גם בהווה, ובאירופה. תופעת צליבת היהודי על ידי אויבו נמשכת — רק השמות הזמן והמקום משתנים. ישו נצלב כמלך היהודים כרשום גם על כל צלב באותיות INRI *Jesus Nazarenus Rex Judaeorum* — ישו מנצרת מלך היהודים, כנמסר באונגליונים (מתי כז 28, מרקום טו 17-18): „ויתלוצצו בו לומר: שלום לך מלך היהודים“ ולא כגואל האנושית.

אלא שעתה מופיע באופק הפתרון: ביצות חדרה, הכנרת — באחת: ארץ־ישראל.

ומי שתופס כך את הנצרות: גולגלתא נמשכת ליהודים, לא רחוקה ממנו חזות השמדת יהדות אירופה, כפי שכבר נרמז. וחזות זו מכוסאת בהרחבה בגליון האחרון של ה„אלבאטראס“ (4-3), בפואמה „אין מלכות פון צלם“ — „במלכות הצלב“

ובמאמר מסכם: „צום שלוס: וויטיקן-היים אויף סלאווישער ערד“ — „לסקום: מולדת-הדווי שעל אדמת הסלבים“.

הפואמה, בת 425 טורים, מלאה חזות והגות, תמונות שבטרם „חורבן גלויות“ — כגרסת גרינברג, השולל המושג, שואה¹⁰ — כי היא לא באה לפתע פתאום — גראו כסוריאליסטיות ועתה ריאליסטיות¹⁰... הפואימה סובבת כולה על נושא השמדת יהדות אירופה, תיאורה בתמונות חזיוניות — שנתממשו! — והארתה בהגות היסטוריוזופית. המוטיב חוזר ונשנה כמעין לייטמוטיב הוא: „וכי מה יכולים אנו לעשות, עדת יהודים נבהלת“, „מגדל רומי“ — הנצרות, גברה בשל כוחה הפיוני. הפתרון היחיד שנותר, כביכול — לרדת למעבי האדמה „לחפור באדמה מתחת למוסדותיה / לתקדיר שלוליות רעל בבשרו של הגלובוס...“ וכו' (עמ' 19). מה שמזכיר את השיר „באי במחותרת — חזון ליל קיץ תרצ"א“, משנת 1931, המופיע עתה בראש „רחובות הנהר“. במקרה זה קשה לדבר על טביעה מחודשת. הפואמה היידיית המקדימה עולה על השיר העברי המאוחר בהיקפו ובעומק רעיונותיו. וזה, שוב, מראה באיזו מידה סלל ה„אלבאטראס“ הדרך לשירת גרינברג העברית, הציונית-רדיקלית.

כך גם בהבעת הדעה, כי הנוצרים מסוגלים ומוכנים נפשית להשמיד את היהודים. רטורית נשאלת השאלה: „היתכן / כי אלה הכורעים באירופה לעבר בית-לחם — ומקדשים הביבליה — הם אלה הפראים / שחלומם הוא השמדת היהודים עד האחרון?“ (שם). והתשובה היא חד משמעית: „עשרה יוותרו, עשרה יהודים נכאבים, שריד הפלטה המְדַמָּם / כדי להוכיח: היתה מעין אומה שכוז על אדמת-הדווי הנוצרית“ (עמ' 23).

וכך גם המסקנה:

קחו לכם הפראק והצג ונעלי-הליכה
שקנתי לי באירופה.

הושיבוני על סוס וצוו: שידהר לשאתני הרחק למדבר.
השיבו לי חולותי. אני נוטש הכולורים. אני רוצה לחולות המדבר. (עמ' 24).

זהו פתרונו האישי של האני הדובר בשיר.

כלפי הכלל היהודי מטיח גרינברג האשמות כבדות במאמר המסכם. „צלצלה שעתנו השלוש-עשרה. הנוראה בשעות (...) אירופה כולה עומדת לעלות עלינו בצלבים (...), אבל חרף מצב איום זה „איננו מודעים לעצמנו (...) איש אינו מעמיק להתבונן בבעיה“ (26) המפלגות היהודיות, כולל הציוניות, ממשיכות בדרכיהן הנלוות: הפצת פרוזות ריקות, בלי מימוש. מוסיפים לחיות באשליה אירופה הנאורה, כי זה מתחייב מרעיונות השוויון המקובלים. הוא דוחה זאת: „אני מכיר את כל התיאוריות: שצריך להיות אחרת, ושחייבים להאבק...“ אני מסוגל אפילו להאמין

10. אין כאן המקום להאריך. דבר זה נעשה בספרי „קווי מיחאר של שירת אורי צבי גרינברג העתידי להופיע.

בכונות כל התיאוריות הללו, אבל עובדה היא עובדה". (שם). אירופה רואה ביהודים זרים, מקיאה אותם ועומדת לרצוח אותם. [כעבור שנה בערך זה יקבל עצוב שירי ב„ההכרח", הפועל הצעיר כי תמוז תרפ"ד — 22.7.24].

נראים שני פתרונות. הציוני והקומוניסטי. „הראשון מובן לי וקרוב ללבי בראיתו בעיניים פקוחות התהום כאן ושאיפתו לקבץ את כל חלקי העם על אדמת־הלאום". אלא שהציונות לא מצליחה בשל התנהגות היהודים, ובשל הערבים „האוהבים ציון יותר מהיהודים". גם הנוצרים יתחברו לערבים, לא ליהודים.

נותר הקומוניזם, הנראה כריאליות. אולם למעשה פירושו „העלמות היהודים ביהודים, אבל אינני רוצה להעלם. אינני סלבי. בעורקי זורם דם־עברי, דם־מזרחי, דם־שועלים. סלבי וודאי לא". [ומה שנראה כמהפכה כללית הוא למעשה, לדעתו, רוסית]. „אני רוצה שידע (ילדו — ש.ל.) לקרוא את הגווילים השמורים של העם (...). את ספר כל הספרים, שאנו כל היהודים־האובדים אינם קוראים. (הספר עבר לרשות הגויים והתנ"ך נקרא כבר בייבל) ושיקרא כפי שאני קורא היום בשנת תרפ"ג 1923 לישו הנוצרי בברלין הנוכרית, שבה מקצבי ההתפרצות של השירה הלטינית המודרנית עייפו אותי".

הוא מזהיר בפני האסון שבפתח:
 „מעל לראשי כולנו תלוי המזל הגדול מאדים
 הזוועה אוכלת עד לתוך ריאותי: - -
 בודר אני. (עמ' 27).

ואומנם, בודר היה. לא רק שהעם לא שעה לאזהרותיו, חבריו הקרובים, אלה שיחד עמו היוו את קבוצת ה„כאליאסטרע", כביכול, לעגו לו. ראוייטש כתב: „אני רואה מאמר זה כנבואת שקר" (ביכער־וועלט, ורשה: ספטמבר־אוקטובר 1923 עמ' 379). ומאקיש אף היה עוד יותר חריף בדחיתו: „לגרינברג אני מרשה מכל לבי לעצום את העיניים לחלוטין, היות והוא מפגר בפילוסופיה שלו לפחות כרו מחצית המאה"¹¹ ובהזדמנות זו הוא אף מגלה הטעות, שכאילו היתה קרבה רעיונית ביניהם: „השקר או הטעות של קרבנות האמיתית והאנושית לגרינברג..." וכו', לדעתו, רק אנשים מבחוץ ראו אותם כדומים, כחבורה.

כשבו־עיים לאחר הופעת ה„אלבאטראס" האחרון, כבר מופיע מאמרו הציוני המפורש הראשון של גרינברג, ועל הבמה הציונית הרשמית השבועון „העולם": „הציונות הערטילאית והמקוננים בשוליה"¹². הוא המשך אורגני ל„אלבאטראס" האחרון, ונסוח תפיסתו את הציונות כתחית מלכות ישראל שבעבר, כלומר: נסוח הציונות הרדיקלית הידוע שלו, תפיסה בה החזיק עד יום מותו.

ברור, איפוא, שה„אלבאטראס" לא היה בטאון ה„כאליאסטרע" כקבוצה — היא

11. מלך ראוייטש: ספר המעשיות של חיי — תשלו"ו — ח"א עמ' 542; הצטוטים ממכתבי מאקיש הם ע"פ ספר זה.

12. העולם — שבועון שנה י"א גל' כ"ז ברלין י"ד באב תרפ"ג 27.7.1923. עמ' 541-542.

מחדל המרד הגדול

(70'66 למניין אומות העולם; ג"א תתכ"ו — ג"א תת"ל)

יוסף נדבה

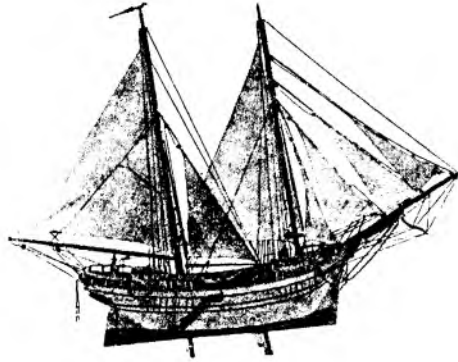
היסטוריונים רבים ניסו להתחקות על מניעי המרד הגדול של יהודי ארץ-ישראל נגד רומא ועל סיבות הכשלון שהביא בעקבותיו אבדן עצמאות יהודה וחורבן בית-המקדש בירושלים. עם חוקרי הבעיה נמנה גם הגנרל צ'ארלס ג'ורג' גורדון, ה"סיני" בכינויו, — אחת הדמויות הססגוניות של המאה ה-19. גורדון היה איש תמהוני, נוצרי מאמין בעל הזיות פיוטיות ותיאולוג שנהה אחר מיסטיקה. הירצחו בידי אנשי המאהדי בחארטום הנצורה בינואר 1885 הוסיף והעטיר את אישיותו בהילת-קסם. התנ"ך היה, "מורה נבוכים" שלו. ואותו עשה נר לרגליו כל ימי חייו; מתוך כך נמשך תמיד אל ארץ התנ"ך, ארץ-ישראל. קרוב לשנה ישב בירושלים, בה השקיע עצמו במלאכת מיפוי כמה מקומות קדושים, ולימים קבע, על-פי חשבונות גיאוגרפיים ומטפיסיים, את מקומם של גולגולתא, קבר ישו, תופת, ציון ושאר אתרים היסטוריים. — מסקנות שלא נתקבלו ברובן על דעת רוב החוקרים. בין שאר הזיותיו העלה בשעתו הצעה לכרות תעלה שתקשר את חיפה עם אילת, לחוף ים סוף.¹

בדצמבר 1883 עשה גורדון בביתו של סיר לורנס אוליפנט בחיפה, ובו נתוודע אליו אחר מידידי אוליפנט, נפתלי הרץ אימבר, בעל "התקווה"; באחת משיחותיהם על חוף ימה של עיר-הכרמל העלה אימבר בפני הגנרל הבריטי בעיה היסטורית שהטרידה אותו שנים רבות: "כיצד זה הצליח אספסינוס להעלות 40,000 איש בחופה של עכו? הים שם רוגש והחוף הררי?"² על כך השיב לו הגנרל: "את מלחמת היהודים בטיטוס ואספסינוס אני חוקר זה שנים רבות. תמיד נתקשיתי להבין את הנצחון הקל, ביחס, שנחל הצבא הזר; וקושייתי רבו כאשר באתי לארץ-ישראל וראיתי כיצד גונן הטבע על עמך בשתי ידיו (ביבשה ובים). הבן לא אוכל כיצד עלה

1. ביוגרפיות רבות נכתבו על גורדון; ראה, למשל, Lord Elton, GENERAL GORDON, London, 1954. הפרק הארץ-ישראלי בעמ' 323-312, וראה גם: י. נדבה, חיפה, אוליפנט והחזון הציוני, חיפה (בלא תאריך). עמ' 42-40. ולתכנית התעלה, יעקב שביט, "הגנרל גורדון והתעלה", קשת, כרך ט"ו, חוב' ג', אביב 1973. עמ' 155-145. גורדון היה סופר פורה ובין השאר העלה על הכתב הגייגדת מימי שבתו בארץ; חלק מהם פורסם ב-"Reflections in Palestine", London, 1884.

2. פרטי השיחה הובאו בימינו של אימבר על 30 פרקיו כפי שפורסמו באנגליה ב־Jewish Standard לונדון, בשנים 1888 — 1890 תחת הכותרת A Gossip with General Gordon, ובתרגומם העברי בידי גליה ירדני-אגמון, הציוניות (מאסף לתולדות התנועה הציונית והישוב היהודי בארץ-ישראל), א', עמ' 408-407, חל-אביב, תש"ל.

כלל לא היתה קיימת, לא היה ביטוי לניהיליזם, אלא כתבי-עת שהוביל מן הניהיליזם אל הציונות של מלכות ישראל, במה, מעליה נתלכנה ונתגבשה התפיסה האידאית והאסתטית של גרינברג, סדנא, בה עוצבה צורת שירתו.

טפנית משא מהחוף הסוריאני, מטיפוס מרכב

בידי האוייב להבקיע בה בנקל לחוף הארץ כאשר עמד כנגדו עם גיבור כעמך".
 באותו מעמד העלה הגנרל כמה סיבות לתבוסה, האחת – עוברת היותו של מפקד
 הגליל, יוסף בן-מתתיהו, „צעיר לימים ולא היה מנוסה בענייני צבא“: השנית – „לא
 היה להם ליהודים חיל-פרשים“³; והשלישית – „שלא היה להם צי-מלחמה. מזור
 הרבר שהיהודים, אשר ארצם יושבת לחוף הים, לא העלו על דעתם, לא בתקופת
 המלוכה ולא בתקופת הרפובליקה, להחזיק צי ממלכתי אדיר. פליאני על מלך
 כהוררוס, אשר הירבה לעשות למען נתיניו, שלא זכר כי המושל בימים מושל גם
 כהרים. יהודה מוכשרת היתה להחזיק צי אדיר יותר מאשר רומי או צור. אילו נעזרו
 בצי קטן, די היה ב־15,000 חייל להגן על ארץ-ישראל מפני הרומאים“⁴.

כדי לפסוק אם אמנם יש הצרקה לטענתו של גורדון, עלינו לנסות ולקבוע מה
 היו יחסי הכוחות הימיים של רומא ויהודה בשנות המרד. למרבה הצער, דלים
 המקורות מכדי לסייע בידנו להגיע למסקנה חד-משמעית בשאלה זו. חוקרי התקופה
 הנדונה מסתמכים בעיקר על ספרי זכרונות וכותבי תולדות רומא קדמונים, וכן על
 רישומים אפיגרפיים שהיקפם אינו מרובה, יחסית.

הצי הרומאי בתקופת הרפובליקה

נייחד תחילה את דברינו לסיכום כוחה הימי של רומא.

כשחר הרפובליקה הרומאית עמד לרשותה צי רב-מידות. בעיקר בתקופת
 המלחמות הפוניות ובמערכות הקשות שפקדו אותה במזרח בתחילת המאה השנייה
 לפנה"ס.⁵ השימוש בצי חל על רקע פלישותיו של מיתרידת, מלך פונטוס באסיה

3. גורדון מסתמך בעניין זה על מחבר צרפתי, אך אינו נוקב בשמו. זו דעתו גם של יוסף קלוזנר. הכותב:
 „יוסר-פרשים היה אסונם של היהודים במלחמתם ברומיים“. היסטוריה של הבית השני, כרך ה':
 ירושלים, תשי"א-1951, עמ' 181.

4. הציונות, שם, עמ' 408.

5. Chester G. Starr, *The Roman Imperial Navy* (31 B.C. / A.D. 324), Cambridge, 1960 (original
 edition, 1941), p.1.; Jacques Harmand, *L'Azmeé et le Soldat a Rome* (de 107 a 50 avant notre
 eze) Paris 1967, pp. 213-221.

הקטנה, וכן בשל האיום הגובר והולך מצד שודדיהים בים התיכון ומלחמות האזרחים ברומא עצמה במסגרת המאבקים הפנימיים על השלטון. לעת הסיכוב השלישי של מלחמות מיתרירת (74-63 לפנה"ס) לא עלה מספר ספינות-המלחמה שעמדו לרשותה של רומא על מאה. כוח זה לא הספיק לה לסיכול מעלליהם של שודדיהים שסיכנו את מקורות אספקת המזון לרפובליקה, ומשום כך, עקב לחץ האיוכלוסיה, נחלץ פומפיוס למערכת-בזק שנמשכה שלושה חדשים (67 לפנה"ס), ובסופה עלה בידו, "להחזיר את השלטון על הים לעם הרומאי".⁶ לפי אומדן מנה ציו של פומפיוס בים התיכון בעת ההיא מאתיים אניות חרטום ושבעים ספינות קלות. בעקבות נצחונותיו העלה פומפיוס את הדרישה להקים צי-קבע, בתמיכת הממלכה, ועל סמך תכנית זו הטיל בשעתו פלאקוס, נציב רומא באסיה, מסים על ערי-החוף לצורך החזקת שייטת רומאים בים האיגאי.

במלחמת-האזרחים עמד פומפיוס על חשיבותו של הכוח הימי ובתחילת 48 לפנה"ס כבר הקיף ציו 300 אניות שנערכו במתכונת של חמש שייטות. עם זאת, במה שאמור לגבי הצי של רומא הקיסרית לעתיד לבוא נודעה לקרב אקטיום (31 לפנה"ס) חשיבות מועטה בלבד.⁷

באורח פורמאלי ניתן לפתוח את תולדות הצי הקיסרי של רומא במלכותו של אוקטוניוס (לימים אוגוסטוס). תחילה היה נמל-הבסיס של הצי הזה בפורום יוליי (צפון-מערב איטליה), אך ברבות השנים קמו לו שני נמלים חשובים אחרים: האחד במיסנום (בכף הצפוני של מפרץ נאפולי), שנועד לפעולה במרחבי הים הטיירני, והשני בראוונה (בחוף המזרחי של איטליה), שנועד לפעולה בתחום הים האדריאטי. מיסנום היה הגדול בשני הציים האלה; במלחמת-האזרחים, בשנים 68 ו-69 למננבם — היא התקופה השייכת לענייננו — נמנו עם צוותי הספינות בצי המיסניני לפחות 10,000 איש. אם נעמיד את מספר אנשי-הצוות בכל ספינת-מלחמה בעלת שלוש מערכות משוטים (TRIEME) על 200, הרי יוצא מכך, שהצי הזה הקיף כ-50 ספינות — מה שאמנם עולה לנו מן העדות האפיגרפית, בעוד שהצי של ראוונה מנה, כנראה, רק כדי מחצית המספר הזה — 5,000 איש.⁸

משהשתרר בים התיכון שלום שנתקיים יובל שנים הוקפאה במידה רבה התפתחות הצי. הואיל ומתוך כך נצטמצמו השירותים הצבאיים, נמצאו להם לאנשי-הצוות בספינות המלחמה תפקידים מינהליים שונים. ממילא ירדה קרנו של הצי. ואולם אספסינוס הרחיק ראות ומתוך שהחשיב את הכוח הימי במערך הצבאי הכללי של רומא, רומם את מעמדו של מפקד הצי, מבחינת ההיררכיה השלטונית, והעלה גם את רמת משכורתו.

תופעה ימית בתקופת הקיסרות

ספינות-המלחמה שנבנו בתקופת הקיסרות הלמו את הרמה הטכנית של הימים

6. פליניוס, VII, 98. Hist. nat.

7. Starr, עמ' 7.

8. שם, עמ' 17-16.

ההם. היו אלה ספינות ארוכות ונמוכות שהונעו בכוח משוטים. בכך שוחררו ספינות המלחמה, שלא כספינות-המפרש, מתלות במהלך הרוחות הבלתי-יציבות באזורי הים התיכון; זה היה, כמובן, יתרון בעיתות קרב, ואולם בכך היה נעוץ גם חסרונן, שכן, מעצם הטבע האנושי, היה כוחם של מניפיה-משוטים, כלומר, הצוותים, מוגבל, ולא עוד אלא שהרחיסות בספינות היתה ניכרת (לא ניתן לבנות אניות בעלות נפח רב, ואורך הגדולה בהן לא עלה על 200 רגל).⁹

ושוב, מן הראוי להזכיר, כי מספר רב של אניות הצי המיסיני טבעו בסערה עזה שנתחוללה סמוך לחוף קומאי, בתקופת שלטונו של נירון,¹⁰ וכן ראוי לציין כי כוחה הימי של רומא נחלש במידת-מה מחמת הנוהג הצבאי להעביר צוותי-ספינות במספר רב כדי לשבצם בחיל היבשה, במסגרת לגיונות רומא. כך, למשל, הוקמו שני לגיונות מאנשי הצי הרומאי בתקופת מלחמת-האזרחים (בשנים 68-69 למנינים).¹¹

ואף זאת יש לזכור, כי במזרח הים התיכון הוקמו בתקופת הקיסרות שייטות נפרדות (בסוריה, במצרים וכן במאוריטניה), ובשנות המרד ביהודה לא נזקקו אספסינוס וטיטוס לצי מיסנום וראוונה.

ידיעות מועטות הגיעו לידנו על ציי הפרוכינציות הללו. המוכר שבהם הוא הצי המצרי. הראשון המזכיר בעקיפין את דבר קיומו הוא פילון האלכסנדרוני.¹² תחנתה הראשית של השייטת, שהורכבה מספינות-מלחמה ליברוניות,¹³ היתה באלכסנדריה; תפקידה העיקרי היה נעוץ בשמירת נאמנות מצד מצרים לשלטון הרומאי ובהגנתו על נתיב הדגן מאלכסנדריה לנמלי פוטיאולי ואוסטיה באיטליה (ראה להלן).¹⁴ בתקופת המרד ביהודה לא מילא הצי המצרי, מבחינה צבאית, כל תפקיד שהוא. רק כעבור כמה עשרות שנים במרד טרינוס (105-117 למנינים) נשתנה אופיו. המרד היהודי אז שיבש לחלוטין את השליטה הרומאית על המצרים והלוחמים היהודים עמדו בגבורה מול מלוא כוחו של הצבא הרומאי. טרינוס נאלץ לשלוח תגבורות של חייליו ושל אנשי-הים שלו, בפיקודו של ק. מארקיוס טורבו (מפקד הצי המיסיני). כדי לדכא את המרד במצרים ובקיריני.¹⁵ במלחמת טרינוס אף נוצר התקדים של הסעת

9. שם, עמ' 51.

10. שם, עמ' 52.

11. שם, עמ' 81. בימי מרד בר-כוכבא נאלץ אדריינוס להעביר אנשי-צוות מצריים בצי המיסיני למזרח ולשבצם במסגרת הלגיון העשירי הפרטני בסוריה. שם, עמ' 163.

12. נגד פלאקוס, 163, ותיאור קצר של השייטת ב: Jean Lesquier, *L'Armee romaine d'Egypte d'Auguste a Diocletien*, Cairo, 1918, pp. 98-101.

13. סוג זה של ספינות-מלחמה נזכר במקורותינו במקומות רבים: ראה, למשל, "ליבורני" בסנהדרין ק"ג, ע"א, ו"ליבורני גדולה" בתוספתא סוכה ג', ח'.

14. Starr, עמ' 111.

15. שם, עמ' 112-113. "שמונים שנה לאחר דיכוי המרד עור הסיפו תושבי אוכסירינחוס (עיר-מחוז במרכזה של מצרים) לחוג את הנצחון על היהודים".

Oscar William Reinmuth, *The Prefect of Egypt From Augustus to Diocletian*, Leipzig, 1935 (reprint 1963), pp. 38, 126.

חילות יבשה באניות-מלחמה אל חזיתות הקרב, ולאחר דיכוי המרד היהודי נשתכן הצי המיסיני במזרח שנים רבות.¹⁶

גם לגבי הצי הסורי אין לנו כל עדויות ברורות על שיתופו בדיכוי המרד הגדול ביהודה. יתירה מזו: תאריך ייסודו אינו מצויין בשום מקום ויש סברות שונות בדבר נמל-הבית שלו (כנראה, סלווקיה בצפון סוריה). השייטת הסורית מוזכרת לראשונה בעדות כתובה מימי אררינוס, בעת שהועלה מפקד הצי הזה (היחיד בכל המפקדים הידוע לנו בשמו), סקטוס קורניליוס דכסטר, לתפקידו הרם לאחר שהצטיין בתפקידו בתור ראש אגף-פרשים במלחמה נגד בר-כוכבא (132-135 למניינם).¹⁷

אף שבשלב מסויים בתקופת הקיסרות הגיעו ציי איטליה לרמת עוצמה ניכרת, חסרה היתה לעם הרומאי, בעיקרו של דבר, תודעת-קבע לגבי חשיבותו של הכוח הימי. יתכן, אמנם שראשי השלטון ברומא הכירו בחיוניותם של שטח-הכיבוש בירכתי מזרח הים התיכון, אך ברור היה להם שלא ניתן לפקח על אזורים אלה ממרחקים, מאיטליה גופה. „בסופו של דבר הוכח כי השליטה על הים התיכון... חיונית לעצם קיומה של הקיסרות, ממש כשם שהיא נדרשת להגן על גבולותיה, אבל עובדה זו נעלמה מעיני הבריות, ושכבת מרום עם הארץ לא אהבה את הים... עמדה זו היתה מנוגרת — גם אם היתה תכונה זו טבעה ברומאים במידה רבה באורח לא-מודע — למושג קיומו של צי-קבע. במובן הרחב, הרי תולדותיו של הצי הקיסרי הן פרי הניגוד בין משפט-קדום עתיק-ימים זה לבין רוחו של אוגוסטוס... אוגוסטוס עצמו הציב את הצי על בסיס איתן, ואספסינוס אף יותר ממנו החשיב את ערכו של הכוח הימי: בתקופת מלכותו הגיע הצי לשיא התפתחותו ואותות-כבוד לרוב הוענקו לו. ואולם לאחר מכן עברו על הצי עשרות שנות שלום, ובהן הרסה לבסוף האדישות הרומאית הישנה-יושנה שגילה העם כלפי הים את רוח הכוונות הימית.”¹⁸

16. Starr, עמ' 187-188. מצד אחר היתה התעבורה הימית מהירה בהרבה מזו שעל פני היבשה, אך מצד אחר היתה היא כפופה לחליפות מזג-האוויר: מנובמבר עד מארס הופסקה כפועל כל התחבורה הימית, ואפילו הספינות הגדולות שברשות הרומאים — אלו ספינות-הדגן מאלכסנדריה, המתינו עד אפריל להפלגתן הראשונה.

Lionel Casson, *Ships and Seamanship in the Ancient World*, Princeton, 1971, p. 270. והרי דוגמא לשיעור משך המסעות בים וביבשה: המסע בים בין הבסיס של פוטיאולי לאלכסנדריה נמשך 42 יום, ואילו ביבשה הוא נמשך 180 יום בקירוב, ואליהם נוספו שני ימי מסע משולבים בים. חוץ מן העיכובים הכלתי-צפויים במסעות-ים מחמת מזג-האוויר סוער, מציינים ההיסטוריונים הרומיים את העובדה, שבמסעות-ים נפגעו בדרך כלל קשה מצב-בריאותם וכשרם הגופני של החיילים המוסעים. Edward N. Luttwak, *The Grand Strategy & The Roman Empire From the First Century to the Third*, Baltimore and London, 1976, pp. 80-81.

17. שם, עמ' 114, וראה:

Paul Perdrizet, "Les Flottes romaines en Syrie", *Revue archéologique* 3. ser. 32 (1898), pp. 41-49; Peter Thomsem, "Die romische Flotte in Palästina-Syrien", *Beitrag Zur Biblischen Landes-und Altertumskunde*, Band 68, Stuttgart, 1951, ss. 37-89.

18. Starr, עמ' 171, וראה נחום סלושץ, ספר הים, תל-אביב, תשי"ח-1948, עמ' 203-204: „הרומאים, אשר ראשית כוח לוחמיהם היה על היבשה, לא נוקקו מעולם ליצירת צי מלחמה קבוע, ובכל אופן היו תלויים בעושי מלאכה מומחים מבני אומות אחרות למודי שיט... המלחמות שנלחמה רומא ימים רבים

ברם, כל זה אמור בתקופה שלאחר המרד הגדול; רק אז חלה התעצמות ניכרת בכוחה הימי של רומא. אין לנו נתונים לאמוד את היקפן של שייטות הפרובינציות, ומכל מקום לא נטלו אלו חלק בקרבות של ממש במרוצת מאתיים שנה.¹⁹ אין תימה איפוא על כי בתיאוריו המפורטים בדרך כלל של יוסף בן-מתתיהו בפרשת המרד היהודי בימי נירון ואספסינוס אין הוא מזכיר דבר על מציאותן של אניות-מלחמה רומאיות בחופי ארץ-ישראל.

הצי הימי של יהודה

ואשר לכוחה הימי של יהודה בשנות המרד.

מחלוקת רווחת בין חכמים, ההיה או שלא היה עם ישראל עם של יורדיים מטבע ולפי מסורתו. בברכת יעקב נאמר על שבט זבולון ש, לחוף ימים ישכון והוא לחוף אניות וירכתו על צידון" (בראשית, מ"ט, י"ג), ובמרי זעמה ושאלה דבורה הנביאה, "ודן למה יגור אניות? אשר ישב לחוף ימים ועל מפרציו ישכון" (שופטים, ה', י"ז). לאחר דורות רבים כותב יוסף בן-מתתיהו: "אין אנו יושבים במדינת-הים ואין אנו נוטים לא למסחר ולא למשא-ומתן עם עמים אחרים. ערינו רחוקות מן הים, ומאחר שיש לנו אדמה אנו עובדים אותה".²⁰ וערב המרד הגדול, מתוך רצון להניא את יהודי ירושלים מקנאותם למלחמת שחרור, הטיח כלפיהם המלך אגריפס, רודף-השלום: "אי הצי האדיר, אשר תכבשו בו את הים מידי הרומאים?"²¹

לדעתו של קלוזנר, אמנם נדחקו היהודים והורחקו מן הים בתחילת בית שני, אך שינוי יסודי חל בתקופת מלכות בית חשמונאי, עת ננקטה "פוליטיקה ימית" ברורה.²² מיד עם פרוץ מלחמת השחרור הרגישו החשמונאים צורך להבטיח ליהודה מוצא אל הים התיכון, ומטרתם היתה לכבוש את נמלי יפו ועכו. עוד בשנת 147 לפנה"ס השתער יונתן בן מתתיהו על חבל-הים של ארץ יהודה, שהיה רצוף נמלים תפוסים בימי היוונים. הוא כבש את יפו ואחר-כך את אשרוד ואשקלון, ובשנת 142, יחד עם אחיו שמעון — את עזה וכך עברו לידי היהודים כל ערי-החוף בדרום. בעקבות כיבוש יפו גירש שמעון מתוכה את תושביה האליליים, הושיב במקומם יהודים ואף הציב בה חיל-מצב יהודי. על מפעל חייו של שמעון נאמר: "ועל כל כבודו לקח את

בקרת-חדשה על פני הימים הוכיחו למושליה, כי לא תיכון ממשלם ככיפה והשלום לא יובטח, כל זמן שמבואות הים התיכון יהיו בידי עם אחר. אחרי נסיגות שונים של התקוממות מצד ממלכות ועמים שונים שנלחמו גם בים — ביניהם הספנים היהודים בשנות 70-66, ובייחוד בזמן המרד הגדול של 100-118, אשר בו השתתפו יהודים ושיירי הכנענים שהתחברו עמם בכל רחבי העולם ההלניסטי, נגמרו בהשלטת שלום רומאי על כל רחבי ים התיכון ונפיו...".

19. Starr, עמ' 167.

20. נגד אפיון, א', י"ב. רפאל פטאי, הספנות העברית, ירושלים, 1938, עמ' 73, מסביר את פשר טענתו של יוסף בן-מתתיהו על רקע עמדתו האפולוגטית, וראה גם קלוזנר, הבית השני בגדולתו, תל-אביב, תר"ץ, עמ' 42, ה, הימאות העברית הקדומה והחדשה, ים (גליונות החבל הימי לישראל), שנה ראשונה, תמוז תשי"ד:סיון תשי"ו (ינוני-1945-1946), חוב' ה"ז.

21. מלחמות, ב', ט"ז, ד'.

22. קלוזנר, בימי בית שני, ירושלים, 1954, עמ' 144 ואילך.

יפו לנמל ועשה מוצא אל איי הים²³, והסופר היווני אסטראבון מציין: „היהודים הבאים עד הים משתמשים ביפו בתור נמל“²⁴ על מצבת הקבר המשפחתי במודיעין ציווה שמעון לחקוק בין שאר הסמלים גם צורות של ספינות²⁵.

יוחנן הורקנוס, בנו של שמעון, פנה לרומא וביקש מהסינאט הרומאי להשפיע על המלך הסורי ש, יוחזרו להם (ליהודים) יפו ונמליה²⁶, ומבוקשו אמנם ניתן לו²⁶.

הגדיל מכל בני החשמונאים לבצר את הפוליטיקה הימית ינאי אלכסנדר, שכבש את כל ערי-החוף של ארץ-ישראל מרפיח עד עכו. לזמנו מייחסים את החיבור „איגרת אריסטיאס“, בה מתוארים עושרה של הארץ ומסחרה הפורח, ומסופר פה גם על ירושלים ש, „לא יחסר (בה) כלום מכל המובא דרך הים. כי יש לה גם נמלים טובים, שממציאים את כל הדרוש באשקלון, יפו, עזה וגם בעכו“²⁷.

לימים שוב נקרעה יפו מעל ארץ-יהודה, אך לבקשתו של הורקנוס השני, הוחזרה העיר ליהודים בפקודת יוליוס קיסר²⁸.

הורדוס המשיך בפוליטיקה הימית של החשמונאים. הוא בנה את הנמל המפואר של קיסריה שנעשתה למתחרה של דאר, עכו ואשקלון, ואף לצור, צידון וארווד הכנעניות. האתר היה ראוי ליעודו, שכן הוא היה מבורך, „בנמל של מי־מנוחות, שגודלו הוא (בשיעור נמל) פיריאוס, ובתוכו מקומות-עגינה ומקומות-משנה לעגינה“²⁹.

סמל שאיפת החשמונאים לשלטון על הים מצא לו ביטוי גם במטבעות שטבעו בימי מלכותם, והבולט בסמלים הוא עוגן של ספינה שאותו סיגלו לעצמם ינאי אלכסנדר והבאים אחריו³⁰.

יפו — נמל המפתח לארץ-ישראל

נראה איפוא שיהודי ארץ-ישראל התכוננו לקראת ההתמודדות עם רומא גם בתחום הלוחמה הימית, והרומאים אמנם הרגישו בסכנה זו וניסו לקדם כל נסיון של התקוממות יהודית אפשרית מצד הים. עוד בשנת 66 עלה נציב רומא בסוריה, קסטיוס גלוס, על יפו לכבשה: „הצבא השלוח פשט על העיר משתי רוחות, החלק האחד בא מדרך היבשה והשני מצד הים, ועל כן נכבשה העיר על-נקלה ויושביה לא

23. חשמונאים א', י"ג, ה'.

24. Strabo, *Geographica* XVI, 2.

25. חשמונאים א', י"ג, ב"ט.

26. קדמוניות, י"ג, ט' ב' ו"ד, י' כ"ב.

27. ספרים חיצונים כהוצאת אברהם כהנא, II, 1, עמ' א"ע"א, פסקות 111-117.

28. קדמוניות, י"ד, י' ה'.

29. שם, ט"ו, ח' ו' וכן מלחמות, א', כ"א, ה'.

30. ל. קרמן, א. קינרלה, המטבע בארץ-ישראל ובעמים, תל-אביב, 1963, עמ' 19, וכן

Frederic W. Madden, *History of Jewish Coinage*, N.Y., 1967 (first published 1864), pp. 67,

72, 75, 88, 89.

הספיקו להימלט וגם לא לעמוד על נפשם במערכה... ומספר ההרוגים היה שמונת אלפים וארבע מאות".³¹

תוך פחות משנתיים חזרו היהודים וכבשו מחדש והועידה למרכז-אסטרטגי („משגב“ בלשונו של יוסף בן-מתתיהו) במערכה נגד רומא, והוא מוסיף: „ויען אשר נבצר מהם לפשוט על מקומות היבשה, אשר נלחמו עליהם האויבים, על כן שמו את פניהם לשור ים. הם בנו להם ספינות שורדים רבות והרבו לעשות שוד וחמס בדרך הים אשר בין סוריה וכנען (פיניקיה) ובין ארץ מצרים, עד אשר לא יכלה עוד אניה להפליג בים מפחדם וממוראם“.³²

משמעותו של המושג „שוד“ אצל יוסף בן-מתתיהו עולה לנו בבירור מכלל התבטאותו בספרו על „תולדות מלחמת היהודים עם הרומאים“; מתוך יריבותו החריפה עם הקנאים על עצם צידוקה של המלחמה הוא מכנה אותם בתואר הגנאי „שודדים“. מעשי-השוד של הספנים היהודים בים התיכון היוו חלק מרכזי-המלחמה באויב, והמטרה היתה לשבש את נתיב הדגן שבו הובאה האספקה ממצרים לרומא.³³

קשר-האספקה הסדיר בין רומא לבין הפרובינציות שלה באפריקה ובאסיה שימש בסיס עיקרי לעיצוב מדיניות-החוץ והכלכלה של הממלכה. באספקה סדירה היתה תלויה יציבתה והשיבושים בה חוללו תמורות פוליטיות מפליגות.³⁴ מאז מותה של קליאופטרה וסיפוחה של מצרים לרומא נהפכה ארץ זו לאסם התבואה של הקיסרות. מדי קיץ בקיצו, למן החודש מאי ואילך, הפליגו שיירות ספינות-כר („ציר הדגן“), שאורגנו לראשונה בידי אוגוסטוס, מאלכסנדריה לנמלי רומא, בהם הוקמו ממגורות ענקיות לספק את צרכי אוכלוסיית הבירה. מצב רוחו של העם, כאמור, היה תלוי בסדירות האספקה, ותמיד היה חשש שמא תקרינה תקלות: במרוצת ששה שבועות — ממחצית יולי ובמשך כל חודש אוגוסט — נשבו רוחות אדירות מחופי צפון-מערב הים התיכון לעבר קרנו הדרומית-מזרחית, והספינות העמוסות דגן נאלצו לשנות מהלכן ולעשות דרכן לאיטליה לאורך חופיהן השקטים יחסית של ארץ-ישראל, סוריה ואסיה הקטנה בסיוען של הרוחות המקומיות הנוחות.

הסגר על אספקת דגן לרומא

הנה כאן באה לידי לוחמי יהודה ההזרמנות לפגוע באויב בנקודה רגישה, בדרך

ומטבעות, שעליהם נחקקו צורות של ספינות-משוטים, שם, עמ' 92-94.

31. מלחמות, ב', י"ח, ה'.

32. שם, ג', ט', ב'.

33.

S. Tolkowsky "The Destruction & the Jewish navy at Jaffa in the Year 68 A.D.", in *Palestine Exploration Fund* (Quarterly Statement), London, 1928, pp. 153 ff.

וכן ספרו של ש. טולקובסקי *The Gateway of Palestine (a History of Jaffa)*, London, 1924, pp. 57 ff.,

והולדות יפו, תל-אביב תרפ"ו, עמ' 46 ואילך.

M. Rosrovtzeff, art. "Frumentum", *Pauly-Wissowa's Real-Encyclopaedie der Classischen Altertumswissenschaft*, vol. vii, p. 141.

ההסגר. היהודים החליטו „לנקוט אמצעי ששום אויב של רומא לא העז להעלות בדמינו להשתמש בו נגדה מאז המלחמות הפוניות. תכניתם נועדה לחולל לא פחות מאשר הסגר-מוזון של העיר רומא עצמה”³⁵ בידי קהילות ישראל בתפוצות הים התיכון היה כדי לסייע לאחיהם בארץ-ישראל במלחמתם זו, ובייחוד נודעה חשיבות לקהילה במצרים, שכמה מעשיריה היו מוצבים בעמדות-השפעה בסחר הרגן ובענף הספנות,³⁶ ואל-נכון גם בניהול הסחר וחכירת המכס של הנילוס וים סוף.³⁷

מעשה הרעבת רומא בתור אמצעי פוליטי עלה גם על דעתו של אספניוס. בתקופת מלחמת-האזרחים והמאבק על ירושת השלטון בעקבות התאבדותו של נירון (ביולי 68) עשה אספניוס במזרח. משהוכרו לקיסר עליידי לגיונות רומא הן ביהודה והן במצרים (ביולי 69), האיזו בו שרי הצבא שלו לצאת למלחמה על מתחרהו ויטליוס, „אולם אספניוס גמר להכין את שלטונו באלכסנדריה, ברעתו אשר בארץ מצרים היא מבחר חלקי ממשלת הרומאים, כי היא מנהלת את רומא בלחם, ועל כן האמין, כי רק בהשתררו על הארץ הזאת יוכל להוריד את ויטליוס ממשרתו, גם אם תהיה ידו על התחנתה במלחמה, כי לא יוכל המון עיר רומי לשאת את הרעב.”³⁸ משהגיעה לאספניוס הידיעה על תבוסתו של ויטליוס בקרב ורציחתו, וכן כי לו עצמו (לאספניוס) הוענקה הכרה בתורת קיסר, „הפקיד בידי הים, שעדיין לא עמד מסעותיו, את גורלן של ספינותיו המהירות ביותר, עמוסות הרגן, הואיל והעיר רומא היתה על סף רעב, משלא נותרה באסמיה אספקה אלא לעשרה ימים בלבד כיום שהגיעו אליה מטעניו של אספניוס.”³⁹

בעקבות נפילתה של יודפת בגליל שב אספניוס לעכו, ממנה נסע לקיסריה, ובתוך ימים אחדים (ביוני 67) יצא בראש בראש חילותיו לכבוש את יפו מחדש. התקפת הרומאים נערכה בלילה, להפתעת מגיני העיר, כי לא נמצא בה משמר, ומתוך שיקול צבאי החליטו לנטוש את עמדותיהם ולהתבצר באניותיהם. אלא שכאן התנכלו להם איתני הטבע, כפי שמבאר יוסף בן-מתתיהו: „...פתאום קם עליהם רוח סערה לפנות בוקר, הוא הנקרא בפי יורדי הים הזה בשם ירוח הצפון השחור, והטביע ספינות רבות בהתנגחן אשה עם רעותה, וספינות אחרות ניפץ אל הסלעים. ורבים לא מצאו עצה בלתי אם להימלט נגד הזרם אל לב הים, כי יראו מצוקי

35. "The Destruction of the Jewish Navy etc", p. 157.

36. Graetz, *Geschichte der Juden*, III, s. 32.

37. נגד אפינו ב', ה', ופילון מזכיר שבין יהודי אלכסנדריה היו כמה בעלי ספינות. — נגד פלאקוס, 8; עדות זו מסבירה את שכיחותו של השם „ספינה אלכסנדריית” או „אלכסנדרינית” במקורותינו (למשל, בליים ט"ו, א').

38. מלחמות, י', ה', וראה שלושיך, שם, עמ' 235-236: „באיטליה עצמה קם ספרטקוס, אשר המריד את העברים הרבים בערי רומא לרבותיהם ולמאות אלפיהם והתחבר עמם אל שורדי הים, אשר סגרו את מבואות הים על הרומאים ותפשו את האניות נושאות כר וצרכי אוכל ממצרים ומאפריקה. יושבי רומא רעבו ללחם חוקם ודרשו במפגיע לשים קץ למצב. בצר לו מינה הסינט את פומפיוס למפקד צבא היבשה והים, אשר נשלח לקראת המתקוממים. המצביא המהיר הזה בנה בזמן קצר חמש מאות אניות קלות המירוך...”.

39. טאקיטוס, Ann. IV, 53.

הסלעים אשר בחוץ ומהרומאים העומדים עליהם, ושם כיסו עליהם גלי הים, אשר עלו למרום בסערה... ורבים מן ההמון הגדול מצאו להם קבר בגלי הים, ורבים נופצו במפלת הספינות, ורבים נפלו על חרבם... אולם רוב האנשים נסחפו בזרם הים ונופצו אל צוקי הסלעים, עד אשר ארם הים מדמם למרחוק, והחוף מלא חללים".⁴⁰

המערכות בים כנרת ובים המלח

אסון רומה אירע ללוחמים היהודים במערכה בים כנרת. עוד בראשית המלחמה הקים יוסף בן-מתתיהו, מפקד הגליל, צי בים זה. הוא מספר, „כי נמצאו אז שם מאתיים ושלושים סירות ובכל אחת היו ארבעה מלחים ולא יותר”⁴¹ ואילו במקום אחר הוא מציין, כי הוא אסף אלפיים ושש מאות מבני טבריה והעבירם בסירות לטריכי.⁴² מכאן שכוח הקליטה של כל אניה היה לא פחות משה עשר איש, — חילים ניכר — אלא שגם בים כנרת לא שיחק להם ללוחמים העברים המזל. „ולבני העיר (טריכי) היו ספינות רבות בים כנרת למצוא שם מנוס כאשר יגפנו במלחמתם ביבשה וגם היו מוכנות למלחמת-הים לעת מצוא... וביום השני ירד (טיטוס) אל ים כנרת וציווה לבנות ספינות שיט, להילחם מהן עם הבורחים, והספינות ניבנו במהרה... והיהודים אשר נדחפו אל הסירות לא יכלו עוד לחתור אל היבשה, למען הימלט על נפשם, כי שם ארבו להם צריהם בכל מקום, וגם לא להילחם עם שונאיהם פנים בפנים, כי סירותיהם היו קטנות כדרך סירות השודדים ולא היה בהן כוח לעמוד בפני ספינות האויבים... ורבים היו חללי היהודים אשר ספו בכל מיני מיתה... וצבע ים כנרת היה אדום מדם וכולו היה מלא חללים... זה היה קץ מלחמת המים. ומספר חללי היהודים יחד עם הנופלים בעיר לראשונה היה ששת אלפים וחמש מאות”.⁴³

צי המלחמה היהודי בים המלח חרב גם הוא כמלחמה קשה עם פאלקיריט, שר-הצבא של אספסינוס.⁴⁴

פרטים על היקף הכוח הימי היהודי ועל הקרבות בים בתקופת המרד לא הגיעו לידינו, אך מה שברור הוא שהרומאים עצמם החשיבו מאוד את נצחונותיהם. בתהלוכת הנצחון שערך הסינאט הרומאי לכבוד אספסינוס וטיטוס הוצגו לראווה לא רק שכיות-החמדה הרבות שנפלו שלל בידי הרומאים, לרבות כלי בית-המקדש, וכן מצביאי יהודה שנפלו בשבי, אלא גם „אניות רבות”⁴⁵ שלושת הקיסרים לבית פלביוס — אספסינוס, טיטוס ודומיטינוס — טבעו בימי מלכותם גם מטבעות זהב, כסף וארד לרגל המאורע. באחד המטבעות (השמור במוזיאון הבריטי) מוצג טיטוס למול יהודים המתחננים לחייהם כשהוא מחזיק בידו הימנית אל, פסל הנצחון בעל

40. מלחמות, ג' ט, ג.

41. שם, ב', כ"א, ח.

42. שם, ב', כ"א, ט.

43. שם, ג', י"ג, א"ב.

44. שם, ד', ז', ה.

45. שם, ז', ה', ה.

הכנפיים, ואילו רגלו הימנים דורכת על חרטומה של ספינת-מלחמה שבורה; תאריך המטבע — 73 למניינם.⁴⁶ על מטבעות אחרים חקוקה הכתובת: *Judaea Capta* (יהודה השבויה) או *Judaea Devicta* (יהודה המנוצחת). כתובת אחרת היא *Judaea Navalis* (יהודה הימית). ועל המאורע ההיסטורי שהיא באה להנציח נחלקו החוקרים: יש הרואים בה ציון זכרון למפלת הצי היהודי ביפו או בים כינרת, ואחרים משערים שהיא מרמזת על המלחמה הפונטית.⁴⁷

תיקו היסטורי

בסיכומו של דבר לא ניתן לקבוע, אם אמנם יש בסיס לטענתו של הגנרל גורדון בדבר המחורל היהודי במרד הגדול. אין לנו נתונים מספיקים לפסוק הלכה בשאלה זו. אפשר שאין הגנרל מתכוון לומר שקברניטי העם ביהודה התרשלו בטיפוח הכוח הימי ובממדי הכוננות הנדרשת לקראת המאבק הצפוי, אלא שהוא מבקש להצביע דווקא על המשגה הטאקטית של הנהגת המרד. לדעתו, מן הראוי היה לה למועצת-המלחמה העליונה בירושלים שתורה לחיל-הים היהודי לפגוש את האוייב פנים אל פנים בלב הים, להנחית עליו מכת-מנע ולשבש את מהלכיו בטרם תהא הזדמנות בירו להנחית את צבאו המוסע באניות אל חופי הארץ ובטרם ישתער במלוא כוחו על הנמלים בשליטת המורדים. אסור היה לו לעם קטן, שהיקף חילות-היבשה שלו היה מצומצם ביחס, לסמוך על טאקטיקה של מגן ולהמתין עד שיבוא האוייב בשערי מבצריו ויבקיעם בסערת-קרב.

ואולם, הואיל ואנו חסרים נתונים בסיסיים לאישור הנחתו זו של גורדון או להפריכה, אין לנו מנוס אלא להשאיר את הדילמה שנתעוררה בשיחתו עם אימבר בגדר השערה שאינה ניתנת להוכחה, בבחינת תיקו היסטורי.

⁴⁶ *The Gateway of Palestine*, p. 70.

⁴⁷ W. Weber, *Josephus und Vespasian*, s. 282, Anm 2 Madden, pp. 193-194. נראית לו לקלוזנר מחוסרת-יסוד, — היסטוריה של הבית השני, כרך ה', ירושלים תשי"א — עמ' 202, הערה 22.

זלדה — לדמותה ולשירתה: מוטיבים ומבנה

שרה הלפרין

מובחנים. ארונות ספרים ושירה, שעליה פמוטות כסף עתיקים, ובטס נפרד על השולחן — היה זה במוצאי שבת — גביע כסף, „מגדל“ מחורר לבשמים ונר להברלה. מסביב היו פזורים קישוטי בד צנועים: על השולחן, על הכסאות, על המטה וגם על הקיר. אורח אישית צנועה ושקטה מאוד שררה בחדר, ואנו דיברנו על האיוון העדין שבין המוטיבים השונים בשירתה ועל אהבת-ישראל שבתשתיתה. בקולה השקט, הרך והאטי, נתגלמה מהותה הצנועה של אשה חסודה באמת, המתייחסת בענווה לבני-אדם ושומעת בדחילו-ורחימו את הצלילים הדקים של הצמיחה והכמישה ביקום.

שאלה אחת מקראית לא נתנה לה מנוח, והיא — מדוע שנא אמנון את תמר לאחר המעשה שעשה בה? מטבע הדברים — טענה זלדה — שמפגש-

א. פגישות ושיחות

הכרתי את זלדה. פגשתיה בהודמנויות שונות, בביתה, בביתנו ולאחרונה במחלקה לטיפול נמרץ שבכית-החולים „הדסה“. היא נמנעה מלהופיע לפני הציבור, שלא פסק מלהזמין אותה לקחת חלק באירועים שונים. אף-על-פי כן הצלחתי פעם אחת להביאה לפני תלמידי. היא גרה או בדירתה הישנה שבשכונת כרם-אברהם בצפון ירושלים. אני זוכרת מכוא חשוך, שהוביל לחדר עמוס רהיטים, שנראה אפל לקא מן החוץ, ובתוך, בתוך הגודש האפלולי, נגלתה אלי זלדה באור הזורח משתי עיניה הטובות.

בהצאתה לפני תלמידי דיברה על פשטות וראשוניות בראיית המשורר את העולם. פשטות בהבעה הנובעת מיושר בבחירת המלים והדימויים; וראשוניות בקליטת העולם ובהאזנה קשובה לרחשיו. היא דיברה על הפכים הקטנים שבחיים המשמשים מקור השראה לשירתה, ועל הרעיונות העמוקים של המיסטיקה היהודית הנעוצה בתורת-ישראל המזרימים תעצומות למעינות נפשה. במיוחד עמדה על הנקודה האנושית שביהדות, שורש „ואהבת לרעך כמוך“, ועל הסובלנות ההדדית ביחסי בני-אדם.

דירתה החדשה, בגבול שערי-חסד ורחביה, נראתה בהירה ומוארת יותר. גם חפציה נראו פחות גדושים ויותר

היתה שקטה כתמיד: אותו מבט של השלמה עם סבלות החיים, אותו מאור שקרן תמיד מעיניה אם כי הפעם מיוסר יותר, שותק יותר בין מלה למלה ומתעטף בהרהורים.

שחנו בשיריה החדשים, בייחוד אלה שכתבה לאחרונה כמתנת־נפש לילדיים טובים, מביניהם אחדים שסבלו כמוה מן הדווי והחולי, כששחור הגרון של מלאך ק־החיים מונף על ראשיהם.

ציר הניגודים — החיים והמוות

המוות היה כרוך בעקבותיה של זלדה בחייה המשפחתיים שנים רבות קודם מותה. בהיותה בגיל עשר מתו עליה אביה וסבה בחודש אחד, ובעלה חיים מישקובסקי, שאיתו ראתה חיי אושר מאז פגישתם הראשונה על הר הכרמל, מת בלא־עת לאחר מחלה ממושכת. אין פלא, איפוא, שהמוות תפש מקום נכבד במחשבתה והטביע את חותמו על שירתה.

זלדה שרה על המוות ישירות ובעקיפין וניסתה בדרך כלל לשוות לו אופי אופטימי־מנחם. כבר מראשית יצירתה היא משקיפה על מותה הצפוי בעתיד ואומרת:

בְּשֵׁמוֹת —

יִפְרָם אֱלֹהִים רִקְמֵי

חוּט־חוּט,

וְהִנֵּמָה וְשִׁלֵּךְ צְבָעִי

אֶל מַחְסְנֵי שְׂבָתָהוּם.

וְאוֹלֵי יִהְפְּכֶם לְפָרֶחַ וְאוֹלֵי יִהְפְּכֶם

לְפָרֶחַ

בְּהֶהֱלִילֵי־רַךְ, בְּהֶהֱלִילֵי־חַי.

(פנאי, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל־אביב, תשכ"ז, 1967. עמ' 10)

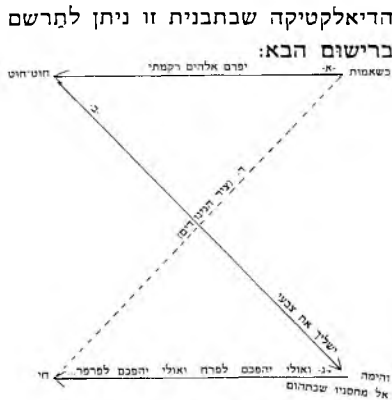
בשבע שורות־סיום אלה —

גופים בין אוהבים מגביר את הקשר החושי והרגשי ביניהם, ואמנן הרי אהב בתחילה את תמר כל־כך!

לא הועיל הנסיון להשיב לה בהסבר פסיכולוגי, שהמעבר מן האהבה־העזה לשנאה־קשה־כשאל הוא טבעי בנסיבות מסוימות, מכיוון שאהבה ושנאה הם ביסודו של דבר שני כיוונים של רגש שורשי אחד. כזאבת את כאב עלבונה הנוקב של תמר, לא יכלה זלדה להשלים עם דחייתה של תמר על ידי אמנן, ובדמיונה תבעה ממנו זלדה הסבר — לא על מעשהו הראשון המשקף חוסר שליטה של אדם על יצר מובן מבחינה אנושית, אלא על מעשהו האחרון, שאליו התייחסה תמר במשפט: „על אודות הרעה הגדולה הזאת מאחרת אשר עשית עמי לשלחני“ (ש"ב יג, טז).

זלדה הסכימה שאת השאלה הציוקה בדבר מניעי שילוחיה של תמר ניתן לבטא בשיר ביתר תוקף מאשר במשפטים היגרדיים בוויכוח. אולם השיר לא נכתב. מצוקות חדשות, פיסיות־אקטואליות, שתכפו עליה עם התגברות המחלה האנושה, והצורך להתמודד אתן בכבוד, דחו את המצוקה התיאורטית הישנה לזמנים אחרים, רגועים יותר, שלמרבה הצער לא הגיעו.

בבית־החולים, התחנה האחרונה בחייה, ראיתה ישובה כאפיסת־כוחות שתוקה על כיסא ליד מיטתה. מחכה לאחות — ששכחה אותה ברוב תעסוקתה — כרי שתעזור לה לעלות חזרה למיטה ולנוח מן הישיבה המתישה. היה זה לאחר כמה ניתוחים, ולפני טיפולים קשים אחרים. זלדה

במיבנה כיאסטי זה מופיעים על ציר הניגודים (ציר ד) מושגי החיים והמוות, כשהם מתנדנדים במהלך זיגוגי: מן החיים (הרקמה השלמה) אל המוות (פרימת הרקמה לחוטיה הצבעוניים והשלכתם למחסנים שבתהום) — ציר א; ומן המוות (המחסנים שבתהום) אל החיים (הפחת חיים בחוטים המתחברים בדמות פרח או פרפר) — ציר ג. ציר ב („יפרום... ישליך... אל מחסניו שבתהום“) מבטא באופן ציורי את התשתית האידיאית של השיר: המוות איננו התאפסות או איון אלא התפרקות ליסודות לשם בריאה חדשה, ומכיוון שכך, שאין המוות סוף מוחלט אלא תהליך המוביל להתחדשות, מתקבל ציר הניגודים — ציר ד — באוקסימורון כשאמות — אהיה חיי, המשמש בריח לכל השיר.

את אופיה המרחף של צורת החיים החדשה שלאחר המוות מבטאים בשיר זה הפרח והפרפר לא רק בתכונותיהם האופייניות אלא גם במצלול של שמותיהם. המלה „פרח“ — מן השורש פ-ר-ח שמובנו הנוסף ללבלוב שבצמיחה היא: חלף. עבר — מציגה בשינוי סדר אותיותיה את

שמתלכדות בסוף השיר „חררה של אמי הואר“ ליחידה מיבנית שלמה (המכוננת בעצם שיר בפני עצמו) — מתייחסת המשוררת לתופעת המוות במונחים של התפרקות החומר מיסודותיו החוזרים למקורם מצד אחד, ושל התארגנותם מחדש של יסודות אלה במטאמורפוזה אורגנית היוצרת בריאה חדשה מצד שני. המטאפורה השלטת בשיר — רקמת חוטים ססגונית, שאליה נמשלים חיי אדם על עושר חוויותיו ונסיונותיו המגוונים — מאחדת את שני הקצוות שברעיון המוות הפיוטי המנחה את השיר: חידלון בסוף דרך חייו של האדם; וקיום מחדש בתחלת דרך אחרת בהוויה שונה. רקמתם הססגונית של הפרפר בעל „כנפי הפז“ („נר של שבת“, „פנאי“, עמ' 30) ושל הפרח בעל עלי הכותרת המאירים („הרליקו נר“, שם, עמ' 29) נראית בעין לפיכך משתלבים הפרפר והפרח באופן לוגי במערכת המוטיבית הנובעת מן המטאפורה הראשית „רקמה“. משלימים מבחינה פיוטית את הרעיון הפילוסופי של הישארות-הנפש, המניח בין היתר, שנשמת האדם איננה נתקת לגמרי במות האדם מן העולם בו חיתה ופעלה, אלא היא ממשיכה לרחף בו כהוויה בלתי-נראית.

הוויה זו מומחשת בשיר בציור „פרפר כהה-לילי-רך, כהה-לילי-חיי“; כשהתואר החוזר „כהה-לילי“ מרמז לקיום שלא-מן-העולם-הזה: קיום ערטילאי, עמום, בלתי-נתפס, והמלה „חיי“ החותמת את השיר, מבטלת את החידלון הנתפס בדרך-כלל במלה „כשאמות“, וחותרמת בגושפנקה את התכנית המתהפכת שבשיר. את

(מ"ם — כשאמות, יפרם, אלהים, רקמותי, הימה, מחסניו, ותהום, היא — אלהים, תהום, יהפכם, יהפכם, כהה, כהה; ת"ו־ט"ו־ת — רקמת, חו־ט־חו־ט, תהום; ח"ו־ת"כ"ף — חו־ט־חו־ט, ישליך, מחסניו, רך, חי) יוצר סימפוניה צלילית המלכד את כל הקולות בהרמוניה שקטה.

המוטיבים „פרח” ו„פרפר” וחיים שלאחר המוות

הרמוניה זו מתרוממת לדרגת שגב בשיר „הייתי פרפר” („משירי ילדות”) החותם את הקובץ „פנאי” בשיר זה מסכמת זלדה את מוטיב הפרפר, שבשני שירים קודמים (נוסף על היחידה השירית „כשאמות”) התלכד עם מושג „גן־עדן” ועם ציורי „הים” ו„הרוח” בשורות: „לא סָר חַנִּי בְּעֵינֵי הַפְּרָפֶר / אֲשֶׁר בְּגַן־עֵדֶן וּבְעֵינֵי הַרוּחוֹת / הַהוֹמוֹת עַל הַיָּם” („שבת וחול”, „פנאי”, עמ' 34): „אֲנִי־גוֹפֵף, פְּרָפֶר שְׂבָא רַק פְּעַם מִן הָאֵין; רְעִי שְׁמֵשׁ, פְּרָחִים, פְּאָר” („גהר אחד זורם אל הים”, פנאי, עמ' 48).

את המשוואה יָם־אֵין־פְּרָפֶר־גַּן־עֵדֶן משלימה זלדה בקרסצינרו עולה אל קירבת האלוהים בשיר האמור „הייתי פרפר”, המשמיע אפותיאווה לנצח שבמוות בטורים הבאים:

הוּי! הוּי! הוּי!
אָבִי נָאֵמִי
בּוֹכִים עַל הַחוֹף
לְמָה הִבְכִּי?
לְמָה תִּהְיֶה?
הֲלֹא קָרַקַע הַיָּם
מִרְכָּבָה לְאֱלֹהִים.

השורש ר'ח'ף המנחה את הציור שלפנינו. ובמלה „פרפר” המשמשת כמיטונימיה לבעלי־כנף ולמעופפים ולמתעופפים למיניהם, חוזר פעמיים צירוף העיצורים פ'ר' שבראשית המלה „פְּרָח”. צירוף זה מצוי גם במלה „יָפְרִים”, המשמשת גשר סמאנטי בין מהויות החיים (הרקמה השלמה) והמוות (החוטים). בנפרד חוזרים העיצורים פ' ור' — העיצור ר': במלה „רקמתי” (טור ב') ובמלה „רַךְ” (טור ז), כשהקירבה בין הקו"ף והכ"ף־סופית החפית יוצרת תהודה רכה; ואילו העיצור פ' חוזר חמש פעמים בטור שלפני סיום השיר („ואולי יהפכם לפרח ואולי יהפכם לפרפר”), ומחזק בזה את המצלול „פְּרָ”, שבאופן אונומאתופאי מעורר תחושה של התפרפרות והתפרחות (במובן השני הנזכר לעיל של השורש פ'ר'ח). זאת ועוד, המלה „פרפר” עצמה מגבירה את אוירת הריחוף שבהוויה החדשה גם בקונוטאציות המובלעות בהיפוך סדר אותיותיה, היוצר את המלה „רפרף” שמוכנו: עבר במעוף, עבר בצורה רופפת, כפי שמעיד השורש ר'פ'ף הטמון בה.

אף־על פי שהשיר ערוך במתכונת מודרנית, מדהדת בו חריזה. טור א' חורז עם טור ג' בחריזה כפולה („כְּשֶׁאָמוֹת” — „חו־ט־חו־ט”). טור ז' חורז עם טור ד' בחריזה קונונציונאלית ועם טור ו' בחריזה פנימית („חי” — צבעי” — „אולי... אולי”). נוסף לכך מתחרז טור ז' בחריזה פנימית בשני חלקי הַצְּוּרָה („לִילִי... לִילִי”), וּשְׁהַד פְּנִימִי לָה נִשְׁמַע גם בתוך טור ד' (במילה „ישליך”).

השימוש המרובה בעיצורים חוזרים

לתפילת האשכבה היהודית המסורתית המתייחסת לגבהים, שאליהם נושאת הנשמה במותו של אדם („מרומים“, „כנפי שכונה“, „במעלות קדושים וטהורים כוזהר הרקיע“, „בגן-עדן תהיה מנוחתו... ויסתירהו בצל כנפיו“). הואריאציה הפיוטית, זו שבשיר הקודם, תארה את תהומות היס כבית-היוצר למהות חדשה שלאחר המוות (ראה גם „הכרמל האיירנאה“, השיר הראשון בקובץ בשם זה, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשל"א, עמ' 5), מאיכת אותם בשיר „הייתי פרפר“ כ„מרכבה לאלהים“. הד מרכבת האופנים ש„במראות אלהים“ שחזה הנביא יחזקאל מסייע להשלים את המשוואה: ׀ס־אין — פרפר — גן־עדן על ידי התוספת — קירבת אלהים, שהיא שיא שאיפותיו של האדם המאמין.

מבחינת המצלול קיימת בשיר זה, שהוא כמעט שיר זה"ב („כמעט" — בגלל העורף הטכני של טור אחד בחלק השני של הסונטה), חריזה לא־מסודרת אך מאורגנת יפה. טור א' חורז בחריזה מודרנית עם טור ח' (עשיה — הַסֵּם) ועם טור ו'ד (הַסֵּם); וטור ד' חורז בחריזה קונוונציונאלית עם טור ז' (מלכות — מתיקות) כשהטורים המתוכים ביניהם (ה' וז') משלימים באופן מודרני את החרוז (טור ה' — משלים בהברה: הלכו; וטור ו' — משלים בעיצור: רכות). טורים י"ב וי"ג חורזים ב„כִּי“ ו„הִי“, שחורזים חריזה מודרנית עם טור י' („אכי ואמי“). מבין העיצורים החוזרים — כגון: רִישׁ וקוֹיף או כף בצירוף

הייתי פרפר
שהוא אי־עשיה
שהוא אי־קבע
שהוא מלכות.
הלוך הלכו
שנתי הרכות
לבקש מתיקות
ופגעו בִּשְׂרָשֵׁי הַסֵּם.

בשיר זה, שהוא גולת־הכותרת של שירת המוות של זלרה, מהדהדת תפילת „אל מלא רחמים“ שבסדר הזכרת נשמות. תפילה זו המדובבת בתודעתה, עוברת טראנספורמציה פיוטית בשירתה, ה„פרפר“, המציין בשירתה את הווית האדם לאחר המוות, הוא סינקדוכה (הפוכה מבחינת תחום הקלות) של הציר „כנפים“ בביתוים „כנפי השכינה“ ו„בסתר כנפיו“ של „האל מלא רחמים“. איך הפרפר כ„אי־עשיה“ מפרש את מושג המנוחה שבתפילה „המצא מנוחה נכונה“ ו„בגן־עדן תהיה מנוחתו“. והתואר המאדיר „שהוא מלכות“ שואב את עונו מכוח מלכותו של „האל... השוכן במרומים“ לפי השתמעויותיו של המושג „מלכות“ בתורת הנגלה והנסתר גם יחד (ראה למשל תפילת „עלינו לשבח“).

„שרשי הים“ ו„קרקע הים“, שבשיר שלפנינו, הם מצד אחד ניגוד קוטבי ל„מרומים“, ששם שוכן „אל מלא רחמים“, ומצד שני הם כלי־העבודה סמלי אֶל אל מרומים זה. בהם — במעמקי הים שלשם נאספים מרכיבי האדם במותו — מתגלמת הואריאציה הפיוטית העיקרית של זלרה

בעורקיה במלוא חיותה. היא הכירה בחוש שהחיים הם העיקר ושאינן במוות לא חום ולא רגש... זאת רואים בשורותיה הספורות על התופרת הבודדת: „...בלילה ישלוט בה אדון ונעלה נאמן... וכשתמות / — יאמצנה אל לבו הקר / בידים של עפר (פנאי, עמ' 21). וכן גם בהמנון האדרת החיים הניתן בשיר הפותח את קובץ השירים המאוחר יותר „הלא הר הלא אש“ (תשל"ז 1977), במלים:

הַחַי הַיּוֹדֵךְ
שֶׁרָה נְפִישֵׁי הַפְּרוּעָה שְׁמִסְרָבָת
לְהַפֵּךְ לְפָסֵל
מוֹגֵן מִפְּנֵי קָרָה
שֶׁהִגִּינִיו רְקוּעֵי נְחֹשֶׁת
רְקוּעֵי קָבַע.

יֹדֵךְ שֶׁעוֹן הַחַיִּים
הַנִּזְרָק אֶל יוֹם הַמָּוֶת,
שֶׁרָם לְבִי
שֶׁמְסָרֵב לְהַפֵּךְ לְטֵל
וּלְהַמְגִיב בְּיוֹפֵי,
שֶׁרָם לְבִי הַקָּם

בהימנון נרגש זה לחיים מצטרפת זלדה לשירת משוררי עולם, השרים על תשוקת החיים העזה המקננת בקרב האדם. ובאופי היהודי, שהיא משווה לתשוקת־חיים זו, היא ממשיכה — בדרכה שלה — את שלשלת הפיוט והתפילה היהודית שמעוגנת בספר תהלים. במשפט הפותח את השיר שלפנינו „חי חי הוא יודך“ מהדהדים מומורי התהלים של דוד שמתוכם מזמרים בין השיטין של השיר שלפנינו הפסוקים: „כי אין במוות ו, וכרך, כשאול מי יודה לך?“ (תהלים ו,

ובנפרד: „רכות“, „קרקע“, „מְרַבָּה“; קבע, מתיקות, שרשי; יו"ד: עֲשֵׂה, שנותי, שרשי, הים, הוי! הוי! הוי! הים — בולטת במיוחד הה"א כעיצור (שהוא, שהוא, הלוך, הלכו, הים, הוי, הוי, הוי, החוף, הלא, הים, לאלהים).

החזרה הבולטת על העיצורים ה"א (13 פעמים) וי"ו"ד (8 פעמים) ועל צירופם (הוי! הוי! הוי, הָהִי — 4 פעמים) בשיר הקטן בן 15 השורות הקצרות, יוצרת מצלול של קינה ומספר על המוות ומסגירה את הצער־הכאב־והסבל (המתמקדים בשילוש המילולי „הוי“) המלווים את המוות בעוצמה הגוברת על כל ראציונאליזאציה של אידיאת המוות ועל כל אפותיאווה רעיונית שלו.

בין חיים ומוות

בוה נחשפת לפנינו התהום הגועשת שבנפשה של המשוררת, תהום שהיתה לפעמים כסויה כחלקה אף מעיניה היא בנסיונה לשכנע את עצמה בשיכנועים דתיים ופלוסופיים־מיסטיים שטוב הוא המוות. ואף־על־פי שבשיר „רע לי מתי אמות“ (פנאי, עמ' 56) היא מעדיפה את המוות על פני חיים ללא תוחלת, ובשירים „כריזטמה לבנה כמוות“ (שם, עמ' 68) / „עמרת־בירושלים“ (שם עמ' 75) היא רואה את המוות כחלק מן החיים, עם זאת היא מודה בשיר „סר מר המוות“ שהמוות הוא סוף הדרך: „תם משחק האש / האור והזמן / תם העולם“ (שם, עמ' 78־77).

כבת למשפחת מייסד חב"ד (שניאורסון) בתנועה החסידית, פעפה בזלדה אהבת החיים החסידית וזרמה

"בקשה" לראש השנה

יהודה רצהבי

„באור בוקר לך קמתי“ היא „בקשה“ לאשמורת ראש השנה. חסידים הראשונים היו מנדדים שינה מעיניהם בלילות ראש השנה, ומרבים באמירת סליחות ובקשות כדי להכין לבם לתשובה. אחת מאלה היא הבקשה שלפנינו. מצד תוכנה נמנית היא עם פיוטי גלות וגאולה, הסובבים על סבלות ישראל בגויים מזה ועל ישועתם וגאולתם מזה. עניין היום ב„בקשה“ עולה מן המוטיבים של סליחת העון (11) ושל תקיעת שופר (29) המשולבים בה. הלשון „ופרס סוכת שלומך על כל ישראל עמך“ (15), השאוב מתפילת ליל שבת, מוליך להשערה שהפייטן ייסד פיוטו לראש השנה שחל להיות בשבת. בצד אזכרת גאולת האומה, בניין הארץ והמקדש, תובע הפייטן נקם בגויים. פתיחת הפיוט וחתימתו שלובות זו בזו, מחמת ששתיהן הן תפילה על הישועה.

הפיוט עשוי מחרוזות מחרוזות, וכל מחרוזת מונה ארבע צלעיות. הצלעיות חרוזות חריזה כפולה: למחציתן הראשונה חרוז אחד משותף במחרוזת כולה, והוא משתנה ממחרוזת למחרוזת. במחציתן השנייה הן חלוקות: שתיים ראשונות — חרוז נבדל בכל מחרוזת, שתיים אחרונות — חרוז משותף בכולן, והוא החרוז הסופי של בית המדריך. בצורה זאת מאחד חרוז אחד את השיר מראשו ועד סופו. סגנונו של הפייטן מצויין בשיבוצים של מקראות ולשונות תפילה ופיוט. מרבית המחרוזות חותמות גם הן בפסוקים. הבקשה עשירה בכינויים שהם מסממני הפיוט המובהקים: האל — חסון (1); ארץ-ישראל — כנה נטועה (28); משיח — בן רות המואביה (10); אומות העולם — זרע הארורים (8); ישראל — עמוסים (5), סוערה עניה (7), צאן (9), עדה פזורה (19). בני הגבירה (21), עדה הטהורה, שאר הצאן (22), פליטת אריאל (23), אסירים (29).

האקרוסטיכון בראשי המחרוזות הוא: יוסף חזק, ומכאן ששם הפייטן היה יוסף. אך מחמת שרבים הם הפיטנים הקרויים בשם יוסף, לא ניתן לזהותו. היגיוו הוא מזרחי, שכן הוא חרוז צד"י עם סמ"ך ושי"ן: לחוצים, עמוסים (5-4); תערצון, ינוסון (14-13); ועלצון, ששון (18-17). אופן חריזה אחר המייחד אותו הוא של חולם עם שורוק: אסון, יחפצון (6-5). אך מסימן זה אין להסיק כלום על הפייטן, לפי שמצאנוהו בשירתם של: בני ארץ ישראל, בכל, ספרד, אשכנז, איטליה ואף צפון אפריקה. דרך השערה יש לומר שהפייטן הוא איש צפון אפריקה, הואיל וה„בקשה“ כלולה בקובץ פיוטים, כתב יד שהועתק במאה הי"ט בצפון אפריקה (ברשות אוניברסיטת בר אילן. כ"י מס' 566)

הבקשה נודעה עד כה בשמה בלבד והזכירה חוקרי הפיוט צונץ ולאנדסהוטה (דוידזון, אוצר השירה והפיוט אות ב, מס' 27). על פי פתיחתה הוגדרה כ„בקשה לאשמורת ראש השנה“. אך על פי חתימתה „קדישון לך יעריצון“ ייתכן שמחברה יעדה גם לקדושה של שחרית.

באור בקר

- באור בקר לך קמתי / מתחנן לך חסון
 וגם אני, תפלתי / לך ה' עת רצון
 ישראל המה נפוצים / כלם בארבע רוחות
 ביד אויביהם לחוצים / בנפשות נאנחות
 5 קומה נא וגאל עמוסים / מהר פן יקדם אסון
 ולבש בגדים חמוצים / קרבת אלהים יחפזון
- ופדה סוערה עניה / מיד אויבים ושובים
 גם מעונה היא ושבויה / בין זרע הארורים
 ומהר המוריה / נפוצו כל הצאן
 10 וכן רות המואביה / אמור לו: קום שוב לצאן
 סלח את כל עונינו / כי אתה טוב וסלח
 וקבל תפלתינו / כקטרת ממולח
 אמור לנו ולבנינו: / לא תיראון לא תערצון
 ושפוך חימה על שונאינו / מן גערתך ינוסון
- 15 ופרוס סוכת שלומך / על כל ישראל עמך
 ובנה מקדש הדומך / בעבור קדושת שמך
 ושלח גואל משמך / יבוא בשיר ועלצון
 ושמע ממרומך / קול שמחה וקול ששון
- חמול על ערה פזורה / בין מגדיאל ועירם
 20 וקדר ובני קטורה / ילעגו עלי באמרם:
 אוי על בני הגבירה / ויתלוצצו לצון
 איה ערה הטהורה / ואיה שאר הצאן
- זאת ועוד ידם נטויה / על פליטת אריאל
 קמו כל אומה בזויה / על שארית ישראל
 25 לולי ה' שהיה / כמעט מחוץ ימחצון
 הנפש עם הגויה / וגם את המת יחצון
- קרב לנו יום הישועה / וגאלנו במהרה
 ותפקוד כנה נטועה / ובנה בית הבחירה
 העבר שופר תרועה / לאסירים, ירוצון
 30 בבוא קול רנה וישועה / יקדישון לך יעריצון

פירוש

1. חסון — כינוי לאלהים.
2. תפלתי וכו' תהלים סט, יד.
3. נא — עתה.
4. עמוסים — ישראל שנתכנו "עמוסים", עפ"י הכתוב "העמוסים מני בטן" (ישעיה מו, ג).
5. יקדם אסון — עדה"כ בראשית מב, ד.
6. בגדים חמוצים — עדה"כ ישעיה סג, א. עניינו: בגדים אדומים המסמלים נקם. קרבת וכו' — ישעיה נח, ב. דומה שהפייטן פירש "קרבת" מלשון קרב ומלחמה. ופירוש הבית: נקום נקמת עמך מידי האויבים המבקשים לערוך מלחמה עם השם.
7. סוערה ענייה — כינוי לכנסת ישראל (ישעיה נד, יא). סוערה — על שם שהיא גולה ומטולטלת. ענייה — על שם שהיא דלה בממון ובמעשים טובים.
8. ושובים — במקור: ושבים.
9. בין — במקור: בן.
10. ומהר המוריה — מציון והמקדש.
11. נפוצו כל הצאן — עדה"כ יחזקאל לד, ו.
12. ובן רות המואביה — הוא מלך המשיח, המתייחס על דוד המלך שיצא מרות. שוב לצאן — חדש מלכותך על ישראל.
13. סלח וכו' — הלשון בעקבות ברכת "סלח לנו" שבתפילת שמונה עשרה. כי אתה וכו' — תהלים פו, ה.
14. וקבל תפלתנו וכו' — עפ"י הכתוב תהלים קמא, ב. ממולח — יפה ונאה ונקי (כפירוש בן גנאח ב"ספר השרשים", ערך "מלח"). ממולח — לשון זכר ברוחק החרוו.
15. אמור לנו וכו' — עדה"כ דברים א, כט.
16. ושפוך חימה וכו' — עדה"כ ירמיה ג, כה. מן גערתך וכו' — תהלים קד, ז.
17. ופרוס וכו' — עפ"י חתימת ברכת "השכיבנו" בלילי שבתות.
18. מקדש הדומך — בית המקדש הוא כביכול הרום רגלי אלהים (איכה).
19. ועלצון — שמחה, ששון.
20. ושמע וכו' — עדה"כ ירמיה לג, ייא.
21. מגדיל ועירם — אלופי עשו (בראשית לו, מג), והכוונה למדינות הנוצריות.
22. וקרר ובני קטורה — צאצאי ישמעאל, וכוונתו למוסלמים.
23. ובני — במקור: וכנה.
24. בני הגבירה — ישראל בני שרה אמנו, בניגוד לישמעאלים שהם בני הגר, שפחת שרה.
25. שאר הצאן — אלו ישראל, לפי שהגויים מכלים בהם והם בבחינת שארית ופליטה.
26. ועוד ידם נטויה — עדה"כ ישעיה ה, כה. פליטת אריאל — אלו ישראל.
27. לולי וכו' — עדה"כ תהלים קכד, ב. עפ"י הכתוב יש להשלים לצורך העניין: שהיה לנו.
28. וגם את המת וכו' — שמות כא, לה. רמז להתעללות בגויות קדושים.
29. קרב לנו יום הישועה — שאוב מן הסליחה "אלהינו שבשמים אל תאבדנו באורך גלותנו".
30. כנה נטועה — כינוי לארץ ישראל (תהלים פ, טז).
31. (29).
32. העבר וכו' — עדה"כ ויקרא כה, ט.
33. שופר תרועה — שופרו של משיח, שיבשר את הגאולה לישראל.
34. ירוצון — יחישו פעמיהם לארצם.
35. קול רנה וכו' — תהלים קיח, טו.
36. יקדישון לך וכו' — בעקבות לשון הקדושה.

ספרו של נח ה. רוזנבלום על „שירי תפארת” של נ.ה. ווייזל פרשנות המקרא בשירת ההשכלה.

פינחס דורון

נ.ה. ווייזל

במחקרו החשוב, המקיף והיסודי על „שירי תפארת” של ר' נפתלי הירץ ווייזל (רנה"ו), שהיה ממניחי היסוד של ספרות ההשכלה בכלל ושל פרשנות המקרא של אותה תקופה, החזיר הד"ר נח ה. רוזנבלום את העטרה ליושנה בהעלותו את יצירתו של רנה"ו מתהום הנשנה.

צדק המחבר בשיטה שנקט, היינו: „לפרש את יצירתו של רנה"ו ולהבהיר את חידושו, דיוקו והברקותיו באופן אקספוזיטורי לפי סדר שיריו”. המחקר שלפנינו הוא מקיף ועב־כרך למדי (כמעט 450 עמודים), אילו נטל על עצמו לפרש באופן שיטתי כל שיר וכל

בית ושורה ב„שירי תפארת”, שתופסים כרך שלם כי אז היה נאלץ להקדיש למלאכה זו לא אחד אלא כמה וכמה כרכים עבי־כרס כמוהו! מסיבה זו, כנראה, לא נטל המחבר על עצמו את המשימה לנתח את „שירי תפארת” מבחינת אמנות השירה ומתעלם כמעט לגמרי משאלות של משקל, חרוז, מקצב, לשון וסגנון שהן ענין לדיון באמנות השירה. אדרבא, הוא נאמן למטרה שהציב לו בכותרת המשנה של הספר: מחקר בדרכי ההגות והפרשנות של נ. ה. ווייזל ב„שירי תפארת”. אילו היה דן בבעיות אלה היה, כנראה, צריך להקדיש כרך נוסף רק כדי להבהיר את הצד האמנותי של „שירי תפארת”.

אמנם המחבר מודע לעובדה ש„הספר שירי תפארת הוא היום כמעט בבחינת יקר־המציאות, לפיכך הרביתי פה ושם בציטטות שִׁנְלוּ על הקורא להתבונן בתרומתן העצומה של רנה"ו כמשורר, כפרשן וכהוגה־דיעות”, גם על זאת חייבים אנו להכיר לו טובה, שלא הסתפק בניחוח יבש של הדיעות והפרשנות של רנה"ו בגוף שלישי נסתר אלא שילב מנה גדושה של רנה"ו כ„מדבר בעדו” בצורת קטעי שירים רבים כדוגמאות ואיורים של רעיונותיו ופרשנותו.

נח ה. רוזנבלום, „האיפוס המקראי מעידן ההשכלה והפרשנות” — היצאת ראוכן מס בע"מ. ירושלים חש"מ"ג, 447 עמודים.

ד"ר רוזנבלום מגלה בקיאות רבה לא רק בספרות ההשכלה ובתולדות הספרות והביקורת עליה, אלא גם בספרות הכללית, ובפרט מתמצא הוא כבן-בית בפרשנות היהודית — החל בשני התלמודים והספרות המדרשית ופרשנות ימי הביניים וכלה בפרשנות המודרנית כמיוצגת על ידי מ.ד. קאסוטו. על כך מעידים המבוא הנרחב ואלף מאתיים ותשעים ההערות המאלפות.

„הגבור המרכזי” ב„שירי תפארת”

המבוא משתרע על פני חמישים עמודים ומהווה מחקר חשוב בפני עצמו. בו סוקר המחבר בראש וראשונה את היחס השלילי לספרות ההשכלה אפילו מצד מיטב סופרינו כמרדכי זאב פיארבג ושי. עגנון וח.ג. ביאליק — ובצדק הוא קובל על כך. הוא תולה את האשמה ב„הערכת יצירתיו של המבוקר לפי טעמו הסובייקטיבי והשרירותי של המבקר, מבלי להתחשב בהבדלי מקום וזמן” (ע' 5) יחס שלילי זה פגע בייחוד ב„שירי תפארת” של רנה"ו. אפילו מבקר רגיש כביאליק מציין את רנה"ו כ„אבי השירה המימית, הפסידו-ביבליית, בחינת פושרין, לא חמימא ולא קרירא שאין הצמא מרגיש בשתייתם”.

לעומת יחס השלילי של הדורות שבאו אחרי רנה"ו, מעמיד המחבר את יחס החיובי והנלהב של בני דורו של רנה"ו. „הם מצאו בשיריו... באר מיסדיים-קרים” זוכים שהשיבו את נפשם... אוזנם קלטה בשירי תפארת את דעותיהם של חז"ל ושל ההוגים והפרשנים ששורו בהם. הם התרשמו מדקדוקי סופרים, דיוקי מדקדקים, הברקות פרשנים שנשתלבו ונרקמו במעשה חושב”.

מכאן עובר רוזנבלום לדון ביחס השלילי ל„שירי תפארת” מצד מבקרים מסוגו של א.א. קובנר, שאמנם הבינו את עולמו של רנה"ו, שהיה ספוג מסורת ורוח דתית של פרשנות חז"ל וימי הביניים, אולם היו עויינים לה והתנגדו לכל יצירה שריח של מסורת דתית נדף ממנה. המחבר מוכיח את אפסות של הנחות בלתי מבוססות והשערות מוגזמות לא רק של קובנר, אלא גם של חוקרים, חשובים כפ. לחובר וי. קלוזנר בדבר השפעתם של הסופרים הנוצרים הרדר וקלופשטוק על רנה"ו. המחבר מוכיח בראיות ברורות ש„תפיסת עולמו של רנה"ו... היתה מתחילתה ועד סופה ספוגה יראת שמים וזהירות קפדנית בשמירת מצוות קלות כחמורות”. כן קובע המחבר „שעצם ההנחה שיצירתו של רנה"ו נועדה לפאר את דמותו של משה בטעות יסודה... שירי תפארת מהווים חזרה מפוייטת של הספור המקראי של יציאת מצרים. הגבור המרכזי ביצירה הזאת אינו משה אלא אלקים”.

מגמתו של רנה"ו ב„שירי תפארת”

בדומה למנדלסון ראה רנה"ו צורך „להוכיח לצעירים המנוכרים, שסונורו מברק הספרות הלועזית את חשיבותו וערכו (של התנ"ך)... ולהראות את יופיה וחינה של השפה העברית ולמתן את השפעה הבלתי מוסרית של הספרות הלועזית... צורך זה היה אולי המניע העקרי ליצירת „שירי תפארת”, ולא השפעות של הספרות הגרמנית. העלילה של יציאת מצרים העסיקה את רנה"ו במשך כל ימי חייו. עוד בשנת 1742 בהיותו בן 17 נתקל הוא במהדורה לועזית של הספר החיצוני „חכמת

שלמה", וכיון שחשב שגילה ספר מקורי של המלך שלמה, ראה חובה לעצמו לתרגם את הספר לעברית ולהוסיף לו באור נרחב. אחרי עמל של שלושים ושמונה שנים הצליח להוציא את באורו המקיף על „חכמת שלמה" בשם „רוח חן" (1780).

המחבר ממשיך להתחקות אחרי השורשים של רנה"ו בבחרו דוקא את הצורה של האיפוס כאשר הוא בא לחבר יצירה מפוייטת של עלילת יציאת מצרים והמאורעות שלאחריה. בתחילה הוא שוקל שאולי עשה כך רנה"ו מתוך חיקוי לשירי הומירוס ואנקריאון היווניים או לשירי האראץ ווירגיל הרומיים ודומיהם. אחרי כן הוא מציין: „בנסיוננו להתחקות אחרי השורשים הצורניים הגינטיים המשוערים של הוואנר האפי-מקראי... אולי אין צורך לחפש אך ורק בשדות וברגמים לועזיים מבחוץ. ייתכן שכדאי להתבונן בורם צנוע שהיה מפכה בפנים, בתחומי הגיטו היהודי... הכוונה לספרות הקמאית והטרומ-השכלתית שהתפתחה באיריש והיתה פופולארית בין השכבות הרחבות של יהודי גרמניה" (ע' 28).

מכאן עובר המחבר לדון בשאלה מדוע בחר רנה"ו דוקא בשירה בשביל יצירתו האפית וכמו כן מוסר לנו את שמונה המטרות שרנה"ו הציב לו בהקדמתו ל„שירי תפארת".

להלן מקדיש ד"ר רוזנבלום לא פחות משנים עשר עמודים של המבוא (48-36) לדיון מפורט של מכות מצרים וקריעת ים-סוף (שרנה"ו חושב אותה לאחת המכות). וכאן יש מקום לשאול: מה טעם הירבה כל כך המחבר לעסוק במבוא במכות: הרכבן, סדרן, מטרותיהן, אעפ"י שהן מהוות רק חלק קטן יחסית מספר שמות (כשתי פרשיות)? ואילו בהתגלות ה' למשה, אפיו של משה והתפתחותו כמנהיג העם, ובעיקר בהתגלות ה' בסיני ובמתן תורה — המהווים המטרה העיקרית של יציאת מצרים, לא דן כלל במבוא! האין זה חוסר שיווי-משקל?

גוף הספר מחולק לשמונה עשר פרקים פחות או יותר ארוכים, לפי שמונה עשר השירים ב„שירי תפארת". כל פרק מצוייד בכותרת הקובעת את עיקר תכנו. נוסף לכך מחולק כל פרק לחלקים קטנים יותר, אשר בראש כל אחד מהם עומדת כותרת משנית המצביעה על תכנו של אותו חלק. למשל, פרק ראשון: **השיר הראשון**; הכותרת הכללית היא „ראשית השיעבוד והסלמתו". כותרות המשנה הן: „המלך החדש" (54-53); „מוזימות פרעה" (57-55); „הסדומים והמצרים" (59-57); „תיסכול המצרים" (61-60); „פתיי המילדות" (67-62); „השלכת הילדים ליאור" (69-67). באופן זה מסודרים גם שאר פרקי הספר. חלוקה תכנית זו מקלה מאד על ההבנה לעומת זאת המבוא, שאף הוא מחולק לקטעי משנה (א"ג), שכל אחד מהם דן בנושא משלו, אינו מצוייד בכותרות כלל. על זה יש להצטער, שכן חלוקה כזאת היתה עושה את המבוא קריא ומובן יותר.

השימוש בלועזים

על אף מעלותיו המרובות של הספר יש כמה שאלות, השגות והסתייגויות שהן מתייחסות למשפטי המחבר, או לדברי רנה"ו ומן הראוי להעיר עליהם בקיצור.

ראשית כל אין שם הספר מדויק די הצורך. מן הצירוף „מעידן ההשכלה והפרשנות“ משתמע כאילו היה „עידן הפרשנות“ והוא חלף ואיננו ברור שהמחבר לא התכוון למשמעות הצירוף ולכן מוטב היה לומר „מעידן ההשכלה ופרשנותה“.

אעפ"י שדרך כלל משתמש המחבר בעברית טהורה ועתים אפילו ציורית ומליצות, בכל זאת מורגשת במקומות רבים להיטות יתרה אחרי לועזים. ישנם אמנם בעברית לועזים שנתאזרחו אזרחות גמורה ושוב אין להמנע משימוש בהם, כגון: מקצועות מסוימים כהסטוריה, פסיכולוגיה, סוציולוגיה, מתמטיקה, גיאוגרפיה ועוד; מילים כבירה, סודה, תה קפה, אורגאני, טראגי וכיו"ב שאין להן מקבילות בעברית, אולם המחבר משתמש גם בלועזים שאפשר היה בנקל להמנע מהם. והנה כמה דוגמאות: „יצירות טפלות ואמורפיות מבחינת הצורה“ (ע' 4). היה יותר פשוט ומובן „יצירות טפלות וחסרות צורה“; במקום **סובטאלי**, אפשר היה להשתמש במלים עבריות קרובות במובן כגון: זק, דקיק, עדין. בע' 60 בא הצירוף: „לא במובן נאראטיביהסטורי“, אלא במובן המלים: „דקליראטיבי“, במקום המלים העבריות: ספורי, הצהרתי הכרוזתי; בע' 82-83 באות המלים: „האמצעים האינטרפרטיביים, התשובות ההומולטיות“ במקום: פרשניים, דרשניים; בע' 87: „משה עבר סטדיות שונות“ למה לא „שלבים“? בע' 101 „קבלת עול מלכות שמים היתה וולונטארית ואוטונומית ולא הטרונומית“, היה פשוט ומובן יותר: מרצון חפשי ולא כפוייה מבחור; בע' 316: „והקראים פרשוה באופן ליטראלי“ במקום: מלולי, כפשוטו; בע' 406 הערה 10: „חוקים מוחלטים ודוטרימיניסטיים בתוקף הקומפלקסיות הבריתית“, במקום לומר בפשטות: קבועים מראש, הברית המורכבת. מורגשת נטייה לגיבוב מלים נרדפות בעברית ללא צורך. הדבר מקשה על ההבנה כי הקורא חושב שיש כאן חרש, ולא היא, אין כאן אלא כפל ענין במלים שונות. לדוגמה בע' 157: „דעות כוזבות על חופש ודרור והשתחררות“ – וכדומה.

בין דעותיו של רנה"ו ודעותיהם של חז"ל

ליקוי רציני יותר הוא חוסר עקביות וסתירות בניתוח שיטתו של רנה"ו. והנה דוגמאות אחדות בלבד בע' 48-7 כותב המחבר: „התיאור של קריעת ים סוף של רנה"ו עולה בממדי פלאיותו על האגדות הכי פנטאסטיות הידועות בנידון זה... במקום להגביל את האספקט הניסי ולהקטין את המוגזם מסתמנת אצלו נטייה להרחיב ולהגדיל“. והנה בע' 54 הוא קובע בלי כל חשש של סתירה „הוא התעלם מטעמים אסתטיים ופסיכולוגיים מגוזמאות חז"ל שבנות ישראל היו מעוברות שישה בכרס אחר“. האיש כרנה"ו יירתע מגוזמאות?!

דברו על מכת החושך מתאר המחבר, בעקבות רנה"ו, כי: „במצוקתם נוכחו המצרים לדעת את ישרותם של בני ישראל. הללו עזרו למצרים והיו להם לעינים, הם האכילו אותם והשקו אותם, ועל ידי מעשיהם ההומאניים הסירו בני ישראל את שנאת המצרים מעליהם“. להלן מביא ד"ר ר. את המדרש הידוע (שמות רבה יג, ג) האומר שבשלושת ימי האפילה „היה ישראל נכנס לביתו של מצרי והיו רואין בהן כלי כסף וכלי זהב ושמלות. אם היו אומרים: אין לנו להשאיל לכם, היו ישראל אומרים להן: הרי הוא במקום פלוני. באותה שעה היו המצרים אומרים: אם היו אלו

רוצים לשקר בנו, היו נוטלים אותו בימי החושך ולא היינו מרגישים... אחר שלא נגעו חוץ מדעתנו, כמו כן לא יחזיקו והיו משאילין להן".

המחבר קובע בלי להרגיש שיש בדבריו סתירה מיניה וביה: „אפשר לשער שהרעיון הגלום בפיסקה מדרשית זו, על השפעה ביחס המצרים לבני ישראל, הביא את רנה"ו להביע שגם בני ישראל היו אדיבים למצרים" – **למרות שהמדרש המצוטט מוכיח שבני ישראל ניצלו את מבוכת המצרים לטובתם...** זאת ועוד: במדרש הנ"ל אין שום נימה של התרפסות למצרים וויתור על כבוד עצמי של בני ישראל!

אין ספק שרנה"ו „שילם מס" לרוח הזמן. אף-על-פי שהיה יהודי נאמן למסורת. ואמנם בענין התנהגותם האדיבה של בני ישראל בזמן מכת החושך מציין ד"ר ר. שרעיון זה יסודי ברוח ההומאנית והליברלית של הזמן, שלמרות סבלו ועניו „מוותר (היהודי) על כבודו ויסוריו, סולח למעניו ועוד עוזר להם במצוקתם".

יש לתמוה על כך שד"ר רוזנבלום מונע את עצמו, מלבד במקרים בודדים, להצביע על מקומות-התורפה בפירושו של רנה"ו וברעותיו ומושגיו ביחס למקרא. בדברו על המכות, מביא המחבר את דברי רנה"ו, שהמכות היו „ההקבלה המדוייקת בין מידת השכר ובין מידת העונש, כלומר **שהצדיק נושע בו בדבר ששימש עונש לרשע**" (ע' 42) והמחבר ממשיך: עקרונות אלו הובעו ב„חכמת שלמה"⁵. ובאותה הערה 5 הוא מציין: „לדוגמה, הורדת השליו במדבר לבני ישראל הקבילה לעונש הערוב שפגע לרעה במצרים; מכת ברד למצרים וכנגדה ברכת המן לישראל; מכת חושך למצרים ולעומתה עמוד האש האיר לישראל".

ברור לעין כל שערוב ושליו לא היו אותו הדבר! יתירה מזו, התורה עצמה מציינת שהשליו שימש גם כעונש ולא רק כתשועה. חושך ואש הפכים הם וגם ברד ומן לא אותו הדבר הם. אם כן לא נושע הצדיק בו בדבר ששימש עונש לרשע!

לדעת רנה"ו נתן פרעה פקודה לפיה „אסור היה לעברים לקיים יחסי אישות עם נשותיהם. הם הוזהרו שאם לא יצייתו לפקודתו, הילדים שיוולדו להם בניגוד לחוק המוצהר יושלכו לנהר... מתוך כך יוצא, שלא המצרים שישליכו את הילדים העבריים יהיו אשמים במותם, אלא ההורים שהיו מודעים לגזרה והולידו אותם על מנת להמרותה" (ע' 68) רעיון זה מקורי הוא, אבל הוא נוגד את פשט הכתוב, וכל הבת תחוק", המלמד שהמצרים הניחו להם שיוולדו לפחות בנות!..

בע' 70 נאמר שרנה"ו הסכים לדעת חז"ל שעמרם פרש מיוכבד אשתו כתוצאה מגזירת פרעה, אולם כעבור זמן מה הוא עצמו החזירה: „ההחלטה הנועזת של עמרם (להחזירה), באה אליו כהשראה ממרום. רנה"ו הסתייג מדעת חז"ל שזקפו את החזרת יוכבד לזכותה של מרים בתה. סטייה זו מובנת בהתחשב באקלים התרבות של ימי רנה"ו, בתקופה זו קשה היה להעלות על הדעת שצעירה בגילה של מרים הייתה מתערבת בעניינים כה אינטימיים של הוריה. גם הטון החרוף כלפי אביה („אבא קשה

⁵ ראה במדבר י"א כ"י ל"ג.

⁶⁶ עיין רש"י לשמות ב', ג' על „ולא יכלה עוד הצפינו".

עִמְהַבְחִירָה — וְהַבְחִירוֹת

(יומן מסע)

משה פלאי

באוטובוס — כמעין הוכחה פומבית לשותפות-הגורל המאחדת, מלכת (ואולי גם מפרידה); כעדות למתח היומיומי ולצורך בעידכון חדשות כל שעה. פדויי שבי חוזרים מסוריה — והשמחה הרבה מהולה בעצב על אלה שטרם חזרו. שמו של הפרופיסור יגאל ידין נשמע בחדשות — והן מעציבות: הארכיאולוג הנודע נפטר. החדשות באות מגילי צה"ל, כיוון ש'קול ישראל' נאלם קולו; עיצומים ברשות השידור הישראלית. ודווקא עתה, שבועות אחדים לפני הבחירות הגורליות. יקוב הדין את ההר: עצמו עיצומים — ולא תופר השביתה המקודשת.

יום יום — והעיצומים של אותו היום. המהנדסים הודיעו על עיצומים

...ושוב הנופים המוכרים של הארץ מגובה של כמה מאות רגל. מטוס אל-על ממניך טוס ככל שהוא מתקרב לחופי ישראל. חוצה את תל-אביב ותוך שניות אחדות מתקרב לשדה-התעופה בן-גוריון בלוד. שוב אני מתרשם מממדיה הצרים של ישראל ומכל המשתמע מכך.

מסוף הנוסעים מלא עד אפס מקום, מאות מבקרים וחוזרים ומאות מקבלי-פניהם. חיבוקים ונשיקות של קרובי-מישפחה. נעים להתקבל בזרועות פתוחות... באוטובוס 'אגד' הנוסע לחיפה, תחנתי הראשונה בארץ, אני נתקל מייד במציאות הישראלית: חיילים רבים, תיירים ו'עמך'. שידור החדשות בראדיו רודף אחר המבקר גם

גוירתך יותר משל פרעה, שלא גזר אלא על הזכרים ואתה גזרת על הזכרים ועל הנקבות" צרם את אונם של בני דורו של רנה"ו.

בדברו על תלונתו של משה אל ה': למה הרעות לעם הזה, למה זה שלחתני? ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה והצל לא הצלת את עמך" (שמות ה, כביג) אומר ד"ר ר. חז"ל ראו בטרונתו של משה מעין חוצפא קמי שמיא. שנחשב לחטא... לדעתם נענש משה על תלונתו זו ולא זכה להכנס לארץ ישראל... שונה היא גישתו של רנה"ו לענין זה... כל שמץ של חטא על משה לא יתואר כלל. לכן טרונתו הנועזה של משה נהפכת אצלו לתפלה צנועה ותמה... דברים רבים אלו רחוקים מהטכסט המקראי וגם מדעות חז"ל. כנראה העדיף רנה"ו להתעלם מן הכתוב ומן המדרש מאשר לפגוע בתדמיתו הנערצה של משה". האם אין כאן, בהערתו של ד"ר ר., משום סתירה להנחתו במבוא לספר ש, הגבור המרכזי ביצירה הזאת (=שירי תפארת") אינו משה אלא אלקים?"

ההשגות המעטות אינן נוטלות מערכי של מפעלו המחקרי של ד"ר רוזנבלום שעשוי לשמש דוגמה לחוקרי ספרות ההשכלה ורורשיה.

הפכה בן-לילה לְדמות שהכל מְבָרִים בה. עוצמתו של האקרון הקטן.

חיפה, עיר מולדתי, הזדקנה. העצים גבוהו, הבתים הישנים — התיישנו עוד יותר. מְבָרִים — התכופה קומתם. אחרים הלכו בדרך כל הארץ...

יום ראשון — בתל-אביב. מתרשם מִשְׁפַּע המיבנים החדשים במכואות העיר, שהוקמו מאז ביקורי האחרון, מן המכוניות החדשות ומן הדחיסות בדרכים. מְבָרִים, אנשי עסקים, מתלוננים על השפל. אחרים, שהם שְׂכִירִים, מְבָרִים מרה את השחיקה הגדולה בְּשִׁכְרָם. פקיד גבוה, ראש מחלקה במוסד לאומי, מתרגם את משכורתו לדולרים, כדי להדגים את הבעייה הכלכלית המטרידה את השכירים, שמתקשים לגמור את החודש. מאידך, מספר לי נהג מונית, שמעולם לא היה לו כל כך טוב. אומרים: טוב לישראלים ורע לישראל.

יום שני — בירושלים. יש חיספוס מסויים ביחס של עובד ממשלה כלפי האזרח הנצרך לו. אני מתקשר למשרד ממשלתי, והתשובה בטלפון היא: „הלו“. הלו-מה? הלו-מי? מתקשר למשרד ציבורי שבראשו עומד ידוד, שהיה שנים אחדות בארה"ב, והמרכוזית מזהה את המשרד ועונה בנימוס. במשרדו של ב. לוחץ ידים, מחליף רשמים. נפגש עם ידידים משכבר ימים. ק. שהה בארה"ב בתפקיד חינוכי. עתה, בגיל גבורות, הריהו ממשיך בפעילותו במרץ שאפשר לקנא בו.

טקס חלוקת תארי כבוד ופרסים באמפיתיאטרון של האוניברסיטה

של עובדי הראדיו והטלוויזיה, והפסקות החשמל גורמות לכיבוי רמזורי התנועה ולפקקי תנועה בערים הגדולות. עוד אלה שובתים ואחיהם חוזרים לעבודה סְדִירָה פחות או יותר, והנה מודיעים אנשי משרד-החוץ על עיצומיהם שלהם. ובעיקבותיהם העובדים האקדמיים. מישרדי הממשלה, האוניברסיטה והסוכנות משותקים. במשרד ממשלתי אחד מְאִיש ראש-המחלקה את הטלפון. במשרד אוניברסיטאי מסויים אֵינִי מצליח לאתר את ש. פקיד גבוה — ואיננו טרוד בבחירות. בין העיצומים, השביתות, הבחירות והפגרות — קשה למצוא את סגל-העובדים במלואו...

יום השישי — בחיפה. מצטייר, לכבוד שבת, בעיתוני סופשבוע: 'הארץ', 'דבר', 'מעריב', ידיעות אחרונות' ואף ביומן החדשת 'חדשות'. משא נייר לעיפה, עם כל המוספים והנספחים המקומיים — שפע של חומר. כולם ביחד כמישקל הציור-יורק טיימס' של יום ראשון. מודעות-ענק של המיפלגות לקראת הבחירות: „אני יודע שאתה מִפְחָד“ — זועקת מודעה דימאגוגית של מיפלגה מסויימת. גם בעצם שביתת השידורים בטלוויזיה פועלים מישרדי השירות, שהם שידורי הפירסומת של המיפלגות. רמתם של השידורים האלה אינה עולה על זו של המודעות בעיתונים — כמה מיפלגות מעסיקות בדרנים ידועים, מראיינים את „האיש ברחוב“ (ובשוק) — וכולם מעידים על הטוב הִצְפוּי לאזרח מימפלגתם ועל האיום הִצְפוּי מן המיפלגה היריבה. המרואיינים הופכים ליגבורי היום. נערה מקריינת שמונה, ליסה פרץ, שהופיעה בשידור טלוויזיה,

וחיים. יום הזיכרון לאבי ז'ל חל בימים אלה, מלאת שלושים לפטירת קרוב, וטקס אזכרה לנפילת יוני נתניהו לפני שמונה שנים. הטקס בהר הרצל, בחלקה הצבאית; עם אמירת הקדיש אני נזכר באותם ימי מתח וחרדה שלוו אחר-כך בגאון ובתוגת-עולמים. שר-הבטחון, שגריר ישראל בארצות-הברית, נציג-הממשלה וצה"ל, סופרים וידידי המשפחה נוכחים. העם נזכר. וכאמור, גם תיקווה להמשך: הגיטה העשירה את המשפחה בנן וברית-מילה נערכה בעת ביקורי בארץ.

ועוד מעשה סימלי. אני מבקר אצל ר. הצעיר הנצח, בבית-החולים הדסה בעין כרם, ירושלים. הושטל בו קוצב-לב. אני מאחל לו אחלמה מהירה ורפואה שלימה בשם כל ידידיו בתנועה העברית באמריקה.

מבקר אצל ח. מבנות הנוער העברית בשנות ה-60, שעלתה לארץ והקימה משפחה. נזכר באותם ימים. ובנמל-התעופה בלוד, עם יציאה, פוגש את א. אף הוא מפעילי הנוער העברית, שחזר לארץ עם משפחתו. טלפון אחרון מנמל-התעופה אל הנציג שהשארתי בירושלים: הבת תמשיך את לימודיה באוניברסיטה העברית. ואני חוזר, לפיי-שעה, לגולת אמריקה...

במטוס אלעיל, יולי, 1984

העברית בהר-הצופים. מיודעינו שלמה ורבקה שולזינגר, מייסדי מחנות מסד בארצות הברית, מקבלים פרס חינוך על מיפעל חייהם. הלב גאה בהם, אך דואב על מחנות שנסגרו... נוף מרהיב של הרי יהודה נשקף אל מול האמפייתאטרון, ומאחוריו המיבנים המהודרים והאולטרה-מודרניים של האוניברסיטה. קבלת-פנים למסיימים, למקבלי תאריה-כבוד ולאורחיהם באולם הארחה מפואר הנשקף אל הרי הבית. ההגשה הגאסטרונומית עשירה וראוותנית מדאי לטעמי. האומנם נמצאת האוניברסיטה במצוק כספי? עמיתים מעבר-לים ומעבר לזמן. ירושלים הינה טבור העולם היהודי, שהוד קדומים אופף אותה. רב-רבית היא, רבת-גונים ורבת-משמעויות. כמעט מיסתורית, רומות, מסתירה.

ערב שבת בירושלים. ליד הכותל, ציורי הכותל הישנים מן המאה שעברה ומראשית מאתנו, היה בהם קסם מיוחד מעורר נוסטאלגיה, קסם שנעלם ואיננו... ואף-על-פירכן. הרובע היהודי מחדש פניו. ואילו סימטאות העיר העתיקה כשהיו, על סוחריהן ומרכולתן.

ביקורי מלווה כמה אירועים משפחתיים-סימליים: כמה ציוני פטירה, אך גם לידה אחת — מוות

המשך מעמוד 70

משוררת-אשה שעם כל כמיהתה ליופי הקוסמי המשחרר ומרומם, איננה מוכנה להמיר בעבורו את כבלי נימי הדם החם והשוקק, המהלך עליה קסמי פלאים, שאין לו שום תחליף בעולם.

1); „היורך עפר, היגיד אמיתך?” (שם ל, י). ובמשפט המסיים „...שר דם לבי / שמסרב להקפך לטל / ולהימוג ביופי, / שר דם לבי החם” — ניתן ביטוי „ולדאי” מקורי למתרחש כנפשה של

בעיות עם וארץ ב„יהדות זמננו“, שנתון לעיון ולמחקר

השלכותיה, של תורה זו, ש„היהודים בטוחים רק בעולם בלתי־אידיאולוגי ואוניפורמי, ולכן מסירות היהודים לרעיון של מהפכה עולמית, למסורת הפוליטית המרכזית של האוניברסאליזם, מזיקה ליהודים עצמם והיא כמעט מעשה התאבדות מבחינתם“.

המאמרים האחרים הם של בנימין הלפרין — „קווי יסוד בהתייחסות יהודי ארה״ב למדינת ישראל“; שמואל אלמוג — על עם וארץ בלאומיות היהודית המודרנית; חיים אבני — הטריטוריאליזם, התיישבות טריטוריאליסטית וההתיישבות הציונית ומאמרים של משה ליסק, ישראל גוטמן („על הכחשת השואה“) וחיים שצקר.

הלפרין קובע „שהתגברות רגש הסולידריות היהודית לרגל מלחמת ששת הימים, והתגובה העזה והרחבה של הגולה להתקפה על ישראל, שורשן בהתעוררות תודעת השואה הרדומה של יהודי התפוצות“, ההתקרבות של יהודי ארה״ב לישראל, לפי הלפרין, נובעת דווקא מהשגיהם המופלאים בתחום האזרחי־המדיני והחברתי־התרבותי. אף־על־פי־כן לא הוליכו ההתבוללות הלשונית־תרבותית וההצלחה החמרית לידי ניתוק והתכחשות להוויתם היהודית. מכיוון שהרת ומצוותיה תופסות רק מקום מועט בחיי היהודים האמונים עלי התרבות הכללית, ממלאה מדינת ישראל את החלל הריק של זיקתם היהודית. אשר לעתיד, ניחושו של

זהו כרך א, תשמ״ד, לשנתון, שהופיע מטעם המכון ליהדות זמננו של האוניברסיטה בירושלים. המכון, שד״ר משה דייוויס עומד בראשו, פירסם לשעבר קונטרסי־מחקר חשובים בעריכתו הראשית. קונטרסים אלה, רובם על מצבם הדימוגרפי, החברתי, והמדיני של קבוצי ישראל בעולם, היו פרי ההרצאות של החוג לידיעת עם ישראל בתפוצות בבית נשיא המדינה.

העורכים מנמקים את הצורך בשנתון כדי „לבחון את השינויים העוברים על העם היהודי מתוך שיתוף־פעולה בין־תחומי... השנתון... מבקש למלא חלל זה בהתבססו על נסיון במחקר ובהוראה שהצטבר במכון ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית במשך עשרים וחמש השנים האחרונות“.

תוכן הענינים הוא עשיר ומגוון וכולל ארבעה מדורים. כמדור הראשון, עיונים, מאמרים שכל אחד ראוי לדיון ולתגובה. המאמר הראשון, „שאלת היהודים בועידת השלום — 1946“ מאת יעקב טלמון, התפרסם בשעתו ב„מצודה“ היו, שהופיעה בתש״ח בהוצאת „אררט“, לונדון (בטעות נקרא שם העורך בהערה בסוף המאמר — שלמה ראבידוביץ, במקום שמעון).

ארתור הרצברג מתייחס במאמרו הקצר לרעותיו של יעקב טלמון של טיעוניו „שערכים אוניברסליים יוכלו אף הם עצמם לשמש לא כאמצעי לשיחורר האדם, אלא כדרך לשעבדו“. הרצברג מציין את מסקנותיה, או

ראשוניות"; יואל פולסהיים – „מיפקד האוכלוסין כמקור למספר היהודים בברית המועצות“; פאול גליקסון – „מחקרים בדמוגרפיה יהודית – ביבליוגרפיה מסוגת לשנים 1981-1982“.

במדור האחרון, **ספרים רשימות** בקורת על ספרו של **שמואל אלמוג**: **ציונות והיסטוריה – לני יחיל**; **הפאזיוס האיטלקי, מוסוליני ויחסם ליהודים – ישראל גוטמן** (על ספרו מאיר מיכאליס); **שני ספרים אנטי ציוניים – מנחם קאופמן** (על ספריהם של איכר וילסון וקנת רי ביינ); **דוד שערני: גירוש קפריסין 1946-1949 – דב לוינ**; **ארגונה הפנימי של יהדות גרמניה בין שתי מלחמות העולם – אברהם מרגליות** (על ספרו של מכס פ. בירנבאום); **מררכי אלטשולר: הייבסקציה בברה"מ 1918-1930, בין לאומיות לקומוניזם – מתתיהו מינץ**.

בסוף הקובץ רשימת אירועים בעולם היהודי בתשמ"ב, הכין: יהויקים כוכבי; רשימת המשתתפים ותקצירים באנגלית העורך: ישראל גוטמן; מערכת: שמואל אלמוג, מנחם קאופמן. מזכיר המערכת: יחיעם וייץ.

ח. **בן-שלמה**

הלפרין הוא, שאין לצפות לשאיבה במישרין מן היצירה בארץ בגלל הניכור הלשוני וכן גם בגלל השוני – ואף המנוגד – בסגנון החיים בארץ („במידה שקיים בכלל סגנון אחיד“) ואורח-החיים של אמריקה היהודית („שגם הוא נתון כיום במבוכה ובלבול“).

סוף המדור „דברי מחקר“ מכיל מאמרים שעיקרם מאורעות ושאלות הכרוכים ביסוד המדינה. המשתתפים, אמנון נצר, דליה עופר, יהודה באאור („צעדות המוות – יאנואר-מאי 1945“), יוסף הלר, מנחם קאופמן, שלמה נצר ויצחק גיל-הר – „שאלת הפרדת עבר הירדן המזרחי מארץ ישראל – זווית ראייה אחרת“ במחקרו מגלה המחבר, שמדיניות ההפרדה של עבר הירדן מארץ ישראל נתגבשה במלחמת העולם הראשונה. אמנם מבחינה משפטית נכללה עבר הירדן במסגרת המנדט הארצישראלי, אך גורלה המדיני נחתך מאז התחייבה אנגליה להקים בגבוליה ישות ערבית.

במדור „דמוגרפיה“ מאמרים רבי-ענין אלה: עוזיאל שמלץ – „הקיבוצים“ היהודים בעולם – מגמות והתפתחויות דמוגרפיות“; סרגו רלה-פרגולה – „הגירה לישראל מארצות מערביות – תוצאות ניתוח

ד"ר יצחק חומסקי ז"ל

רוזוולט הושגו מאות אשרות כניסה לילדים לארה"ב. בשנת 1941 הפליגה אוניה מצרפת ובה מאה ועשרה ילדים בלווית ד"ר יצחק חומסקי ורעייתו המחוננת משה, שהיו אחראים לכל הפעילות והטיפול בילדים. גם לאחר הגיעם לארה"ב הגישו להם את העזרה הדרושה לבנות מחדש את חייהם. רבים מהילדים עמדו אף לאחר כמה שנים בקשר אמיץ עמהם.

איש אמת היה בכל דרכיו ומעשיו. בעל נפש יקרה, טהר מידות ולב. הוא אהב את הבריות, כגדולים כקטנים, אישי „עמך“ בכלל. ביתו היה בית ועד לחכמים ובוני הישוב והמדינה. כל באי ביתו התבשמו משיחותיו מלאי הומור מבריק ונהנו מפגישות צמרת בביתו. את המדינה חיבב בכל לבבו ועקב אחרי כל אירוע בה. על פעליו הרבים זכה לאות כבוד „עטור לוחמי המדינה“. מותו השרה אבל כבוד על כל מעריציו ובהלווייתו השתתף קהל רב וביניהם נציגי הקונסוליה של ישראל.

ד"ר חומסקי הניח אחריו אשה, משה, בן, יוסף, עו"ר בווינינגטון ד.ס., ונכדה אהובה. יהי זכרו ברוך.

רחל ובסלר

בניו יורק נפטר בג' בתמוז, ש.ז. ד"ר יצחק חומסקי, שהיה ידוע כעיתונאי וכרופא ושימש כרופא רישמי של הקונסוליה הישראלית, וקודם לכן, בימי המאבק באו"ם לתקומת המדינה — לסגל הדיפלומטי. בן שמונים היה במותו.

המנוח היה יליד ווארשה. הוא למד בישיבה ובגמנסיה ועד סוף ימיו היו שירי ביאליק וסוגיות גמרא שגורים בפיו כלשונם. ד"ר ח. היגר לפריס והיה מהתלמידים המובהקים של „בית הספר לרפואה של פריס“. בימי עלומו נתפרסם כסופר ובמרוצת הזמן השתתף בעיתון ה„היינט“ הפריסאי. הוא התחבב במאמריו הפוליטיים ובסיפוריו הקצרים ועמד בשורה הראשונה של העיתונאים היהודיים בפריס.

בתקופת השואה נטל חלק פעיל בציבוריות בצרפת. ילדים שהגיעו ללא הוריהם לצרפת והיו זקוקים לטיפול רפואי הובאו אל ד"ר חומסקי מטעם אוז"ע, הקווייקרים והג'וינט. הוא עבד מתוך מסירות ואהבת נפש להחזיר לילדים שימחת החיים ובטחונם. מאז דבק במשימה להצלת הילדים שהוריהם נגזלו מהם ע"י הנאצים. עם היווסדה של הוועדה האמריקנית לטיפול בילדים אירופאיים בנשיאות הגב' אלינור

בין ספרים חדשים

אחד בפנים; וציון מלא של שינויי הנוסח על פי המקורות המקבילים... הכיאר הנוסף של השירים בא לסייע לקורא להבין את הדוגמאות כפשוטם ולאפשר לו ליהנות מן „השירים כדרך הנאתו של קורא משכיל מיצירות ספרות“.

המבוא דן „במוצאו והתפתחותו של אחד מסוגי הפיוט הקדומים, היוצר“. מכיון שיש קשר הדוק בין סוג זה של פיוט והתפילה, דן המחבר גם בנושא הזה (הכרכות, נוסח קבע ופיוט בתפילות החובה) ועומד בפירוט יָתֵר על „שירת הקודש העברית בראשיתה“.

החלקים בספר הם: א: היוצר בראשית, — קטעי יוצר קדם-קלאסיים; ב: היוצר הקלאסי (בין הסוגים: הזולת, הסילוק, האופן, המאורה והאהבה וכן גם צורותיהן ותכנית הקבע בהתהוותן). ג: התפתחויות מאוחרות ביוצר המזרחי ד: היוצר הספרדי. ה: היוצר המרכז-אירופי. כסוף הספר באים **נספחים ומפתחות**.

המחבר, פרופיסור עזרא פליישר, הוא יליד רומניה (1928). מנהל המפעל לחקר פיוטי הגניזה שליד האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים ומרצה בחוג לספרות עברית באוניברסיטה העברית בירושלים. ספרו „שירת הקודש בימי הביניים“ הופיע בהוצאת „כתר“ תשל”ה. הספר הנוכחי הופיע בהוצאת ספרים ע”ש י”ל מאגנס, האוניברסיטה העברית כסיוע קרן הזכרון לתרבות יהודית וקרן ישראל מץ.

עמנואל בן-גוריון: בין שלשום למחרתים. דפים אישיים

הספר פותח בדברי הקדמה — ואם בגבורות. הפרק מספר על גידולו של המחבר, חינוכו ועשייתו הספרותית בגרמניה ובעברית, על האישים; ביניהם גדולי ספרותינו, שבא במגע עמם ועל מורשת

ראובן בן-יוסף: מן הקו

המשורר, עולה מאמריקה, תושב ירושלים, שהתנסה בחיי קיבוץ, לחם את מלחמות ישראל, ספג את נוף הארץ, דולה השראתו ממנה, מהדי העבר וממאבקי ההווה, הוציא עד עתה שבעה ספרי שירה, רומן וסיפור. ועתה — ספר קטן, מן הקו, שירים מן המערכה הלבנונית, שהסעירה את הרוחות ויצרה שירה פולמוסית, שירת מחאה וחרון על ה„פלישה“ ועל האבידות הכבדות שגרמה.

שירי „מן הקו“ כוללים מראות ורשמים, הרהורים ותגובות לסובב ומתרחש במהלך הקרבות. שירה רגשית וצוירית היא זאת, אך לא רגשנית. השירים חזורים הכרת אחריות המשימה ועולה מהם הדי הקרבות, תנועת הרכב וההיכונות לקראת הבאות. המשורר אינו „שש לקראת קרב“, „ובאוויר השיא השלול חפשתי גם פני אוהב לַהוֹת“! — הפיטן-החיל די מפוכח: „כי אין פה מי שִׁחֲוֹן, וגם אין כח להשמיע תחינה/ כי עברנו ללבנון/ לא בגלל חינה“.

החיות הוא המשך הבית, קן-מולדת-זעיר אנפין. ואם בשירי פולמוס לבנון החרדה הוא לאב, הרי בכליל השירים „נבואות“ הדאגה היא לבן המתנדב לחיל-האוויר. כנות התגובה ואי-האמצעות של ההבעה הפיוטית, יש כה מן המוחש והסמלי כאחד, מציינות את ייחודו של „מן הקו“ בתוך השירה המגמתית על נושא של”ג

עזרא פליישר: היוצרות בהתהוותם והתפתחותם

זהו ספר רב-הכמות (795 עמ’), שנערך בקפדנות מדעית ובטעם ספרותי מעולה. ב„פתח דבר“ קובע המחבר: „קטעי השיר המובאים בספר ניתנים... על פי כל המקורות שעמדו לרשות המחבר, בעיבוד מדעי, כנהוג, תוך העתקה מדוייקת ככל האפשר של מקור

הקומוניסטית בישראל וב: סיעות השמאל במדינת ישראל כ„מצפן“ ובני-לווייתו, שלום עכשיו – מיהוּמהוּ וספרות בשירות האידיאולוגיה, דברי סיכום וביבליוגרפיה.

המחבר משתדל להסביר את הרקע והגורמים ליצירתה של אינטלגנציה שמאלנית בישראל, שמקשרת את תקוות השלום עם ויתור טריטוריאלי, כאשר השלום נתפס כמושג „חד-סטרי“ ומחעלמת „מן המטרות המוצהרות והבלתי-מוצהרות של אשׁׁה“.

רפאל ויס: מחקרי מקרא, בחינות נוסח ולשון

הספר מכיל מאמרי של החוקר שהלך לעולמו בׁי מרחשון, תשלׁה, והוא בן לׁד שנה. סמוך למותו מינתה אותו אוניברסיטת תל-אביב למרצה במקרא.

בהקדמתו הקצרה, עומד פרופׁ חׁא גינוברג, חוקר המקרא המובהק, על סגולותיו של המנוח כחוקר ועבודתו בדברים אלה: „את רוב יצירתו יצר בתחומי נוסחי המקרא, סגנוניו ותרגומיו העתיקים ומגילות קומראן, גם במעלליו יתנבר נער“, ואף ביכוריו גילו אותה רצינות, אותה חתירה מתחת לשטח, שימצא הקורא בכל פרי רוחו. בכתב הדוקטוראט של על, התרגום הארמי לספר איוב, המתפרסם ככרך בפני עצמו, ובמחקריו האצורים בכרך הזה“.

בין המחקרים המקיפים בספר: „חילופי לשונות נרדפים בין נוסחת המסורה ובין הנוסחה השומרנית של התורה“; „גירסאות בכׁי ברקריני (של החומש השומרני)“; פרסום חדש ממגילות ים המלח וכמה מאמרים קצרים על לשון המקרא ו„חילופי נוסח בין התרגום לאיוב מקומראן ובין נוסחת המסורה“ ועל הנוסח המהימן של התרגום הארמי לאיוב לא, יח ועוד בסופו באים קיצורים ומפתח המקורות. הספר הופיע בהוצאת ספרים עׁשׁ יׁל מאגנט, האוניברסיטה העברית וקרנות מספר, וכתוכן קרן י. מץ, ניירירוק.

אבשלום

אביו, מיכה יוסף ברדיצבסקי, שע ביג מקדיש לה ממיטב כוחו וכשרונו. בהקדמה הוא מסבם בקיצור את עיקרי חידושו של מׁיב בנוגע לתורה שבכתב ושבעל-פה, התפתחותה ימי בית שני, הופעתו של הנוצרי ועוד. הספר מתחלק לפרקים אלה: מוצאות ומבואות (אבני זכרון, אמי רחל, לאור הנר); מורשת; ללא מחיצה; התנצחות; והיה כי יביאך; אגדה ואמת; שלושה ספרים נפתחים (אגרות יוסף חיים ברנר, ספר האחים, בית הבכות); מהגרת בית ברטונוב; דבורה ברטונוב, ערוא). הספר גומר ב„תאריכים בחיי מחבר הספר“.

הערת המחבר: „הדברים עצמם נכתבו במשך כארבעים שנה. מרכיבם נרפסו בכתבי-עת ובמאספים שונים“. כמה מן הפרקים מופיעים בפעם הראשונה. הצד השווה ביניהם שכולם נקראים מתוך ענין רב ומדברים אל לב הקורא מצד הספרותי והאנושי – הגישה האינטימית והכנה והנעימה הלבבית, אם גם אוביקטיבית, שבסגנון ע. ביג

שאל קנצלר: השמאלנות בישראל. אינטלגנציה בסבך הניכור

הקדים דברים לספר, מהדורת ספרית מעריב, שמואל שניצר. מסתו, האויב מבפנים, היא מעין סקירה היסטורית על הרעות שהסבו המומריס-המלשינים לישראל ובימינו – ה„יוסקציה“, הקומוניסטים היהודים ברוסיה הסוביטית „שריגלו אחרי אחיהם כדי להסגיר בידי השלטונות את אלה שלימדו את ילדיהם עברית, שהביעו אהבה לציון, שהתנסו לתפילות בלתי-רגילות; או שניסו לקיים מגע עם קרובי משפחה בחוץ-לארץ“. נוסף להם – היהודים המתבוללים והפרוגרסיביים, או הרדיקלים, ששללו את הציונות בשם האידיאלים הקידמה, הסוציאליזם, „שראו תמיד את הזכויות של הצד השני ולא יכלו מעולם למצוא כף זכות לאומתם“...

בספר שני חלקים: א. היהודים בצבת הקומוניזם הרוסי, ובו הפרקים, או דברים על הייבסקציה ברוסיה, המפלגה

הביקורת המאוחרת, בשנות ה-50 וה-60, התייחסה אל שלונסקי כאל קלטיקן. עסקו ביישוב ה„ניגודים“ בשירה. בחקר מוטיבים. לא דנו בספר על-פי מהדורתו הראשונה (במהדורות המאוחרות טושטשו ורוכבו מקצת הדברים). ובעיקר לא עימתו את השירה עם המסות, האיגרות והמאבק הספרותי. הרצון להשכיח את פולמוסי העבר גבר. יש להניח, ששלונסקי עצמו תרם אף הוא להצנעת חטאי נעורים אלה. זיקתו המורכבת של שלונסקי לביאליק לא נחקרה מעולם עד תום. כיום מתברר, כמדומה, שלא רק בספר דוי מתקיים דיאלוג קמוי עם שירת ביאליק, אלא בשורה ארוכה של יצירות: בין „יזרעאל“ לבין „בשרה“; בין „יריד“ לבין „בעיר ההרגה“; בין „מול הישימון“ לבין „מתי מדבר“ ובין יסודות שונים בשירת ביאליק לבין יסודות מקבילים או מנוגדים אצל שלונסקי עד לפיתוח נוסח של הפשטות והכללות, ועד לגילוי מחדש של יסודות ביאליקאיים ראויים להערצה.

על רקע זה מה שתואר לעיל לגבי דוי משתלב היטב ברבי-מערכת של היחסים המורכבים ביאליק-שלונסקי ומצביע על כמה מן ההתפתחויות העתידות.

במחשבה העברית ובבירוריו עמקיה-התפיסה את בעיות דורנו; והשני — בשירתו, שהיא קשורה לזמן והם ממעל לזמן. שירתו של גלבו, מ„שבע רשויות“ עד „כחולים ואדומים“, היא שירה מורכבת, שחזון ימינו נרמז בה ומבטאה תחושת-תגובתו לתופעות חיים וטבע, ולגורל אדם ועם בניב חצוב מקרקע נפשו, והמדובב חוויות עצמו וחוויות הדור בדרכי שירה מקוריים ונפלים.

עוד ידובר על תרומתם בחוברותינו הבאות. הרשימה היא ארוכה: ד"ר שלום שפיגל שבמחקריו בפיוט והספרות העברית החדשה גילה כשרון של חוקר-יוצר; אברהם אבן-שושן, שמילוניו, מילון חדש והקונקורדאנציה לשירת ביאליק, הם פרי עבודה חרוצה ותרומה רבת-ערך להתקדמותה של לשוננו; ד"ר משה הלד, מורה וחוקר חשוב של שפות שם; ד"ר אברהם יצחק אגוס, היסטוריון, שעבודתו הגדולה על המהר"ם מרטנבורג ומחקרים אחרים, בעברית ובאנגלית, מצטיינים בהשקפתם המיוחדת על מקומם של היהודים בחיי המסחר והכלכלה בימי הביניים.

עולמנו התרבותי-הספרותי אמנם נתרשש בהיעדרם, יהא זכרם ברנך!

ח.ל.

ידיעות

(ביהמ"ד לרבנים קונסרבטיבים), שמואל שניידר (ישיבה אוניברסיטה), ד"ר שרה הלפרין (בראילן) ועוד.

יום העיון כולו התנהל בעברית, וההרצאות עתידות להתפרסם ב„בצרון“. מארגני יום העיון אומרים לייסדו כאירוע שנתי.

ביקורו של גבריאל פרייל במדינת ישראל

בחוכרת חורף-אביב של בצרון השתבשה הידיעה על ביקורו של המשורר גבריאל פרייל במדינת ישראל בחורף שעבר. הוא הוזמן לביקור במסגרת חלוקת פרסי ספרות תשמי"ג ע"ש הרב הרשון מטעם האוניברסיטה העברית בירושלים. במיפגש שנערך לכבוד המשורר בקמפוס שעל הר הצופים הרצה על המשורר ובית היוצר שלו. הציג את האורח פרופ' דן פגיס

באסיפה רבת עם בבית-הסופר ע"ש טשרניחובסקי בת"א הרצו על המשורר ושירתו מנחם פרי, עורך „סימן קריאה“, אריה זקס זו. סתוי, עורך המוסף „הספרותי של ידיעות אחרונות“, ד"ר אביב עקרונ, והמספר שמאי גולן, יו"ר אגודת הסופרים העברים בישראל, ישב בראש.

המשורר קרא משיריו במיפגש ב„משכנות שאננים בירושלים עם מורי ספרות עברית באוניברסיטות בראילן וכן-גוריון בכאר שבע. שיחות עם גבריאל פרייל הופיעו בכמה עתונים בארץ.

יום עיון בספרות עברית חדשה

בעשרה ביוני התקיים יום עיון לספרות עברית בבית-המדרש לרבנים ריפורמים בנייר יורק בראשותו של פרופסור שלמה נש (ביהמ"ד לרבנים ריפורמים), ובהשתתפות הפרופסורים נורית גוברין (אוניב' תל אביב), חיים ליף (ישיבה אוניברסיטה), רבקה פרידמן (הונטר קולג'), נסים קלדרון (אוניב' תל-אביב), רות ביזור (מכללת רמות-הנגב), ורינה לייקופמן (קווינס קולג'). הנושא המרכזי היה „בין בריון למציאות: על מקומו של המחקר הביוגרפי, הפוליטי והמדעי בפרשנות הספרות“.

נורית גוברין הצביעה על תפיסת-עולם „פמיניסטית“ העולה מסיפורים גנויים של דבורה בארון, שנכתבו בראשית דרכה הספרותית. חיים ליף עמד על הזיקה בין שירתו של אפרים ליסיצקי לבין הביוגרפיה שלו שנחשפה בספרו „אלה תולדות אדם“. רבקה פרידמן עמדה על המימד הפארווי בספרו של הזו, „דורות ראשונים“, שהבנתו מאירה את כוונות המסופר והמספר. נסים קלדרון הצביע על השיבה אל הכתיבה הביוגרפית בשיריו האחרונים של נתן זך, ממנה הסתייג המשורר כמעט לכל אורך יצירתו. רות ביזור עמדה על תהליכים ואב-טיפוסים ביצירת יזהר, ורינה לייקופמן התמקדה בצמחונות כמפתח להבנת דמויות ומניעיהן ביצירת עגנון.

בין האורחים שהיו מייצג של רוב המוסדות להשכלה גבוהה בעיר ניו-יורק, ניו ג'רזי ומרילנד והשתתפו בעירנות בוויכוחים לאחר ההרצאות היו: הפרופסורים אביבה ברזל (טרו קולג'), יעל פלדמן (קולומביה), יעקב קקוב (ליהמן קולג'), וכולון רביד

ברכות למדינת ישראל לשנת ה'לו לעצמאותה

שפע ברכות למדינת ישראל
מטעם

השכונה הציונית
מספר 2, ניריורק, נ.י.
אברהם שפירא

אגרות מלוה פתוח, בונדס
המכשיר הראשי של השתתפוה
של יהדות ארה"ב בכנין הארץ
בדרכה שלום בר קיימא של כטחון, שלוח ושפע

קנה אגרות מלוה, בונדס, במידה המירבית ביותר
You can buy Israel Bonds and get a prospectus at
STATE OF ISRAEL BONDS

215 Park Ave. South
New York, N.Y. 10003
Tel.: OR 7-9650

ZIONIST DISTRICT OF POUGHKEEPSIE, N.Y.

Bertram Cohen, *President*

A Happy New Year for All Our Customers

From
KOSHER DESSERTS INC.
Manufacturers of
KOJEL

NEW ROCHELLE ZIONIST DISTRICT

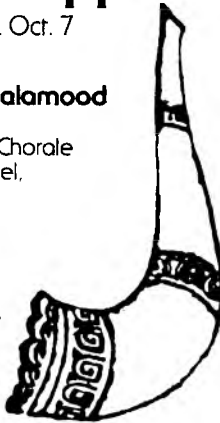
Abba Ward, *President*

Rosh Hashanah and Yom Kippur

Wed. Sept. 26-Sun. Oct. 7

Cantor Herman Malamood

assisted by the
Concord Symphonic Chorale
Directed by Dan Vogel,
Associate Conductor
Matthew Lazar
will officiate for
the Inspiring Services.
Rabbi Simon Cohen
and **Rabbi Eli Mazur**
will supervise
the adherence
to Dietary Cuisine.

Kiamesha Lake, NY 12751 MAJOR CREDIT CARDS
Hotel 914-794-4000, Direct Wire 212-244-3500
TWX 510-240-8336 See your travel agent.

**CONCORD
RESORT HOTEL**

Proudly we offer

Cantor Laurence Tuchinsky

assisted by the
Nevele Symphonic Choir
conducted by **Clifford Nadel**
- traditional inspiring services.

Dr. Chaim Israel Etrog
will offer a Program of Lectures
& Seminars

ROSH HASHANAH and YOM KIPPUR

Wed. Sept. 26 - Sun. Oct. 7

NEVELE

Ellenville, NY 12428
NYC 212-244-0800
Hotel Tel. 914-647-6000
See Your Travel Agent

ISRAEL

Burials and American Disinterments

שְׁמֵטָה שְׂאוּלוֹתָהּ

announces that RIVERSIDE continues to be the only licensed funeral director in the U.S. able to effect

Transfer to Israel within the same day

Har Hazeitlin

Har Hamenuchof

And all Cemeteries in Israel

RIVERSIDE also is available as the

Sole agent for Sanhadrea Cemetery

RIVERSIDE only can offer this service:

Enroute to Israel within the same day

• Strict adherence to Halacha and Minhagim.

• Arrangements made during lifetime with no obligation.

• Chapel secured in any community.

RIVERSIDE

Memorial Chapel, Inc./Funeral Directors

MANHATTAN: 180 West 76th Street (at Amsterdam Avenue)/EN 2-6000

BROOKLYN: 310 Coney Island Avenue (Ocean Parkway at Prospect Park)/UL 4-2000

BRONX: 1963 Grand Concourse (at 179th Street)/LU 3-6300

FAR ROCKAWAY: 1250 Central Avenue/FA 7-7100

And Westchester Riverside Memorial Chapel, Inc.:

21 West Broad Street, Mt. Vernon/(914) MO 4-6800

Chapels in Miami, Miami Beach and Hollywood, Florida.

Solomon Shoulson/Andrew Fier

*The finest in Glatz Kosher Dining
in the heart of Manhattan and the
Diamond and Theatre District*

49 West 47th Street

Mezzanine Floor

(Between 5th and 6th Avenues)

**Convenient to Buses, Subways
& Parking**

**Beautiful Modern Dining Room
and Cafeteria**

Both at the Most Popular Prices
open Sunday thru Thursday

till 8 p.m.

Friday till 3:00 p.m.

(winter months till 2 p.m.)

*Serving and Catering the Finest
Mid-East, Jewish, American and
Hungarian Style Cuisine*

CATERING FOR ALL OCCASIONS

CALL US AT 575-1699

Mashgiach on Premises

Fully Airconditioned

גִּלְדָּמַט כֶּשֶׁר

**SERVING AND CATERING
MID-EAST AND
JEWISH-AMERICAN
STYLE CUISINE**

HOURS

SATURDAY 1 hr after Sundown to 2 A.M.

FRIDAY 11 A.M. to 3 P.M.

SUNDAY 11 A.M. to 11 P.M.

Under Strict Kashruth Supervision of

MASHGICH TMIDY

Serving Toffuti

On The Premises.

**CATERING FOR ALL OCCASIONS
IN OUR DINING ROOM**

**MACCABEEM
RESTAURANT**

147 WEST 47 STREET, N.Y.C.

FOR RESERVATIONS

CALL 575 - 0226

שְׁנַת שְׁלוֹם וְזִכְרוֹנָה

מֵאַחַלּוֹת מֵאוֹת הַיְלִידוֹת

בְּבֵית הַיְתוּמוֹת הַכֶּלְלִי בִּירוּשָׁלַיִם

**לְכָל הַיְחִידִים וְהַיְתוּמִים בְּרַחֲמֵי אֱרֹה"ב
עֲזַרְתֶּכֶם בְּשַׁעַר גּוֹרְלִית זוֹ חַיִּוּנִים וְהַשׁוֹבָה**

שְׁלַחוּ תְרוּמַתֵּיכֶם אֵל:

GENERAL ISRAEL

ORPHANS' HOME FOR GIRLS

132 Nassau St., New York, N.Y. 10038

Tel.: COntland 7 - 7222

הושימו יד עזרה
לצדקת המאחדות בירושלים עיה"ק
המיסדות הכי גדולים הוותיקים והידועים
בעולם

התקציב שלהם עולה למיליון דולר לשנה
ברכת שנה טובה וטאושרת,
שנת-היים ושלום!

**UNITED CHARITY INSTITUTIONS
OF JERUSALEM**

1141 Broadway N. Y. C. 10001

From Members and Officers of
KADIMAH DISTRICT No. 67

Simon Rabar, President

Emanuel Pittman, Treasurer

Irving Balsam, Pres. Emeritus

A HAPPY NEW YEAR!

RATNER'S

Tel.: OR 7-5588

Dairy Restaurant and
Bakery

Catering Facilities for

All Occasions

138 DELANCEY STREET
NEW YORK, N.Y. 10002

WHITE PLAINS,
SCARSDALE,
HARRISON

ZOA DISTRICTS

Dr. & Mrs. Abraham I. Fingeroth, *Pres.*

השכונה הציונית מספר 10-30, וואשינגטון הייטס, נ. י.

מגישה טנא של ברכה

למדינת ישראל

לנצחון שלם וקיבוץ בניה לחוכה

Presidium: Bernard Weisman Lewis Caplan Joseph Rosenkranz
Rose Chernowitz Max Schulman

GREETINGS TO THE STATE OF ISRAEL

FROM

PELHAM PARKWAY Z.O.A. DISTRICT NO. 11

Hon. Judge Israel Rubin, President

A Happy New Year To All Our Friends

SENIOR CITIZENS RESIDENTIAL HOTEL DIRECTORY

CROWN HOTEL — On the boardwalk. Your home away from home. 170 W. Broadway, Long Beach, N.Y. (516) 889-8900. Dietary laws observed.

FINDLAY HOUSE — Own apt. and furn., 2 kosher meals, 24 hr. guard, heavy cleaning, social activities. Federation of Jewish Philanthropies, 1175 Findlay Ave., Bronx 10456. 293-1500.

FINDLAY PLAZA — Newest ind. Senior Citizen living, kosher dining, private enc. park. Sponsored by Daughters of Jacob Geriatric Center. Call Mrs. Shirley Cohen, 1201 Findlay Ave., Bronx. 293-1500.

HOME OF THE SAGES OF ISRAEL — An old age home for Religious Men. Strictly Kosher. Shomer Shabbos elev. Doctor on staff 24 hrs. 25 Willett St., N.Y.C. 673-8500.

PALACE — 275 E. Broadway, Long Beach, N.Y. Finest kosher meals. Special Diets. (516) GE 2-9000. Mr. and Mrs. Appel.

PALISADES GARDEN FOUNDATION, INC. — Non-profit residence home for Senior Citizens, 1½ room apts., 2 kosher meals daily, Syn. Oaktree Road, Palisades, N.Y. Tel.: (212) 923-8700; (914) 357-7870.

SCHARF MANOR OF LONG BEACH — Home for adults, private baths, color TV, air cond., private phone, social activities, 3 kosher meals daily. 274 W. Broadway, Long Beach. Call direct 657-1234, (516) 431-1400.

KING DAVID MANOR — 80 W. Broadway, Long Beach. Brand new 3 million dollar building. Kosher. Immediate and future occupancy. App. by Dept. of Social Services. Call (516) 889-1300. Mr. M. Klein.

THE LONG ISLAND HEBREW LIVING CENTER — A Project of Life, L.I. Foundation of Education, 431 Beach 20th St., Far Rockaway, N.Y. 11691 (212) 327-2700. App. by the Dept. of Social Services. Finest in Jewish Living.

MIDTOWN ZOA DIST., N.Y.C. —

M. HERTING RABBI BENJ. OFFSEHER

Congratulations and Best Wishes
to the **STATE OF ISRAEL**
on its 36th ANNIVERSARY
from the Officers and Members of
the Forest Hills Zionist District

Published Quarterly by Bitzaron, Inc. (Hebrew Literary Foundation). P.O. Box 623, Cooper Station, New York, N.Y. 10003. Prof. Hayim Leaf, Editor, Prof. Nathan H. Winter, Chairman of Editorial Board. Subscription, payable in advance, \$12.00 per year. Foreign \$13.00. To members of the Armed Forces half-rate. Second class postage paid at New York, N.Y. All rights reserved. Opinions expressed in articles of Bitzaron represent the opinions of the authors and not necessarily reflect those of the editors and publishers. Subscriptions automatically renewed unless we are notified otherwise.

על סף שנת תשמ"ה אנו תפילה שגיבורי ישראל בזמננו יגשימו את יחולינו
ויעדינו של שנות דור-דודור ונוכה לראות בעלית ארצנו ושיגשוג רוחנו מתוך
שלום ואושר עולמים.

בברכת שנה טובה ומוצלחת

לכל ידידינו וקרובינו במדינת ישראל ובכל אתר ואתר

יצחק פינקל וב"ב

מנהל-ביטש, ברוקלין

ברכות למדינת ישראל לשנת ה-ל"ו לעצמאותה

THE METROPOLITAN REGIONS OF THE Z.O.A. OF AMERICA

BRONX REGION:

Isidor Berenstein, *Pres.*

Irving Balsam, *Exec. Vice-Pres.*

BROOKLYN REGION:

Rabbi Abraham I. Feldbin, *Pres.*

Jesse Schraub, *Ch. of Bd.*

MANHATTAN REGION:

Lewis Caplan, *Pres.*

Boris Shteinsleifer, *Co-Pres.*

Stephen B. Schwartz, *Regional Director*

Greetings to
The State of Israel
on the occasion of its
36th Anniversary

American Society for Technion
Israel Institute of Technology
271 Madison Ave., N.Y.C.
Tel. 889-2050

Greeting to the
STATE OF ISRAEL

from members of the
Riverdale District of the ZOA

Co-chairmen:
Hon. Judge Israel Rubin
Hon. B. Oliver Koppel

Although no Jewish community exists in Poland, the inherent hatred for the Jew is evident in the official party line, which is expressed in anti-Israel, anti-Zionist policies. Israel and the Zionists are blamed for all political misfortunes or governmental mishandling of internal issues, — an all too familiar anti-Semitic practice.

The fact that a country without Jews is still embroiled in demonic anti-Semitic propaganda is both chilling and terrifying.

THE FORCES OF LIFE AND DEATH IN ZELDA'S POETRY

Sarah Halperin

Bar-Ilan University

Zelda (Mishkovsky), who had recently passed away, succeeded in fusing profound religious tradition with modern poetic sensibility. A descendant of the Schneerson Hasidic dynasty, her imagery is drawn from her spiritual and mystical roots. This is particularly evident in Zelda's aesthetic treatment of the death-theme, central in her poetry.

Death is never final, it is rather, metamorphic. In death, disintegrating matter is followed by its integration into a new form. Death is a higher and more complete state of being, in which man transcends life, and gets closer to God — his utmost quest. Yet, in the dialectics between the forces of life and death, between the emotional and rational, Zelda often reaffirms life in a celebration of light, beauty and joy.

WHY THE GREAT JEWISH REVOLT OF 66-70 AD FAILED

Joseph Nevada

Prof.-Emeritus, Haifa University

During his stay in Jerusalem in 1883, General Charles George Gordon ("Chinese Gordon") propounded an original explanation to what he considered an easy victory of the Roman Emperors, Vespasian and Titus, over the Judaean forces in suppressing the revolt and destroying the Second Temple. He cited three determining factors: 1) Incompetency of Josephus Flavius, the chief commander of the Jewish forces in Galilee; 2) lack of a Jewish cavalry force; and 3) the almost non-existence of a Jewish navy at a crucial time when even a small navy, such as one 15,000 men strong, could have warded off any Roman landing along the entire Palestine coast.

In order to substantiate or refute Gordon's contention, one has to evaluate Roman naval strength in the latter part of the first century. During the early Republic, Rome had maintained a large navy to serve it during the early Empire, when stress was laid mainly on land forces. The Eastern Roman squadron was mainly intended for safeguarding the Corn Route from Alexandria to Puteoli and Ostia. Both the Egyptian and Syrian naval squadrons were increased only much later, in the second century.

It is symptomatic that in his *Wars Against the Romans*, Josephus does not mention at all the presence of Roman warships along the Palestine shores.

The extent of the Judaean naval power during the Revolt is debatable. While Prof. Klausner points out Hasmonean awareness of "naval politics", more particularly in the case of Herod, who had built the Caesarea harbor, and Alexander Yannaeus, whose coins bore the imprint of an anchor, other historians tend to minimize Jewish naval preparedness. However, it is worth noting that following the suppression of the Revolt, the Romans deemed it appropriate to mark their victory by issuing new coins, carrying the inscription: JUDAEA NAVALIS.

SELECTED ABSTRACTS

THE "SECOND GENERATION" IN QUEST FOR IDENTITY

Naftali Lavie

Israeli Consul General, N.Y.C.

The "Second Generation" American born children of Holocaust survivors, seem to have a clearer sense of Jewish identity than that of their counterparts, whose parents were born in America. Yet, caught in the dynamics of adolescent turmoil, a consuming and achievement-oriented society, they, too, find themselves on the assimilation trail. While their parents, scarred by their experience, continue to question the rationale behind life in the Diaspora, the children begin to question the validity of their Jewish identity. They have become uncertain about their place as Jews within the American society. A clear sense of identity which results from second-hand memory begins to cloud.

The spiritual leadership in America fails to meet the needs of young Jews beyond high-school age, who do not affiliate themselves with a religious organization. Only a small number of these young people view Jerusalem as their spiritual and national center. It is unfortunate that Israel, for the last 36 years the only vital source and focal point of Jewish creativity — cultural, religious, artistic, scientific, political, social, and by necessity, military, has not succeeded in becoming the singular unifying force for young American Jews.

SHLONSKY'S POETIC REBELLION AGAINST BIALIK

Avraham Hagorni-Green

Hebrew University, Jerusalem

The dramatic poem, *Affliction*, (*Dvai*) published in 1924, was Shlonsky's first book of poetry, and it marked the culmination of diverse literary activity he had been involved with during the previous two years. The periodical *Hedim*, edited by Yacov Rabinowitz and Asher Barash, served as the arena for his polemic and critical essays, as well as his poetic views, which spearheaded a turning point in the Hebrew literary establishment of the day.

During 1923, the year of Bialik's Jubilee, Shlonsky, who considered himself the celebrated poet's heir-apparent, made his break with the Bialikean tradition. In his cycle, "Affliction" he made satirical and parodic use of Bialik's poetic norms. While Bialik's poet/prophet strives for purity of body, soul and language, Shlonsky's poet/pariah is an afflicted individual who expresses his condition in appropriate language, whose uncleansed state is the ultimate road to salvation.

Bialik's Noah is Shlonsky's Job, blazing his own poetic trail. "I will not play pipes — that aren't mine,/nor blow a white shofar/I wish not!"

POLAND TODAY

Ephraim Shmueli

Poland has undergone considerable political, economic and social changes since the end of World War II. Its agricultural nature has given way to industry, the population, formerly interspersed with several minority groups is now homogeneously Polish, and anti-Russian feelings run strong. The Poles are more educated now and covert interest in human rights is evident. An unchanged characteristic is Polish anti-Semitism.

BITZARON

A Quarterly of Hebrew Letters, published by the Hebrew Literary Foundation and co-sponsored by the Institute of Hebrew Culture & Education, School of Education, New York University.

Editor: **Hayim Leaf**
Associate Editors: **Rivka Friedman**
Gabriel Preil
Chairman, Editorial Board **Nathan H. Winter**
Editorial Assistant: **Nelly Segal**

BITZARON, P.O. Box 623, Cooper Station, N.Y. 10003. Tel. (212) 598-3987

Vol. VI (New Series) Elul, 5744 — September, 1984, No. 23 (354)

TABLE OF CONTENTS

Topics.....	H.L.	2
“The Second Generation” — In Quest of Identity	Naftali Lavie	5
A Chinese Woman (poem).....	Gabriel Preil	8
Two Poems: a. As A Dream b. A Letter: Twilight.....	T. Carmi	9
Abraham Shlonsky’s Poetic Rebellion	Avraham Hagorni-Green	10
On Itzhak Shenhar’s Major Novel, <i>Seven Roads</i>	Reuven Ben-Yosef	21
Family History of Y. Shenhar (Part X)	R. Rochel-Shenberg	31
Poems from the Land of the Rising Sun (Poems 1-5).....	Yossi Gamzu	36
Poland Today	Ephraim Shmueli	37
<i>Albatross</i> , An Avant-Garde Periodical, edited by U.Z. Greenberg	Shalom Lindenbaum	43
The Place of the Judaen Navy in Rebellion Against the Romans	Y. Nedava	54
On the Poetry of Zelda	Sarah Halperin	65
“Supplication” for Rosh Hashana.....	Yehuda Ratzabi	71
Prof. N.H. Rosenbloom’s Study of N.H. Wissely’s Epos.....	P. Doron	74
Israeli Scene at Election Time	Moshe Pelli	79
Historical Essays in “Annual of Contemporary Jewry”	H. Ben-Shlomo	82
Dr. Yitzhak Chomsky — In Memoriam	Ruth Wechsler	84
New Books.....		85
News and Events.....		88
English Abstracts		95

חג שמח — לשנה טובה

A Full Service Bank You'll Feel at Home in:

In Manhattan:

579 Fifth Avenue at 47th St.
562 Fifth Avenue at 46th St.
535 Seventh Ave. at 39th St.
111 Broadway near Wall St.
25 Broad St. near Wall St.
177 East Broadway
85 Delancey St. at Orchard St.
301 Third Ave. at 23rd St.
605 Third Ave. at 39th St.
845 Third Ave. at 52nd St.
1148 Third Ave. at 67th St.
1960 Broadway at Lincoln Sq.
1660 Second Ave. at 86th St.

In Brooklyn:

Downtown
188 Montague St.
Boro Park
4410 13th Ave.
Kings Bay
3851 Nostrand Ave.
Flatbush
1321 Kings Highway
Georgetown
2095 Ralph Ave.

In The Bronx:

301 E. Fordham Rd.

In Queens:

Forrest Hills
104-70 Queens Blvd.
Rego Park
97-03 Queens Blvd.
Kennedy Airport
El Al Terminal

In Long Island

Hewlett:
1280 Broadway
Great Neck:
121 Middle Neck Rd.

Bank Leumi
Trust Company of New York

מִשָּׁה יְקִירָתֵנוּ

צֶעֶרְךָ צֶעֶרְנוּ וַיְגֹנְךָ יְגֹנְנוּ

בְּמוֹת בַּעֲלֶךָ הַיָּקָר וְחִמּוֹד לְבָנוּ

ד"ר יצחק חומסקי ז"ל

אדם המעלה, יחיד ומיוחד, שהביא מרפא וישע במומחיותו
במקצועו, במסירותו לפעלו, בחן אישיותו ובכשרונו המופלא
להחיש עזר וגהה, ושוכה לתואר כבוד „עטור מדינת ישראל“.

תנוחמו, את ובנך החביב יוסף, זכרון דמותו הזוהרת, החתומה
בלבכם לעד.

רחל ודניאל וכסלר

BITZARON

QUARTERLY REVIEW OF HEBREW LETTERS

SUMMER, 1984